

Felvinczi Takács Zoltán

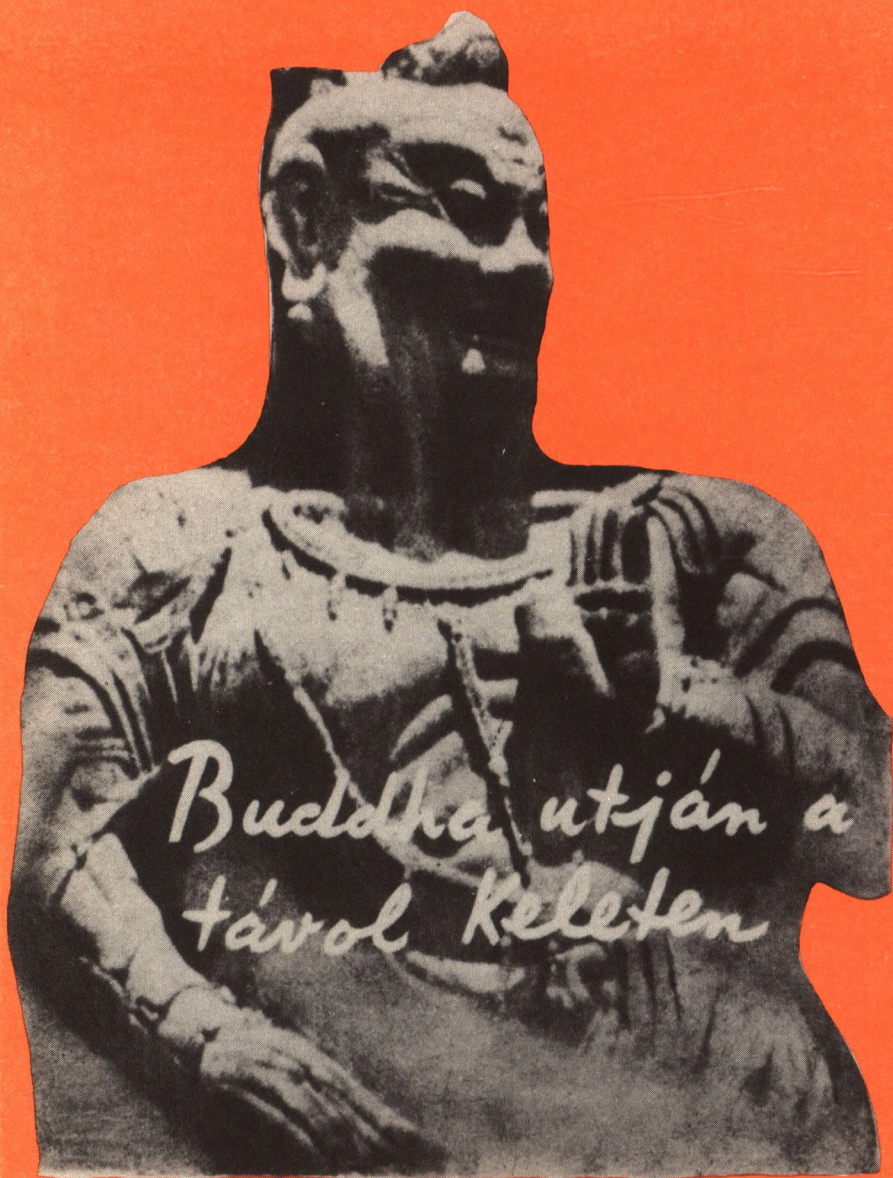
**Buddha útján
a Távol-Keleten**

2.

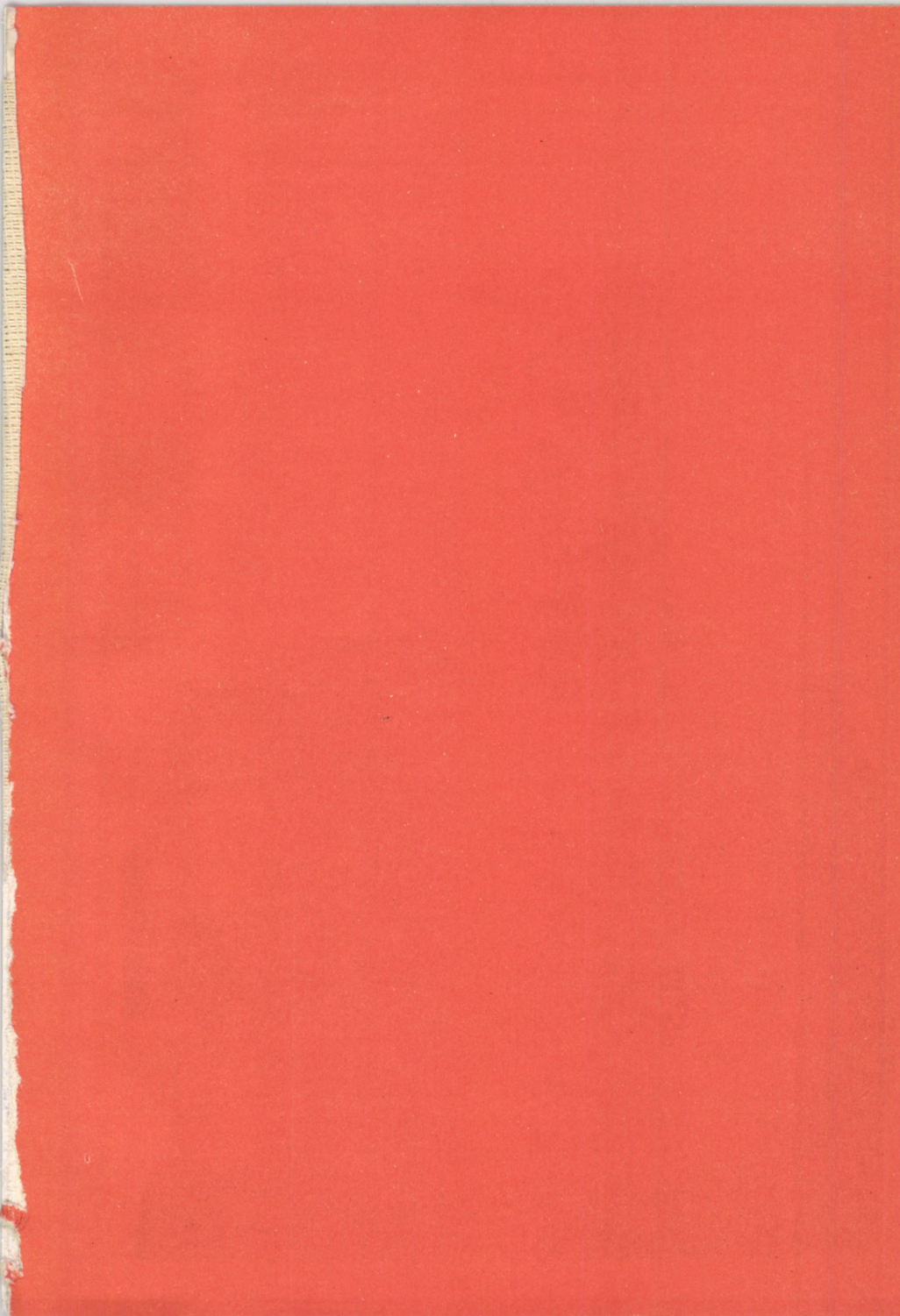
AZ AKADÉMIAI KIADÓ REPRINT SZOROZATA

Felvincsi Takács Zoltán

Buddha útján a
távol Keleten

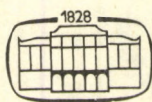

AZ AKADÉMIAI KIADÓ
REPRINT SZOROZATA

BUDAPEST, 1990

FELVINCZI TAKÁCS ZOLTÁN

B U D D H A Ú T J Á N
A T Á V O L K E L E T E N

A szerző eredeti fényképfelvételeivel és rajzaival

II.

R É V A I

Copyright by Révai, 1938.

A MULTAK FŐVÁROSA

Tangku kikötője előtt mérföldekre sárga a tenger. A hajó kerülővel jut be a kikötőbe. A partok közt ki- és beúszó hajók különösen hatnak, mert nem látszik körülöttük a víz. A kora reggeli napfényben már messziről látszóttak a tájképre annyira jellemző okkersárga, négyszögletes, laposfedelű vályogházak. Éppoly egyszerűek és igénytelenek ezek, mint a többiek, Törökországtól kezdve, Indián át, az öreg ázsiai szárazföldön mindenütt. De nem olyanok, mint a japáni házak.

Most pedig hadd emlékezzem meg arról, ami a legszembeszökőbben különböztette meg Kínát Japántól a keletázsiai béke utolsó esztendejében.

Amit a két országban láttam, a lehangosabban ellentmondott igen sok régi jellemzésnek. Nipponban, a híres katonaságban alig láttam katonát. A béke legnagyobb apostolának, Confuciusnak birodalma viszont hemzsegett a katonáktól.

Alighogy Tangkuban a szárazföldre léptem, feltűnt nekem a szuronyok sokasága. Még feltűnőbb volt ez a nagyobb állomásokon. Tientsinben nemcsak szuronyokat, hanem óriási görbe pallosokat is láttam. Olyanok ezek, mint valami hóhérbárdok. Ez a régies pallos külön fegyvernem. Hordozóik kitűnően tudnak bánni vele. Fegyverük a közelharcban nagyon is bevált, különösen azokban a harcokban, amelyeket a japániak, „Shanghai-incident“-nek szoktak emlegetni.

Mihelyt megindult velünk a vonat, elkezdődött a menetjegyvizsgálat. Elsőnek a vasutas jött be, utána azonban még öt fegyveres személy. Ezek között voltak csukaszürkék és khaki-egyenruhások. Csukaszürke egyenruhát a mai Kína sorkatonasága visel. Ezek a csukaszürkék a gyászos 1918 októberének emlékét idéz-

ték fel bennem, nemcsak egyenruhájukkal, hanem fegyelmezetlen külsejükkel is. Nem sok jót hallottam róluk kínai barátaimtól.

Mindenki dícsérte azonban a khakiszínű, tányérsapkás fegyvereseket, a „pao an tin“ tagjait, kik csendőri és egyben katonai szolgálatot teljesítettek.

Mikor elhagytam Tangku kikötőjét, nagy lapály tárult elénk. Százszázalékosan szárazföldi kép, amely eszembe juttatta a mi magyar pusztánkat. A Nagy-Ázsia nyugati határterületére jellemző akácok, fűzfák és nyárfák összhangjából a bambusz egyáltalában nem ütött ki. A fűz Kínában nem ugyanaz a fajta, mint otthon. Ágai mélyen lecsüngenek és úgy repkednek a szélben, mint a mi szomorúfűzeinké, de a lombozata ritkább. A fűz éppúgy jellemzi Kínát, mint a girbe-görbén terpeszkedő fenyő Japánt. A kétféle fa különbsége megállapítható a kínai és japáni ember közt is. A kínai cingár és hajlékony, a japáni zömök és csontos.

Amint a vonat közelebb vitt a régi fővároszhoz, új képek jelentkeztek. A nyugtára hajló sárga nap fényében feltűntek a távoli kék hegyek halvány árnyképei. Egymagában is felséges tájkép. Előterükben azonban más árnyak jelentek meg: épületek körvonalai. Legelsőnek, a várostól délre, az Ég templomának kerek hegyes fedele. Azután a város falainak négyszögletes kapu-épületei és más nehéz tetők, egyelőre bizonytalanul, mint lusta tömegek a könnyű aranykőben.

Megérkezésem után két rikshát fogadtam; egyet a magam, egyet pedig poggyászaim számára. Mikor a külső faltól a belsőhöz értünk, a kuli hátrafordult és szolgálatrakészen vigyorogva figyelmeztetett: „The Forbidden City“. Valóban a tiltott város volt, a kaputornyok és a sarokcsarnokok sárgamázás cserépfedeleivel. Széles ereszek, jobbra-balra elágazó gyámok hármassorai növelik e nagytömegű építészeti remek hatását. A pekingi császári palota épülettömege lenyűgöző hatású. Elrendezése a négy világtájat jelképezi. Az épületek fedelének aranysárga máza is jelképes. A sárga ugyanis a császári hatalom színe, amely úgy árasztotta

el valamikor a kínaiak tartományait, mint a közeli Gobi sivatag porfelhője és északról is jött, éppen úgy mint az. Az ősi földrészt örökké nyugtalan északi tájairól hódító hatalmak törtek elő újra meg újra és elfoglalták a nagy birodalmat, de meghódították magukat a föld szellemétől. A mozgás szelleme azután a megmerevedés szellemévé változott át.

Szabó Gézárt távirattal értesítettem volt Tientsinből érkezésemről. Minthogy nem tudattam, melyik vónattal jövök, nem is számítottam arra, hogy a pályaudvaron várjon. Irodájában fogadott.

Első éjszakámat nem Pekingben, hanem a városon kívül, Pamachangban töltöttem, Szabó Géza vendégszerető házában. Egy régi stílusban épült új kínai palotában lakott, amely, amint mondták, egy „tábornok” tulajdona volt. Gépkocsiján vitt ki a városból az északnyugati kapun át, majd egy darabig a tatárváros fala mellett, hol szénhordó tevék himbálódzó hosszú sorai haladtak el mellettünk lassú lépésben. Jó kócosak voltak, mert éppen vedlett a bőrük. Szépnek nem szépek, de hatásosak voltak és méltóságteljesek.

Épületóriások, por és tevék. Ezek voltak első pekingi benyomásaim. A kínai császárok épületei közül csak kevés maradt fenn a XVI. század előtti időkből, de azok megtettesítik a kínai építőművészet minden hagyományát. Úgy állnak ott, mint a csodálatos kelet-ázsiai művelődés vázai, mint a császári hatalom, amelyben a világ közepét látták annakidején.

Mit találok majd a minden hódítót meghódító városban? — kérdeztem magamtól, amikor vacsora után kiültünk a verandára. A közelmúltban történekről kezdtünk beszélni és persze a jelenről és a jövőről is. Megegyeztünk abban, hogy a Távol-Keletnek bealkonyodik. Lehetetlen, hogy Japán és az angol birodalom közt sínán intéződjének el a fennforgó kérdések. A nagy kirobbanás elkövetkezése csak idő kérdése. „Úgy látszik — gondoltam magamban — csakugyan az utolsó percben jöttem ide. Csakhogy itt vagyok! Most még nyugodtan gyönyörködhetem a pekingi éjszakában.”

A veranda előtt, a virágoskert háttérében, nagy sötét fűzfák hajladoztak az erős szélben. Sűrű homokos porfelhők borították az eget. Halványan tünedezett elő mögöttük a hold korongja. Sejtelmes volt a kép és hozzá az a tudat, hogy a holdfényt elnyelő porszemek milyen nagy utat tudnak megtenni a hunn lovasok régi hazájából a csábító Érisz-almáig, Pekingig.

A Középső Birodalom hajdani fővárosával azonban nem fejeződik be a láthatatlanságig parányi porszemek vándorlása. Nézzünk körül Észak-Kínában, a széltől, esőtől és áradástól szaggatott sárgásbarna tájképen. Ez a tájkép nem a kínai földön született — az égből szállt alá. A Shamoról, a „Homoktengerről“ indult el, ugyanazzal a szélhajtotta homokfelhővel, amely első pamachangi éjszakámon a fejem felett kóválygott és lerakódott, évezredek — tízezredek — százezredek — át a Középső Birodalomban, hogy ott embermilliók létalapja legyen és a nagy Sárga Folyam medrének változtatásakor embermilliókat fosszon meg hajlékuktól és életüktől. Nem hiába mondja Kung-tze vallása, hogy mindennek ura, alkotója és atyja az Ég és nem hiába olyan a kínai ember is, mint a porszem. Kis dolgokat művel, lassan, hangtalanul, észrevétlenül. Észrevétlenül tűnik el, mint egyén, de észrevétlenül, lesz naggyá, mint mindent magábaszívó társadalom.

CHUNG KWOH

Másnap reggel, mint minden nap, míg Pamachangban laktam, bekocsiztunk a városba. Nem hagytuk kihasználatlanul az időt. Szabó Géza pár perc alatt elintézte legsürgősebb dolgait és újra beültetett a kocsiba. Sokatmondó derült arccal nézett rám. Nem kérdeztem miért. Tudtam, hogy előre élvezi a hatást, amit az első nagy meglepetések fognak rám gyakorolni.

Peking csupa művészet, csupa történelem és csupa nagy gondolat. Nemhiába mondják erről a városról, hogy varázsereje van. Óriási sorscsapások érték. Örök

szégyenfoltja a nyugati műveltségnek, hogy éppen a nagyhatalmak hadseregei viselték magukat benne a legcsúfosabban. Igaz, hogy a kínai, azaz helyesebben mandzsu uralom részéről rettenetes bűnök előzték meg ezt a szomorújáratot; olyan bűnök, amelyeket éppúgy nem fog soha semmi igazolni, mint azokat, amiket a húszas és harmincas években az egymással hadakozó úgynevezett tábornokok követtek el szülőhazájuk ellen. Peking szépsége és nagyszerűsége azonban túlélte ezeket a sötét bűnöket.

Képzeljünk magunk elé egy mesébe illő épületeket magábazáró óriási négyszöget. Ez a város szíve. A falak közé zárt épülettömb szerves egység: a császári palota. A palotát körülvevő falnak négy kapuja van. Délen, keleten, nyugaton és északon egy-egy. Azért emlitem elsőnek a délit, mert minden fontos kínai épület főbejárata ebbe az irányba nyílik. A tiltott város körül fekvő terület, amelyet egykor szintén négyszögben haladó falak kerítettek, ma is a császárváros nevét viseli. Ez foglalja magában a déli oldalon a tiltott város bejáratától keletre, a T'ai Miaot, a császári ősök templomát, továbbá a föld és a gabona oltárát, amelynek környezetét most Nemzeti Parknak nevezik. A császárváros északi részén, a tiltott város északi bejáratával szemközt emelkedik a mesterségesen feltöltött, úgynevezett „Széndomb“, nyugati részén pedig, egymással kapcsolatban az ugyancsak mesterséges három tó.

A tiltott város minden épülete az északdéli és keletnyugati irányokhoz való igazodással épült. A legfontosabb csarnokok déltől északra, egymás mögé sorakozva egyetlen egyenes vonalban emelkednek.

A császárváros körül, ugyancsak négyszöget leíró falak közt terül el a tatárvaros, amelyben egykor a hódító mandzsu ivadékaik laktak. A tatárvarostól délre pedig a valamivel szélesebb, de északdéli irányban rövidebb kínai város szintén négyszög alakú. A kínai város déli falának közepén kapu nyílik, a Yung Ting Men. Innét nyílegyenesen vezet az út északra, egész Pekingben keresztül, az északi falig. A főutcák mindenütt párhuzam-

mosak ezzel az úttal, vagy függélyesen keresztelik. Egy szóval az egész városban, sehol máshol nem látható mértékben kifejezésre jut az ősrégi gondolat, amely a mindenségben és annak jelképében, a négy égtájban isteni erőt lát. Ez a gondolat jutott érvényre eredetileg minden kis indiai falu alaprajzában, de nemcsak ebben, hanem a szerencséhezó apró talizmánokban is, amelyeket az őskori népek és szellemi utódaik, a keleti népek, nyakukba akasztva viseltek, sőt viselnek még ma is.

Az egyenes irányban délről északra vezető úton a Yung Ting Men, az „Örökké Álló Kapu“ után következik a hatalmas Chien Men, a „Homlok-Kapu“, a tatárváros bejárata. Az ettől északra következő a Chung Hua Men, a „Középső Virágzó Kapu“, amely már a tiltott város előretolt bejárata. Ezután következik a T'ien An Men, az „Égi Béke Kapuja“, a Tuan Men, a „Jó Magaviselet Kapuja“ és végül a Wu Men, a „Déli Kapu“, amelyen át már közvetlenül a tiltott városba lépünk. Északon a Shen Wu Men, az „Isteni Katonai Szellem Kapuja“ vezet ki a tiltott városból. Ezzel szemben áll a Pei Shang Men, az „Északi Felső Kapu“, a Széndomb kertjének déli bejárata. Ezt a kertet is négyszögű fal veszi körül, amelynek azonban a déli kapun kívül csak keleti és nyugati kijárata van. A falakat megkerülve, újra megtaláljuk az északra vezető utat, amelyen a Hou Menhez, a „Hátsó Kapu“-hoz jutunk. Ettől északra visz az út előbb a Dobtoronyhoz és azután a Harangtoronyhoz.

Mi dél felé vettük utunkat. A Chien Menen át a déli útra hajtattunk és bekanyarodunk a fallal körülvett nagy területre, az Ég Templomának körzetébe.

Az Ég Templomában mutatta be valamikor a császár azt az áldozatot, amelyre az a nagy tudós, aki legjobban mélyedt el a kínaiak vallási életének tanulmányozásába, Johann Jakob Maria de Groot, azt mondta, hogy a világ legnagyobb szerű szertartása. A templom körzetébe eső épületek közt a három legnevezetesebb szintén északdéli irányban sorakozik egymás mögé. A déli a Tien T'an, az Ég Oltára, egy köralakban épült

háromemeletes, fedetlen fehérmárvány lépcsőzet. A közepső a Huang Ch'üung Yü, a Mindenség Istenének temploma, egy ugyancsak lépcsőzetesen álló fedeles épület, az északi a Ch'i Nien Tien, az Égi Imádságok Csarnoka, a hatalmas méreteivel messziről feltűnő és számtalan képről világszerte jólismert kerek csarnok. Ennél az épületnél álltunk meg legelőször, hogy a legnagyobb kínai építészeti gondolat megvalósulásában gyönyörködhessünk.

Megálltam ez előtt a csarnok előtt, és nem törődve azzal, hogy mit akar kifejezni, egyszerűen átadtam magamat a belőle kiáradó hatásnak. Olyasféle érzés fogott el, mint a Parthenon, a gizehi piramisok és a Tadzs Mahal előtt. A legnagyobb formában megvalósulva láttam magam előtt a legegyszerűbb és legtisztább építészeti gondolatot. A Ch'i Nien Tien csak a kínai császárság fővárosában jöhetett létre, de értéke semmi helyhez és semmi időhöz sem kötött. Bármennyire is hajlandó az ember arra, hogy a művészetben a történelmet keresse, egyáltalán nem zavarja az a tudat, hogy ez a felséges csarnok már nem az eredeti, hanem az 1420-ból való építménynek nem is első másolata. A másodikat 1751-ben, a harmadikat 1889-ben építették fel. Ha valaha sikerült jó másolatot készíteni egy művészi alkotásról, az Ég Templomáról csakugyan sikerült. Felülmulhatatlan arányokban emelkedik ez a mostani csarnok. Hármás márványlépcső vezet fel hozzá, a déli oldalon a lépcsők közepén egymás fölött végigfektetett három táblával. A táblákon felhők és sárkányok ékítményes domború alakjai láthatók. Ezekre nem volt szabad rálépni közönséges halandónak. A császár lebegett felettük hordszékében, míg kétoldalt haladtak a szolgák, akik a szék rúdjaikat vállukon hordva vitték fel urukat, a birodalom legfőbb papját. A csarnok falát oszlopok tagolják. Az oszlopok közt keretekbe foglalt díszes rácsozatok vannak. Fölöttük emelkedik a hármás fedél. A faépület külseje és belseje egyaránt színes. A erősebb vörös, kék, zöld, sárga és arany színek váltakoznak rajta az elképzelhető legtökéletesebb összhangban. A fedeleket ragyogó kékmázás cserép burkolja.

A fehér márványnak és a legéleterősebb színeknek ez az együttese a csodálattól és meghatottságtól szótlanná teszi az embert. Az épület magassága mindössze 99 láb. Csekélység a világ legnagyobb épületeinek méreteihez képest. Mégis rendkívül magasnak tűnik fel, mert hatása arányainak tökéletességénél fogva lenyűgöző. Belsejében négy hatalmas oszlop tartja a tetőt és amíg ott bolyong az ember, aranyozott és színes faragványok, felhők és sárkányok csodálatos sokaságát látja maga körül, azokat is a legteljesebb összhangban. Formában és munkálásban minden részlet tökéletes és finom és mindegyik csodálatos tökéletességgel szolgálja az uralkodó egységes gondolatot.

Az Ég Oltára viszont Kína legszentebb épülete. Nem egyéb, mint egy körbefutó hármass lépcső tetején elterülő síma márványpadlózat. Azt mondhatnám rá, hogy a tökéletes rend képe. Ebben az ugyancsak végtelenül egyszerű gondolatot megvalósító műremekben a régi Kína szelleme testesül meg. Nem hiába mondják, hogy az ég oltárának közepe a világ közepe és nem holmi faji góg mondatta ezt a kínaiakkal. A mindenség urának, az égnek, egyetlen ember mutathatott be áldozatot, saját fia, a birodalom atyja, a császár, a birodalomnak azon az egy helyén. Hol lehetett volna hát a világ közepe máshol, mint ott, ahol az ég saját fiával és azon át népével érintkezik? Ezért lett Kína a Középső Birodalom — „Chung Kwoh“.

Első pekingi körutamnak igazán nem lehetett méltóbb célja, mint az Ég Temploma.

A PALOTÁBAN ÉS A KORCSMÁBAN

Néhány napi általános tájékozódás után hozzákezdtem szakszerű tanulmányaimhoz. A tiltott városba látogattam el legtöbbször, amelyet Pekingben egyszerűen Palace-nek, Palotának szokták nevezni. A császárság bukása után átadták a nyilvánosságnak és közszemlére tették a mőtárgyait. A világ legsodá-

latosabb múzeuma lett belőle. Jött azonban a japáni veszedelem 1933-ban. Akkor elszállították a műtárgyak nagyobb részét Nankingba, illetve Shanghaiba. A Pekingben maradt anyag azonban még mindig nagy-szerű. Egy szaktudós ugyan tokyoi együttlétünk alkal-mával azt mondta nekem, hogy hiába is megyek Pe-kingbe, „egyáltalában semmit” se fogok ott látni. Az én figyelmem azonban nem irányult kizárólag a régi bronzokra, amelyeknek túlnyomó részét csakugyan Nankingba vitték. Engem Kínában elsősorban az érde-velt, ami ott legnagyobb: a festőművészet.

Szabó Géza megkönnyítette a dolgomat. Azt aján- lotta, ha jó kínai képeket akarok látni, forduljak első- sorban dr. Fergusonhoz, ki nemcsak maga kitűnő szakértő, hanem egyúttal a legjobb ajánló is a többi illetékes szakembernél.

Jobb pártfogót csakugyan nem találhattam. Dr. John C. Ferguson mint hittérítő került Kínába és fényes pályát futott be, mint nem egy pályatársa a Középső Birodalomban. Azt szokták mondani, hogy a hittérítők kezükben a bibliával szoktak megérkezni Kínába és a csekk-könyvvel távoznak el onnan. Mások szerint a hittérítő nem is annyira bibliával, mint inkább Singer varrógéppel kezdi, de ez után a kezdet után is csekk-könyvvel végzi. Hogy mi igaz ebből, nem tudtam utána nézni. Annyit azonban tapasztaltam, hogy a Kínában működő hittérítők közül (legyenek azok kato- likusok vagy protestánsok) kerülnek ki a kínai nyelv legjobb ismerői és legtudományosabb művelői. Az is igaz, hogy a Kínába küldött hittérítőre nagyobb hatás- sal van Kína, mint a kínaira a hittérítő. E két jelenség- gel szerves összefüggésben van egy harmadik, az, hogy Kínában mind a katolikus, mind a protestáns hittérítők szabadelvűbbek, mint otthoni paptársaik. Nem is beszélve arról, hogy igen kiváló hittérítők fordultak meg Kínában, akiknek működése egyetlen lélek megtérését eredményezte. Az pedig a sajátjuk volt. Ahelyett, hogy ők térítették volna, maguk lettek elragadtatott hívei, ha nem is a kínai népvallásnak, de mindenesetre

a magas színvonalon álló kínai életbölcseiségnek és műveltségnek.

Ferguson dr. is ezek közé tartozik. Kitűnően beszéli a kínai nyelvet, nagyszerűen ismeri a kínai művészetet és a legjobb barátságban él a kínaiakkal; talán jobb barátságban, mint ők maguk egymással. Hetven éven felüli, jól megtermett és jó erőben levő, piros arcszínű, bozontos szemöldökű és dús nyírott bajszú urat láttam magam előtt, amikor Szabó Géza bemutatott leendő pártfogómnak. Az amerikaias modorú öregúr minden késedelem nélkül kocsijába ültetett és elvitt a Palotába.

A Palota két részre oszlik. A déli rész a nagyobbik. Épületeiben sokkal több a műtárgy, mint az északiban. A déli gyűjtemény igazgatójához, Mr. Ch'ien Tunghoz vezetett az utunk, egy örökké barátságosan mosolygó, szélesarcú úrhoz, aki, amint értesültem, annakelőtte tábornok volt és többnyire nyugati tartományokban szolgált. Én tehát következetesen „General“-nak szólítottam. Dr. Ferguson szava elegendő volt, hogy General Ch'ien barátságába fogadjon. A rokonszenves múzeumigazgató a legjobb természetű és legszívesebb emberek egyike. Igazi régi vágású kínai hadvezér, amelyenkről ma könyvekből olvassuk, hogy szép verseket írtak, gyönyörű képeket festettek és Kung Fu-tze szerint, azt tartották a legnagyobb hadművésznek, aki el tudta kerülni az összeütközést. Ch'ien tábornok lett számomra Pekingben az, aki Tokyoban Akiyama volt. Minden rendelkezésre álló anyagot feltárt előttem. Semmit se titkolt el és láttam az arcán, hogy őszintén osztozik örömben, amikor egy-egy nagy mesterművét kiterítettük az asztalra.

Kínában sokkal közvetlenebb és könnyebb az emberekkel az érintkezés, mint Japánban. A kínai kevésbé tartózkodó. Nem bátyázza körül magát annyi szertartással és szabállyal. Hogy a szakmáról beszéljek: ha egy japáni rászánja magát arra, hogy megmutasson egy tulajdonában levő képet, amire szertartásos üdvözlések, hajlongások és várakozási idő után

kertil a sor, elővesz egy keskeny bambuszrudat, amelynek végén félhold alakú kis elefántcsontvilla van, beakasztja azt az összecsavart képnek, a kakemonónak, függeszthető zsinórjába és így a bambuszpálca segítségével akasztja fel a falra a képet, miközben legördíti. Kínában egyszerűbben megy a dolog. Ott a tulajdonos két kezébe fogja a képet, odanyújtja egyik végét a vendégnek, aztán hátralepve kigördíti a tekerceset.

A barátság köztem és a General, meg a hozzá beosztott tisztviselők között nem maradt a szakszerűség határain belül. Ch'ien tábornok hivatalában egy napon egy úr németül mutatkozott be. Yang Fu Hai dr., a pekingi nemzeti egyetem orvosprofesszora volt. A tábornok azért hozott vele össze, mert nemcsak szenvedélyes gyűjtő és műbarát, hanem egyben festőművész is, akár csak nálunk Orsós Ferenc professzor. Az új ismeretség legkevésbé se jelentette azt, hogy Ferguson dr. személye háttérbe szorult volna. A Palota urai egyik leghűbb és leghasznosabb barátjukat tisztelték benne. Ferguson dr. ugyanis, aki fiatalabb éveiben lapot alapított s ezen tekintélyes vagyont szerzett, megengedte magának azt a kedvtelést is, hogy gazdag művészeti gyűjteményt szervezzen. Ezt kevéssel Pekingbe érkezésem előtt a Palotának, vagyis, amint most nevezik, a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.

Ferguson dr. nélkül tehát abban a pekingi társaságban, amelybe a kínai képek miatt jutottam, semmi fontosabb dolog se történt. A vacsorákra is mindig hivatalos volt, márpedig ezek szervesen a dologhoz tartoztak. Pekingben sok híres étterem van, már tudniillik olyan, ahol a helybeliek érzik jól magukat. Az ilyen helyeken nem valami nagy fényűzés várja a vendéget. Egyszerű helyiségek, sokszor eldugott utcákban, ahol nagy a zsivaj, meg a por és piszkos, füstös a szomszéd-ság. Az ebédlőtermek, vagy inkább csak szobák szűk és sötét folyosókra nyílnak és ugyancsak szűk és sötét falépcsők vezetnek hozzájuk. Amint átlépjük a ház küszöbét, abban a pillanatban elhangzik a hangos, kiadós üdvözlés.

Az étlap nagyon változatos. Egy rendes vacsora legalább huszonötféle ennivalóból áll. De az ember a huszonöt fogás után, ha megitta hozzá a teáját és a borát, még csak nem is érzi nehéznek a gyomrát. A kínai konyhának nagy híre van és méltán. A kínai művészet és költészet, meg a kínai evés-ivás egymáshoz méltók.

Mikor először iszik az ember jó kínai teát, ízetlennek találja. Ha azonban hozzászokik ehhez az „íztelenséghez“, utána akár a legjobb darjeelingi is zamatnélkülinek tűnik fel. Hasonlóan van az ember az ételekkel is. A kínai konyha fokról-fokra hódítja meg az embert, mint az a kép, amelyre nem festettek egyebet, mint fekete tussal egy-két bambusztörzset, könnyen összeszámlálható néhány vonással. Első alkalommal keveset lát rajta az ember, de annál többet később, ha belemélyed és megtanul különbséget tenni vonás és vonás közt.

Az asztalt körülülő vendégek minden teketória nélkül saját kanalukkal és evőpálcájukkal nyúlnak a közös tálba. A házigazda, vagy az asztalszomszéd azzal kedveskedik asztaltársának, hogy különösen jó falatokat vesz ki a tálból — természetesen legszemélyesebben használt pálcáival — és a vendég tányérjára rakja. Nem tudok elképzelni valami kedélyesebbet, mint kínai baráti körben a lakmározást.

A kínai étrend fordítottja az európainak. Míg nálunk a nehéz ételek után jönnek a könnyebbek, Kínában az étkezés végére esik a súlypont. Az eszemiszom végefelé kinyílik a konyha felőli ajtó, átdugja rajta a szakács egy nyárson a pirosra sült pekingi kacsát. Néhány perc múlva azután már ott is van a dinom-dánom csattanója felszeletelve az asztalon. A jobbkezben tartott pálcikák utánanyúlnak. A közrefogott szeletet bemártjuk a sötétbarna mártásba; rátesszük a baltenyérre fektetett lángosra; zöldhagymát rakunk hozzá. Azután összehajtogatjuk rajta a lángost és amikor megettük ezt a tölteletet, azt kérdjük magunktól: „Van-e ennél jobb valami?“

Többnyire festőkkel és műbarátokkal étkeztem

együtt a General és barátainak társaságában. A gyűjtők rendszeren szorongattak valamit a hónap alatt: nagy örömmre egy-egy papiros- vagy selyemtekercset, valamelyik nagy művész festményével.

Yang professzor néhány kiváló festőművészhez és gyűjtőhöz is elvitt látogatóba, akik szintén minden körülményesség nélkül megmutatták nekem dédelgetett műtárgyaikat. Még kiállításokat is rögtönöztek kedvemért. Yang Fu Hai professzor lakására szokták elhozni a régi mesterek képeit, hol kedvemre gyönyörködhettem bennük. Hangulatos szép napok voltak ezek Pekingben!

WAN LI CH'ANG CH'ENG

Pekingben élő barátaimhoz sokszor fordultam tanácsért, mikor a közelben fekvő nevezetes helyeket akartam felkeresni. Ilyenkor a régi fővároson kívül eső helyek felől néha meglepő tájékozatlanságot tapasztaltam. Úgy vettem észre, hogy a közelmúlt események hatása alatt legtöbb Pekingben élő idegennek elment a kedve attól, hogy a környéken kirándulásokat tegyen. Mikor a Nagy Fal és a Nyugati Hegyek után érdeklődtem, szomorú esetekre hivatkoztak. Tudomásuk szerint még a Nagy Fal környéke se mentes a rablóktól. A Nyugati Hegyekből pedig nem régen vártak vissza hiába egy angol urat, aki vadászni ment oda.

Igyekeztem minél hamarabb elfelejteni ezeket az intelmeket, mert hogy ne látogassam meg a Nagy Falat meg a Nyugati Hegyeket és Peking környékének más nevezetességeit, arról szó se lehetett.

A Nagy Falra hamarosan rákerült a sor. Nyström Erik svéd geológus professzor, aki több mint harminc év óta lakik Kínában, pekingi tartózkodásom hatodik napján közölte velem, hogy egy kínai tanítványával másnap a Nagy Fal környékét szeretné meglátogatni. Ha tetszik, utazzunk együtt.

Nyström professzort évek óta ismertem, még pedig

Budapestről. Közös barátunk, Takách Edvárd hozott össze vele. Pekingbe érkezve, mindjárt az első napokban felkerestem a professzort, aki a régi kínai fővárosban előkelő szerepet játszik és jó barátságot tart fenn a kínaiakkal. Megállapodtunk vele abban, hogy május 31-én, pünkösd vasárnapján vasúttal megyünk Nankou állomásig, ahol azután elválunk és később meghatározandó időben délután újra találkozunk, hogy estére megint Pekingben lehessünk. Én is vittem magammal útitársat, honfitársamat, Holesch Dénes festőművészt, aki még szintén nem látta a Nagy Falat és régóta várt egy jó kirándulási alkalomra.

Megbeszélésünk szerint korán reggel mindnyájan pontosan ott voltunk a pályaudvaron. Az idő kissé borongós volt. A vonat tele utassal. Mi csupa kínai közt ültünk. Az egyik kocsi viszont tele volt angol-amerikai turistákkal, akik többnyire a legújabb divat szerint öltöztek neki a vállalkozásnak. Hölgyeket is lehetett látni köztük, kik, tekintettel arra, hogy öszvér hátán fognak utazni pár kilométert, kihívó és nevetséges lovaglóruhát húztak magukra.

A végállomáson csakugyan várt ránk egy sereg öszvérhajcsár és más kínai paraszt, akiknek tolakodó ajánlközását alig tudtuk lerázni nyakunkról. Hamarosan rájöttem, hogy a Nagy Fallal a kínaiak úgy vannak, mint más népek az ő saját műemlékeikkel. Vannak köztük, akik már látták a Nagy Falat, de sokan vannak olyanok is, akik nem látták. Ezek épp oly kötelességszerűen indultak neki a kirándulásnak, mint a nyugati népek turistái, legfeljebb a különbséggel, hogy a hasított szoknyás, kis kínai nők ügyesebben ülték meg az öszvéreket, mint a lovaglónadrágos és csizmás amerikai és angol hölgyek.

Építészeti szempontból eltérő bírálatokat lehet hallani a kínai falról. Hajdan a világ hét csodája közt emlegették. Ma sokan beszélnek róla fölényesen. Azt mondják rá, hogy nem is építőművészeti alkotás, csupán védelmi céllal épült. Kezdetben nem is volt fal, csak őrtornyokkal megszakított földhányás. Mint régi-

ség sem nagyon jelentős. Amit ma látni belőle, jóformán mind a Ming-korszakból (1368—1644) való. Az eredeti régen elpusztult. A Nagy Fal bámulói eszerint nem is azt dicsérik, amit elfogulatlan szemmel láthatnának rajta, hanem azt, amit belelátanak és beleképzelnék.

Nem tartozom az ilyen fölényes bírálók közé, már csak azért sem, mert az a véleményem, hogy a fölényes bírálók rendszerint tévednek. Érdekes a kínai elnevezés is: Wan Li Ch'ang Ch'eng — „Tízezer Li Hosszú Fal.“ — A kínai tehát, azzal a formaérzékkel, amely a nyugatiakét mindíg felülmulta, nem „nagy fal“-at, hanem „hosszú fal“-at mond. Nem szavakkal való játék ez. A két elnevezésben csakugyan fontos különbséget látok. Úgy tudjuk, hogy a kínai Chou királyok országlásának újabb korszakában, a Krisztus előtti negyedik században már sokat építettek ki az óriási védelmi rendszerből a veszedelmes északi szomszédok, a hsiungnuk ellen, akik nem voltak mások, mint a mi hunnjaink elődei. Mikor azután a nagy Shi Huang-ti, az Első Császár (Kr. e. 246—209) a hűbéres rendszerű királyságok leverésével megalapította az egységes kínai császárságot és elsőnek teremtette meg kínai területen azt, amit ma „parancsuralmi rendszernek“ neveznek, hozzáépítette — úgy tudjuk, hogy Krisztus előtt 214 táján — a már meglévő falakhoz azt is, ami még hiányzott és ezzel elzárta birodalma egész északi határát, a tengertől a birodalom északnyugati határterületén fekvő Lanchou városáig. Joggal hozza tehát az utókor az ő nevével kapcsolatba a tízezer li hosszú falat. A kínai történetírók úgy emlékeznek meg az óriási teljesítményről, mint valami egészen rendkívüli, sőt nagyon keservesen végzett munkáról, amely rengeteg emberáldozatba került. Nem tudom tehát elhinni, hogy ha a védelmi vonal,

Kínai leányka

a tornyokat leszámítva, csupán földhányásokból állott volna, ilyen nagy emléket hagyott volna a kínai köztudatban. Hiszen a földmunkát elvégezték volna rövid idő alatt mindenütt a szomszédos falvak lakói. A páratlan erődtípmény egészen rendkívüli óriási teljesítmény lehetett eredetileg is. A Nagy Fal belseje tényleg földhányás volt. Ma is az. Az erősen levert földet és törmelékét azonban két falburkolat zárja magába.

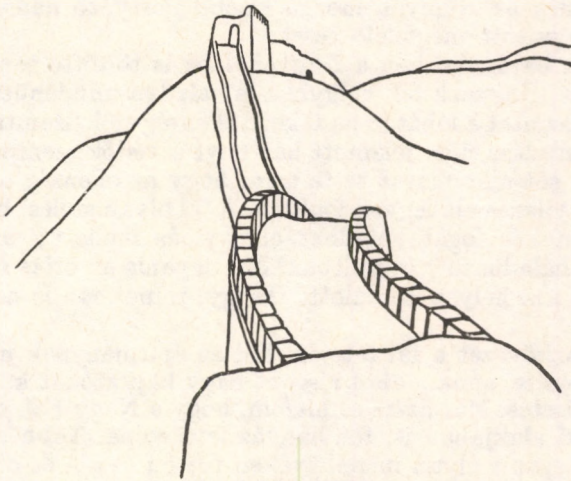
A robogó vonat ablakából már láthatók voltak a fal egyes részei, amint elő-előtűntek a hegyek közül. Hatalmas lőrések koronázták az építményt. A vasútállomástól gyalog közelítettük meg a falat, amelyhez kanyargós völgyekben, fűzfák csoportjai közt vezetett az út. Itt-ott elbújt szemünk elől a hegyek mögé. Megragadó hatást gyakorolt, valahányszor újra feltűnt.

Közvetlenül a fal előtt mozgalmas volt az élet. Nemcsak turisták nyüzsögtek ott nagy számban, hanem odaválósiaik is. Sort állottak a helybeli parasztok, akik különböző leleteket, valódi és hamisított régiségeket, meg olcsó emléktárgyakat árusítottak. De ilyenkor is hibát követ el az, aki fölényesen halad el a felkínált tárgyak mellett. Minden vacakot meg kell nézni. Sokszor jártam volna rosszul, ha nem cselekedtem volna így. Amellett gyakran történt meg velem, hogy éppen az a tárgy volt a legérdekesebb, ami legelőször ötlött szemembe. Így történt most is. Egy kis kamasz kopjafát utánzó bronz hajtűt tartott elém. Zöld patina borította. Igazi régiség volt. Azonnal megvettem tíz centért, ami otthon Budapesten alig érne többet két kisszakasznál, míg a kínai ebben a csekély összegben nem a tíz centnek elkeresztelt papirost, hanem a harminc rézpénzt látja, amivel kitűnően tud gazdálkodni. Én jól jártam a tíz centes bronzhajtűvel, mert az igénytelen régiség nagyon hasonlított az alföldi magyar temetők faragott fejfáihoz és egyben a népvándorlás korából fennmaradt hajtűkhöz is. Ki tudja, hogy itt a kínai Nagy Fal tövében nem jutottam-e már is egy hunn emlékhöz? Kétségtelen, hogy ez a bronztárgy a Nagy Fal első évszázadai-ból való.

Vásároltam azután még kilenc darab nyílhegyet. Hét bronzból, kettő vasból készült. Ezeknek az eredetiségéhez sem fért kétség. Ezek is a Krisztus születése körüli évszázadok emlékei.

Ilyenformán érthető, hogy ünnepélyes elfogódottsággal léptem a Nagy Falra. Nem is lehet azt megilletődés nélkül nézni. Nem lehet megállni a fal tetején úgy, hogy az ember ne nézzen délre, az ősrégi, óriási kínai műveltség hazájára és ne nézzen északra, arra a hegyvidékre, amelyn az időszámításunk előtti évezredekben

A Nagy Fal

különféle állattenyésztő lovasnépek tanyáztak, amelyeket a Krisztus előtti első évszázadokban már mint egységes nemzetet hsiungnuknak neveztek a kínaiak. Ezt a két területet választja el egymástól a Nagy Fal, hegynek fel, völgynek le haladva, megszakítás nélkül, ameddig csak a szem ellát.

A kínai fal tehát nagyszerű építmény. Nem szabad benne csak azt nézni, ami téglából és kőből van. Látni kell a tájképet is, amellyel megbírkózik. A kínaiak korán

jöttek arra a gondolatra, hogy az építőművészet akkor alkothat igazán nagyszerűt, ha számításba veszi a környező tájképet is és nem annak ellentmondó, hanem megfelelő alkotást hoz létre. Kétségtelen, hogy a Nagy Falat elsősorban védelmi céllal és nem díszítő szándékkal építették. Kétségtelen az is, hogy a kínaiak annak idején két különböző jellegű területet választottak el vele egymástól. Az övök volt az, amely alkalmas volt a földművelésre, a közlekedésre és egyáltalában a művelt társadalom kifejlődésére. Az ellenségnek maradt a szakadozott hegyvidék, amelynek völgyei csak kisebb egységeknek és könnyen mozgó kisebb portyázó haderőknek nyújtott megfelelő teret.

A hajdankorban a Nagy Fal be is töltötte rendeltetését. Hegynek fel, völgynek le haladva mindenütt elzárta az utat a lóháton hadakozó ellenség elől. Számtalan kanyarodása nem jelentett hátrányt a védők szempontjából, sőt alkalmassá tette arra, hogy az ellenség oldalazó nyilazás alá legyen fogható. A fal olyan széles, hogy tetején két fogat haladhat el egymás mellett; azaz, hogy haladhatott a multban. Ma ugyanis az óriás építmény sok helyen beomlott. De így, romokban is nagyszerű.

A kövezet a fal tetején, hol az építménynek nincs nagy esése, síma; ahol viszont nagy kaptatókat követ, lépcsőzetes. Már azért se hiszem, hogy a Nagy Fal, akár eredeti alakjában is, földhányás lett volna. Több esetben ugyanis olyan meredélyeken fut fel és alá és olyan meredélyek felett emelkedik, ahol a földhányás nem lehetett volna állandó természetű. Így is sokszor kellett javítani és helyreállítani.

A rendelkezésemre álló időt felhasználtam arra, hogy több kilométeren át gyalogoljak a fal tetején. Már azon a néhány kilométeren is többféle építkezést figyeltem meg. A csodálatos építményt még nem tanulmányozták át jelentősége szerint. 1933-ban japáni expedíció utazta be a környékét. Ez a tudós társaság nagyon érdekes megfigyeléseket tett, de nem annyira építészeti szempontból, mint inkább a környéken talált régiségekre

nézve. Magam is láttam a falat, nemcsak Nankounál, hanem más helyeken is. Annyi időm azonban nem volt, hogy külön tanulmány tárgyává tehettem volna. Ha egyszer abban a szerencsés helyzetben lesz valaki, hogy végigmenjen a páratlan épület hosszában a tulajdonképpeni Kína északi határán, biztos vagyok benne, hogy csodálatos dolgoknak fog nyomára jönni.

Stein Aurélnak jutott osztályrészül az a feladat, hogy átkutassa az óriási védelmi mű nyugati folytatását kínai Turkesztánban és az anyaország északnyugati szélén. Ott csakugyan nem egységes a fal. Kőből épült őrtornyokat összekötő földhányásokból állott és ilyenformán bizonyos mértékig az északázsiai lovas népek védelmi műveinek jellegét viselte magán. Pekingtől északra van egy földből készült erődítmény, de ez már sokkal későbből, a XIII. század végéről, a mongol uralom korából származik. Ezt a földsáncot éppen azért „Mongol Fal“-nak nevezik. Ez a mongol fal tehát úgy készült, mint a régiebb török és mongol népek erődítményei, az avar ringek és a bolgár sáncok. Ezek a későbbi ázsiai lovasok harcászatukban nem különböztek lényegesen híres elődeiktől, a hunnoktól. Megmaradtak könnyű fegyverzetű, gyorsan mozgó nyilas lovasoknak. A kínaiak viszont, jóllehet saját érdekükben sok engedményt tettek ellenségeik harcászatának, sohase szakítottak a nehéz fegyverzetű katonasággal, amelynek felszereléséhez hozzátartozott a körülményes szerkezetű szerszámíj, a súlyos páncél és sisak, meg az ezeknek megfelelő kő- és faépítmény.

Érdekes különbségeket mutat a Nagy Fal északi és déli oldala. Több helyen tapasztaltam, hogy míg az előbbi, azaz az ellenség felőli rész megmászhatatlanná tett magas építmény, addig az utóbbi, a védők felőli, egészen alacsony. Sok helyütt egészen könnyen fel is ugorhat rá az ember, mintha nyeregbe vetné magát, sőt egyszerűen fel is léphet rá. Más helyeken a déli oldalon kis kapuk vannak, azokon belül lépcsők vezetnek fel a fal tetejére. Mondtam már, hogy nem csekély különbségek tapasztalhatók a fal felépítésében. Egy része ugyanis

A Nagy Fal őre

(az újabb keletű) gondosan faragott kövekből, más része faragatlan darabokból, megint más része téglából van összerakva. A lőrések megoldása is sajátos. Ezeknek szélei csak ott emelkednek függélyesen, ahol nagyjából vízszintes irányban halad a fal. Egyébként nem a képzelt vízszintes irányra, hanem a le- és felkanyargó fal mentére függélyesek. A helyenként kiemelkedő őrtornyok hol alacsonyak, hol magasak. Mindezek az építészeti szabadsá-

gok nagyon elevenné teszik a csodálatos alkotás képét. Olyan az, mint a Középső Birodalom jelképe, az óriási sárkány, amely hegyen-völgyön áthaladva átfog és lebrír mindent.

Az egyik toronyban felajánlotta szolgálatát az állandóan ott tartózkodó őr. Mindössze annyiban vettük igénybe, hogy teát főztünk vele és rábíztuk kézitáskáink őrzését, amíg bejártuk a falat, — már amennyire lehetett. Az egyik helyen teljesen leomlott a nagy erősség és világosan látható volt eredetileg is törmelékből felhalmozott belseje. Nem volt közönséges érzés leszállnom itt az északi területre, amely csakugyan legelő, úgy, ahogy azt magyar költőink képzelik. A távolban a nyájakat látni, sőt a füstölő pásztortüzeket is, mögöttük pedig hegyek, völgyek és újra hegyek meg völgyek váltakoznak. Cseppet se lepődtem volna meg, ha valamelyik távoli mélyedésből előtűnt volna egy harcias szándékkal vágató hunn csapat.

A legnagyobb kép azonban akkor tárult szemem elé, ha végignézttem a fal hosszában és az ősi építményt a magas hegygerinceken mintegy felkapaszkodni, helyenként eltűnni láttam. Reggel még szemetelt az eső, a délelőtt folyamán azonban már szétszakadoztak a fellegek. Itt-ott előbújt a nap és a maga részéről is fokozta a nagyszerű látvány hangulatát. A hegyvidék közeli zöldjén és távoli kékségén hol aranyos fényfoltok, hol ködös szürkéségek ömlöttek el. A túristák, kiknek meg-

szokott körzetét is jóval túlléptem, régen eltűntek és egyedül maradtam az áhított magánnyal. Ez a legjobb társ, amikor nagy dolgokkal áll szemben az ember.

Nagy érzés volt látnom a „tízezer li hosszúságú” falat, egyikét azoknak a csodáknak, amelyek először ösztönöztek merész elképzelésekre. Nagy érzés volt látni még a romjait is, amelyek — hiába! — mégis csak azt mondták: pusztulás vár a nagy műre, az a pusztulás, ami eltüntette a föld színéről a régi Kelet sok nemes alkotását.

De ki tudja, hányszor tűnt el a Kelet a multban és hányszor támadt fel újra.

PEKING SZÉPSÉGEI

Pekingi tartózkodásom kezdetén már beköszöntött a nagy meleg és utána a forró nyár. Az pedig ugyancsak megviseli ott az embert, különösen a szélsőséges időjáráshoz nem szokott idegent. A régi kínai főváros télen rémségesen hideg, nyáron pedig forró. Pamachangban kevés időt töltöttem, mert közvetlen kapcsolatba akartam jutni Pekinggel. Beköltöztem tehát a Hotel du Nordba, amelyet különben a kínaiak De-kuo Fang-tien-nek (Német Vendéglőnek) neveznek, mert tulajdonosa német. Már az éjszakák is olyan melegek voltak és annyira átforrósodott a ház, — jóllehet napos oldalát külön gyékényellenző is védte — hogy alvás közben semmit se tudtam túrni magamon. Csak a szúnyogháló mennyezete és függönyei védtek.

Mire letöröltem magamról a reggeli fürdővizet, már hozzákezdhettem az izzadság letörléséhez. Mire leültem az étterembe reggelizni, már újra csurgott rólam a víz. Mikor elindult velem a riksha, ahelyett, hogy valami kis hűvös fuvallat csapott volna meg, forró légáramlatot éreztem és nehéz lett a tüdőm, mintha nem tudna lélekzethez jutni. A szegény kulik is sokszor kidőltek. Ezeket egész napra szokás fogadni. Rendes bérük napi két dollár, amihez még elvárnak vagy 20 cent ebédpénzt is. Tes-

tüket ellepte a verejték, alighogy megindultak. Ruhájuk nyomban átlucskosodott, pedig nadrágon és nemezcipőn kívül csak derékig érő vászonzekét hordanak.

A múzeumban ezekben a forró napokban is szívesen látott vendég voltam. Minden délelőtt és délután kihozták nekem az értékesnél-értékesebb képeket, köztük valóságos csoda dolgokat. A meleg ellen pedig állandóan ott volt a forró tea és a forró vízbe áztatott törülköző.

Tanulmányaimat legtöbbször azokban a csarnokokban folytattam, amelyek a Palota délnyugati részén emelkednek, a négyszögű falon belül. Összefoglaló nevük Wu Ying Tien — a „Fegyveres Hősiesség Csarnoka“. Előttük folyik a Chin Shui Ho, az „Arany-folyóvíz“. Minthogy rendszerint a déli kapun mentem be a Palotába, balra kellett térnem a Wu Ying Tien-hez és előbb át kellett jutnom a Hsi Ho Menen, vagyis az „Egyesült Összhang kapuján“. Lankás út vezet fel a kapuhoz, keletről is, nyugatról is. A kapu tágas nyílásában asztalok és székek állnak. A látogató itt leülhet teázni. Meg sem kíséreltem leírni azt az érzést, ami eltöltött olyankor, amikor a kínai alkotószellem legjobb koraiból való legjobb képek élvezete után, nehéz fejjel, letelepedtem itt a kapuban, a szokott teához és végignézttem az udvaron, amelynek közepén két szabályos kanyarulattal folyt át az öt kis márványhíddal boltozott „Arany folyóvíz“ az északi oldalon emelkedő három kapu előtt. Ezek közül a középső a Legmagasabb Összhang, a keleti a Kimagasló Erény és a nyugati a Tisztaság és Egyenesség Kapuja. E kapuk mögött a következő udvar északi felén sorakoznak egymás mögé a T'ai Ho Tien, a „Legfelsőbb Összhang Csarnoka“, a Chung Ho Tien, a „Középső Összhang Csarnoka“ és a Pao Ho Tien, a „Gondviselő Összhang Csarnoka“. Ezek a pekingi Palota legfelségebb építményei. Köztük is a legcsodálatosabb a T'ai Ho Tien. Itt fogadta a császár az udvar szerencsekívánatait újév napján, meg a téli napforduló, saját születésnapja, a győzelmi hírek tudtuladása és más nagy ünnepélyes esetek alkalmából.

Nem szükséges azonban okvetlenül tudni, hogy mi

jelentőségük volt ezeknek a nagyszerű építményeknek a régi kínaiak államéletében. Éppen úgy, mint ahogy nem szükséges okvetlenül tudni, hogy mit jelképezett a régi kínainak az Ég Temploma és mi a szellemi háttere Kung Fu-tze templomának és az azt körülvevő csarnokoknak, amelyekben a mester halhatatlan mondasait kőbevésvé őrzik. Elég látni a színes falak felett a békességes és méltóságos nehéz sárga tetőket és fölöttük a kék eget, amelyen időnként egy-egy daru repül át. Elég látni a déli oldalon, a Wu Men magas épületét, a vörösre festett, menedékes széles falon, amelyen alagutyszerű boltozatos nyílások vezetnek át. Nem tudom leírni azt az érzést, amely elfogott, amikor a kínai ecsetművészetének válogatott finomságai után végigjártattam szememet ezeken a síkokon és vonalakon, a formáknak és színeknek ezen a tökéletes és megnyugtató összhangján. Mintha valami végtelenül hosszú bolyongás után hazaérkeztem volna.

Ázsiai útam alatt mindig az az érzés tett legboldogabbá, hogy otthonomat láttam magam körül. Ez abból eredt, hogy állandóan művészelkű emberekkel voltam kapcsolatban. Hangoztattam már, hogy az ázsiai ember örökségbe kapta őskori elődjétől az ösztönösséget, amit nálunk az ésszerűség kiölt. (Vajjon melyikkel jár jobban az emberiség a kettő közül?) Mászóval kifejezve, ez azt jelenti, hogy a keleti ember nem lett tudós, hanem művész maradt, míg nálunk a tudomány fokozatosan elnyomta a művészetet és azon az úton van, hogy elnyomja közéleti kérdésekben is a nélkülözhetetlen művészi ösztönt. Az európai ember akkor élte fénykorát, a tizenkilencedik században, amikor megvalósította az egyéniség szabad érvényesülésének és ezzel a tudományban a szabad kutatás elvét és döntő tényezőként volt még segítségére régi életéből az az örökség, ami stílusában a romantikát és erkölcsi érzékében a szabadság eszméjének tiszteletét fejlesztette ki. A Keletnek manapság bealkonyul, mert a Nyugatról átvett életmód és a boldogulási eszközök tönkreteszik az élet régi ütemét. A mi eszméink pedig vagy éretlenül

dudvásodnak el ott, vagy csak pusztítólag hatnak, a keletiek rovására.

Azt mondtam, hogy a keletiek kozmikus emberek, akik mindenben a Mindenség lelkét akarják kifejezésre juttatni. Egy kis ízelítőt adtam erről abban a pár sorban, amelyet a pekingi császári palotáról írtam. De azokban csak a nagy mű gondolatát jeleztem úgyahogy. Látni és érezni lehet csak, elmondani azonban nem, hogy a nagy Mindenségen kívül a közvetlen környezettel való kapcsolat hogyan érvényesül abban, ami a régi kínai épületeken gyönyörködteti a szemet. A kínai építészek utolérhetetlen mesterei voltak annak, hogy mit, hol és hogyan helyezzenek el a természetben. Sokszor említettem a kínai épületek színességét. A nagy művészettel alkotott csarnokok és tornyok falai ragyogó színekben pompáznak. A színek közt a vörösnek jut a legfontosabb szerep. Vörösre festik a szerkezeti elemeket, a talpazatokat, az oszlopokat, a pilléreket, a gyámkokat és a gerendákat. A vörös színnek ez az előtérbe nyomulása nem csupán ízlés dolga. Ebben is a kozmikus felfogás nyilatkozik meg. A vörös az élet színe, kínai felfogás szerint a csorbíthatlan alkotóerő kifejezője a természetben. Ezért bízzák rá az épület legfontosabb részeinek, a szerkezeti elemeknek hangsúlyozását. A vörösön kívül azonban megtaláljuk a díszes épületeken az összes főszíneket, vagyis mindazokat, amelyek a színek világában alaptényezők. El lehet képzelni, hogy az évezredek gyakorlata a színek összeállításában mennyire kifejlesztette a kínai művészek érzékét.

Különös érvényre jut még e tökéletes élénkség mellett egy-egy nagy színérték a fedélcserépek mázában. Az Ég Templománál, amint láttuk, ragyogó erős kék volt ez; a Palotához tartozó épületeken arany-sárga. Elragadó romantikájuk van e színes épületeknek a kék ég és a fehér felhők alatt, de még a gyakori szürkés-sárgás porfelhőben is. Megtörténik azonban a legforróbb és legszárazabb nyáron is, hogy a császárváros végigmossa egy-egy futózápor. Ha ez például éjszaka

támad és az ember meglátja másnap reggel a felüdült és megtisztult levegőben a tisztára mosott cserépfedeleket, tiszta arany szikrákat lát rajtuk csillogni, mintha a császári fedelek mind színaranyból volnának.

Peking valóban álmváros. Annyi kábítószert tudott benne kitalálni a művészet, amennyi elég volt nemcsak egyes felhőkben járók, hanem az egész kínai világ elaltatására. A dicsőséges és nagy Ch'ien Lung császár, aki 1736-ban ült a sárkánytrónra, 1795-ben leszállt e magas polcra, mert erkölcsi érzéke tiltakozott az ellen, hogy tovább uralkodjék, mint dicső emlékü nagyatyja, K'ang Hsi, akinek nem engedte meg a sors, hogy hatvan évnél tovább (1662—1722) legyen a legfőbb hatalom birtokosa. Nem tiltakozott azonban az erkölcsi érzéke az ellen, hogy fővárosába csalogassa a Panchen Lámát, annak az egyháznak a fejedelmét, amelynek ő is buzgó híve volt, de csak azért, hogy a vendéget a legnagyobb pazarlással és művészi erő-kifejtéssel építtetett „Sárga Templom“-ban, himlővel fertőzött ágyneművel a másvilágra küldje. Ugyanaz a Ch'ien Lung császár az arnyékszékbe sülyesztette egy nagy udvari méltóságot betöltött herélt kőtáblára vésett arcképét, akinek emlékét az ő szemében az sem tette jóvá, hogy Peking egyik legcsodálatosabb Ming-korszaki templomát építtette. Ha azonban valaki tudott igazi nagy uralkodóhoz illő módon hódolni a művészeteknek, Ch'ien Lung császár volt az. Amint gyűjteményének maradványai bizonyítják, senki se tudott úgy gyönyörködni a legválogatottabb művészi finomságokban, mint ő. Ezt mutatja építészeti tevékenysége is. Yung Lo (1403—1424) után, aki a pekingi császári palota megteremtője volt, senki sem építtetett annyit a birodalom fővárosán, mint Ch'ien Lung.

Nem csoda, hogy ennek a nagy műértőnek éppen sajátos hajlamánál fogva következett be a maga nagy tragédiája. Ali Arszlannak, a turkesztáni muszlim törzsfőnek fiatal felesége szépsége és „bőrének puhasága“ miatt lett világhírű. Mesébe illő bájainak híre — ősi ázsiai szokás szerint — villámgyorsan terjedt el a

Kínai táncosnő
a White Palaceból

legtávolabbi Keletig. Ch'ien Lung császár, a művészi apróságok kedvelője előtt nem volt akadály az a távolság, amely a szép hercegnő hazáját Pekingtől, a kínai császárvárostól elválasztotta. Bírni akarta mindenáron. Férjét eltették láb alól, őt magát Pekingbe hozták.

Útközben úgy ügyeltek az örök a drága zsákmányra, mint a szemük fényére. Chao Huei tábornok, akinek be kellett vele számolni császári urának, mindent megtett, hogy a szépséges fogoly utazása kényelmes és kellemes legyen és hogy szépségének semmi se ártson. Attól

való féltében, hogy a várva-várt nő bánatában valami kárt tehetne magában, azt hazudta neki, hogy férje életben van és éppen azért kell Pekingbe utaznia, hogy a császártól férje szabadságát kieszközölje. A valóság ezzel szemben az volt, hogy Ali Arszlánt éppen azért ölette meg a badaksani szultán, hogy feleségét magáévá tehesse. Mikor nem boldogult vele, Chao Huei rábeszélésére lemondott róla két honani fehér jadeitgyűrű fejében.

A tábornok nemezzel burkoltatta be csodaszép foglya utazókocsijának kerekét, hogy ne kelljen a göröngyös úton sokat szenvednie. A kocsi belseje akkora volt, hogy kényelmesen lehetett benne feküdni. Ablakait selyemmel vonták be. Útközben gondoskodtak arról, hogy az iszlám hitének előírása szerinti ételeket tálaljanak fel. Húsz rabszolganő és ugyanannyi rabszolga kísérték a szépasszonyt. Vele volt két legkedvesebb szolgálólánya is. Gondoskodtak arról is, hogy szokása szerint naponként juhtejben fürödhessen és hogy utána egész testét kenjék be illatszerekkel és meg legyen a szokásos illatos szájöblítője is.

Pekingben külön lakosztályt rendeztek be neki a palotában, török fürdővel, amely ma is látható a Wu Ying Tien közelében, ahol tanulmányaim céljából leg többet fordultam meg. A déli tó, a Nan Hai partján

díszes tornyot építettek neki, Császári barátja ezt Wang Chia Lou-nak, a Honvág Toronyának nevezte el, mert foglya onnan állandóan távoli hazája felé és a pekingi muszlim imaházra nézett. Ez az épület is áll ma, de már nem mint kéjlak, hanem kapuvá átalakítva. Ez a Nan Hai déli bejárata.

A császár elárasztotta drágaságokkal. Bájos lénye mindenkit elvarázsolt. „K'o fei“, az „idegen ágyas“ lett a neve. Még gyakrabban neveztek azonban „Hsiang Fei“-nek, az „illatos ágyas“-nak. De minden hiába! A szép turkesztáni hercegnő tudni sem akart császári uráról. Azt is mondják, hogy összeesküvést szított elle-

ne. A Nan Hai főkapuján emelkedő tornyából addig nézett-nézett a távolba, elveszett hazája felé és addig igyekezett maga elé varázsolni azt a helyet, amelyről a császár parancsára elrabolták, míg az özvegy császárné, a hiába epekedő uralkodó anyja meg nem unta a dolgot. Mikor a császár egész udvarával távol volt, éppen azért, hogy legszentebb kötelességét teljesítse és a téli napváltozáskor az Ég Templomában bemutassa az áldozatot, maga elé rendelte Hsiang Feit egész háremével együtt és szigorúan kérdőre vonta. A párbeszéd vége az lett, hogy a szerencsétlen nő, az anyacsászárnő előtt leborulva, maga kérte, hogy váltsa meg szenvedéseitől. A főherélt azonnal megkapta a parancsot arra, hogy vigye a vádlottat a „Mákvirág Kapu“-jának nevezett épületbe és fojtsa meg. Ez meg is történt.

A történet másik változata szerint a kérlelhetetlen uralkodónő parancsára felakasztotta magát. Nem tudom, melyik halálnem felel meg a történelmi igazságnak és szívesen hagyom nyitva a kérdést, annál is inkább, mert a mondák költői világában jó, ha szabad útja van a képzeletnek. De legyen szabad visszatérnem a jelenkor eseményeihez.

A White Palace semmiesetre sem az a hely, ahová

Mai kínai nő

tanulmányok folytatása céljából szoktak járni az emberek. Én pedig éppen megnyitása estélyén látogattam meg Mr. Yennel, amikor legelevenebb volt ott az élet. Legnagyobb sajnálatomra be kell vallanom, hogy nem szoktam táncolni. Annál jobban sajnálom ezt, mert így nem tudtam lépést tartani az új kínai szokással. A White Palaceban nemcsak a nyugati divat szerint öltözködő mai nemzedék táncolt. Azok is vígan keringtek a parketten, akik öregapáik módjára viselték reverendához hasonló hosszú „i-shang“-ot. Mind ők, mind a fehér „monkeyjacket“-et (trópusi szmokingot) viselő előkelő nyugati vendégek, fáradhatatlanul és nagy lévvel táncoltak a kínai, japáni, koreai és orosz görölkel, akik a fehér lokál megnyitásának tiszteletére nagyobbreszt fehér menyasszonyi fátyollal és koszorúval jelentek meg. Fölváltva táncoltak a legújabb amerikai jazzkompozíciókra, Schubert-dalokra, a Donauwaltzerre, a „Csak egy kislány van a világon“-ra és a Shanghai Lilre!

Míg tarka hullámokat vetett körülöttem az élet, páholyomban szemlélődésbe merültem. Nem kellett nagyon megerőltetnem a képzeletemet. Mintegy tizenkét évszázaddal a White Palace megnyitása előtt, megelőző életeim egyikében, Loyangban éltem. Mathurából jöttem egy karavánnal, arról a helyről, amelyet mintegy három hónappal Peking előtt, mai életemben is meglátogattam. Annakidején szobrász voltam és a lungmeni barlangtemplomokban dolgoztam. Ott ért művészi pályafutásom legnagyobb zökkenője. Azoknak a nőcskéknak az elődei, akik Pekingben szemem előtt táncoltak, legnagyobb részt ott voltak. Akkor azonban jobban tetszettek nekem, mint most. Ha jól emlékszem, akkoriban egy fokkal még soványabbak és hajlékonyabbak voltak. A lapos mellek nagy divatban voltak már akkor is. Látható volt itt azonban egy másik fajta is, szerfölött terjedelmes puha formákkal és kis szájjal, amely vörösre festve kacér virágocskának tűnt fel. A szépségnek ez az eszményképe azonban nem Kínában született. Nyugatról, de nem Indiából, hanem

Iránból származott át a Mennyei Birodalomba. Egykori nagyapám, ki ugyancsak szobrász volt és Indiából jött át Kínába, hogy Yünkangban dolgozzék, úgy mesélte nekem, hogy az ő idejében egyáltalában nem tetszetek a kövérek. A művészek, festők, úgy mint a szobrászok, kizárólag az emlő és csípő nélküli véznákért lelkesedtek. Ilyenek voltak akkor a kínai és koreai nők. Sok nőt hoztak akkor is Perzsiából és Indiából, de az akkori Észak-Kínában, hol hajdani nagyapám élt, a kínaiak, mongolok és törökök még nagyon maguk közt voltak. Csak a T'ang-császárok vonták annyira magukhoz a nyugatázsiaiakat, hogy csaknem elárasztották velük fővárosukat. Ezekről is tudjuk, milyenek voltak. Százakra és ezrekre megy azoknak a sírokból kiásott agyagszobrocskáknak száma, amelyek őket ábrázolják és amelyek, vagy eredeti mívoltukban, vagy az eredetiségre támasztott jogtalan igényekkel árasztják el a keleti és nyugati múzeumokat.

„SHI-TZE“

Nanking nagyon régi és mégsem régi város. Mikor először látogattam meg, első kínai tartózkodásom alatt, ezt a déli fővárost, ismerősnek és mégis idegennek tűnt fel nekem. Ismerősnek azért, mert épületei részben a régi barokkra, részben a mai stílustalan Európára emlékeztetnek. A város pedig a maga egészében a nagyon fiatal török fővárosnak, Ankarának felel meg. Idegen volt benne viszont éppen az, ami otthonosnak tűnt fel, meg a különös ellentét a mult és jelen közt. Nanking annakidején a rettenetes Taiping-forradalom áldozata lett és ezért a XIX. század második felében nagyrészen újjá kellett épülnie. Akkor azonban, amikor ott voltam, megint átépült, mert ismét fővárossá lett és pedig egy eléggé gyökeresen újító uralom fővárosává. Ez az uralom azonban ragaszkodik bizonyos hagyományokhoz. (Akárcsak a mostani török uralom, amelyik elejtette az arab eredetű iszlámot és a legősibb török

szellemet igyekeznek feltámasztani.) A mai Kína vezérei tiszteletteljesen tekintenek a Ming-császárok kormányzatára, amely 1368-tól 1644-ig tartott. A Mingek emlékét azért tartják tiszteletben, mert a kínai népből valók voltak, nem úgy, mint az utánuk következő mandzsu császárok. Nankingban azonban még egyebekben is észrevehető a délkínai hagyomány.

Mit értünk azonban délkínai alatt?

Megkockáztatok egy kötetlen és nem kötelező választ: mindazt, ami indiai. Éppen úgy, mint ahogy perzsának nevezem azt, ami északkínai.

Látszólag ugyan mind a két megjelölés súlyos ellentmondásokat tartalmaz. Észak-Kína ugyanis ugyanolyan nagy mértékben vette át a buddhizmust, mint a Dél. Tehát szintén indiaivá lett, minthogy a buddhizmus indiai vallás. Most azonban, amikor röviden ki merem mondani a véleményemet, nem arra gondolok, hogy milyen eszméket hozott magával a buddhizmus, hanem arra, hogy milyen alakban érvényesült. Önmagának ellentmondónak látszik ez az állítás is, mert hiszen végeredményben a forma ugyanaz, ami a szellem. De én mégis úgy látom, hogy Dél-Kína sokkal indiaibb, mint az Észak. Szabadjon a sok közül egy apró bizonyítékra hivatkoznom.

Pekingből utaztam Nankingba. Ott viszontláttam azokat a felbecsülhetetlen műtárgyakat, amelyeket a kínai nemzeti kormány Londonba küldött a nagy kiállításra és átnéztem az anyangi ókori leletek csodálatosan gazdag tömegét. Azután, mielőtt még a környéken körülnézhettem volna, Sanghaiba kellett tovább utaznom. Onnan visszajövet szenteltem hát egy napot a közelben látható legfontosabb emlékeknek, amelyeket a város lakói rendszerint nem szoktak megtekinteni. Tiszteletreméltó régi kínai közmondás tanít ugyanis arra, hogy ezer napig otthon ülni jó, de egyetlen idegenben töltött napért is kár. Azt azonban tudtam, hol kell keresnem a déli Liang-uralkodóház síremlékeit és pontosabb felvilágosítást is kaptam a China Travel Servicetől. Azt mondták, menjek vasúton

Tai Ping Menig és forduljak ott az állomásfőnökhöz. Ő majd rendelkezésemre ad egy embert, aki minden baj nélkül elvezet a síremlékekhez.

Megkísértem mégis egy rövidebb utat, gépkocsival, de őrökre bukkantam: a városkapun át vezető út el volt zárva. Kínában akkortájt gyakran fordult elő ilyesmi. Katonák lépten-nyomon feltűzött szuronyal őriztek mindent. Ahol pedig sok a fegyver, hamar elsülhet a puska. Nanking viselt is akkor holmi kisebb háborút a Délnyugattal, de ez, úgy tapasztaltam, nem izgatta túlságosan a kedélyeket. Legfeljebb leszögezték a napilapok cikkei, hogy ez is Japán műve. Volt is ebben némi igazság. A délnyugatiak különben azzal indokolták támadásukat, hogy a kormány nem eléggé nemzeti, nem lép fel eléggé erélyesen Japánnal szemben. És ezt éppen azok hangoztatták, akiknek háta mögött Japán állt. A kormány és a Délnyugat háborújáról azonban északon is, délen is nagyon kevés beszéd folyt. Hiszen az ilyen háborúk rendszerint magánvállalkozások, erős pénzszerzési céllal. Nem is látott bennük egyebet a kínai közvélemény, mint a felbomlás és a züllött gazdasági viszonyok kinövését. Hogy azonban a teljes igazságról számoljak be, volt egy dolog, amiről még kevesebbet beszéltek, Észak- és Dél-Kínában egyaránt. Ez pedig a kommunizmus volt. Azért merem mondani, hogy keveset beszéltek róla, mert én például egyetlen szót se hallottam erről az Európában sokat emlegetett mozgalomról.

Igaz, hogy nekem se jutott eszembe, hogy a kérdés iránt érdeklődjem. Nem gondoltam arra, hogyha hazajövök Kínából, legtöbb ember azt fogja kérdezni, hogy áll Kínában a kommunizmus. De éppen azért nem ébredt fel bennem az érdeklődés e kérdés iránt, mert ahol én jártam, — már pedig beutaztam elég szép darabot Észak-Kínában, Kína belsejében és délen is — sehol se vettem észre számbavehető érdeklődést a kommunizmus iránt. A kínai túlnyomó nagyrészen kis-, sőt törpebirtokos, kereskedő és iparos. A tapasztalat pedig azt mutatja, hogy mindenütt ezek az elemek

állanak legtávolabb a kommunisztikus gondolkozástól. Ne tévesszen senkit meg az, hogy a nagy birodalomban voltak gyalázatos üzleteket folytató „tábornokok“, akik időnként a szovjet pénzén folytatták hadműveleteiket. Ezek a vállalkozók kétségtelenül kommunisták voltak, az a terület, amelyet elfoglaltak, kommunistának számított. De mit jelent az, hogyha a kínaiak felett kommunisták uralkodnak? Ugyanazt, mintha angolok, japániai vagy mások uralkodnának felettük. A kínai minden körülmények közt az marad, ami volt, akárhány fergeteg vonul el felette, vagy akármilyen áldásos kormányzat alatt áll. A meghódított területek lakosságát csak egy dolog érdekli: hogy mennyi adót kell fizetni. Hogy kinek kell fizetni, annak sokkal kisebb jelentőséget tulajdonít.

Mikor az említett kapuőrőség visszatért a tervezett autókirándulásról, beletörődtem a helyzetbe és vonatra ültem. Féltnézve érkeztem Tai Ping Menbe. Az állomásfőnök előállított egy legényt, akinek megvolt az a kellemes szokása, hogy mindig mosolygott. Tüstént késznek nyilatkozott, hogy megmutassa nekem a kőoroszlánokat (Shi-tze). Neki is indultunk rögtön gyalog. Néhány lépés után azonban utunkat állta egy fegyveres. Nyomban elővettem útlevelemet és szokás szerint a katonáé kezébe nyomtam a névjegyemet is. Ez pedig ékesen volt megfogalmazva, egyik oldalon angolul, a másikon kínai nyelven. (Később, mikor már túlságosan sokat kellett szétosztanom mindenütt, meg is takarítottam az angol szöveg költségét és megelégedtem az egyoldalú kínaiával.) A Távols-Keleten ugyanis a névjegy végtelenül fontos dolog. Egy lépést se tehet nélküle az ember. Özönével kell osztogatni, özönével is viszonozzák. Annyira népszerű dolog ott a névjegy, hogy szennvedélyes névjegygyűjtők is vannak, többen, mint nálunk bélyegyűjtők. Azt is tapasztaltam nem egyszer, hogy az ellenőrző közegek nagyobb súlyt helyeznek a névjegyre, mint az útlevele. A kártyát azután meg is tartják, nem mint bizonylatot, hanem mint emléket.

Ezúttal azonban hiába akartam a dolgot sommásan elintézni. Be kellett mennem az őrsegre. Semmi kellemtelenség sem ért, de kár volt az időért. Annyira illedelmesen kezeltek, hogy még egy csésze forróvizet is elémraktak. A kikérdezés után barátságos búcsút vettem és tovább indultunk, most már ernyők alatt, mert közben megeredt az eső. Az ilyen időjárás a sáros úton gyaloglónak minden inkább, mint kellemes. Nekem azonban kapóra jött. Július 3-a volt ugyanis és a nyár Dél-Kínában nem tréfa dolog. Ez alkalommal hát örültem, hogy nem süt a nap.

Vezetőm mosolygott és miután hátunk mögött hagytunk néhány lit, diadalmas arccal mutatott egy lombos fáktól borított völgyre, ahol kis tisztáson néhány kőből faragott emberi és állati alak rejtőzött két sorban egymással szemben, ahogy Kínában ezeket a sírórzőket a sírhalom előtt fel szokás állítani. „Pu hao (nem jó) kedvesem. Ezek itt Ming-shi-tzek és nem Liang shi-tzek.“ Igyekeztem megértetni a derék fickóval, hogy nem a XVI., hanem a VI. század művészeti emlékei érdekelnek. Megint barátságosan mosolygott és tovább vezetett. A következő falvakban megálltunk egy-egy korcsma előtt és érdeklődtünk a kőemlékek holléte iránt, de nem kaptunk kielégítő választ. Végül egy útmenti csendőrorsön papírszeletre írtam fel a kérdést, mire ugyancsak írásban kaptam meg a választ: „Shi wu li lu — „tizenöt li út“. A legény barátságosan megint mosolygott és tovább mentünk. Most már be kellett látnom, hogy tulajdonképpen én vagyok a vezető, mert tudom legalább azt, hogy melyik égtáj irányában kell haladnunk, ha a nevezetes kőoroszlánokra akarunk találni. A Távol-Keleten különben is megszoktam, hogy a világtájak fontosabbak, mint az utak. Ha az ember valami ismeretlen helyre akar eljutni és útbaigazítást kér, nem azt mondják: „Menjen jobbra“, vagy „menjen balra“, hanem északra, délre, keletre, vagy nyugatra irányítják.

Az eső nem akart megszűnni. Megálltunk egy mélyen fekvő lapályos rizsföldön, ahol sötét kőóriás

emelkedett ki a vízből. Lábai már nem látszóttak. Hasát is ellepte az izzapos víz. Hátának mélyen leszaladó vonala azonban úgy meredt ki a rizsföldet borító síma víztükörből, mint az óceánnak egyik odakövíült hulláma. Előreszegzett melle és leírhatatlan ívben emelkedő nyaka nemcsak oroszlánt mutatott, hanem kígyót és sárkányt is egyszerre. Indiára kellett gondolnom, mert ott tartózkodásom óta semmit se láttam, ami nagyobb stílust, mélyebb érzést és varázslatosabb mozgást fejezett volna ki.

A Távol-Kelet egész művészete, Kínáé pedig első-sorban minden nagy korszakában arra törekedett, hogy ecsettel és vésővel egyaránt olyan vonalkepeket alkosson, amelyek nem a természet valóságát, hanem a felette győzedelmeskedő szellem szabad mozgását fejezik ki. A Liang Wu-ti császár Krisztus után 523-ban elhalt testvérének, Hsiao Ching hercegnek sírja mellett őrtálló szárnyas oroszlán a legjobbak közé tartozhatott mindazok közt, amelyeket Kínában valaha is alkottak. Ma, azok után a szörnyű veszteségek után, amelyek a kínai művészetet érték, a maga nemében mindent felülmúl ez a csodálatos lendületű remekmű.

Nem volt hát hiábavaló a fáradság, nem kergettem hamis eszményképeket, gondoltam magamban, amikor a szürkébe borult esős nyári napon végre szemtől-szemben állhattam a roskatag kőóriással. Pekingben egyszer meglátogattam a híres „Sárga Templom“-ot, amelyet Ch'ien Lung, kevéssel 1780 előtt nagy politikai ellenfele, a Tibetből Pekingbe csalogatott Panchen Lama tiszteletére újraépíttetett. A templomkörzet kábítóan szép még ma is, bár legbüszkébb részeit nagyon megviselte az idő. Egyebek közt a főpap egykori hajlékát is. A császár, miután a nagy ünnepélyességgel fogadott vendégét himlővel mételyezett ágyneművel eltette láb alól, holttestét visszaküldte szülőhazájába, természetesen az elképzelhető legnagyobb fejedelmi pompával. A drága halott díszes ruházata azonban szomorú dicsőségének színhelyén maradt. Ott is temették el, úgy ahogy illett, minden elképzelhető pompával

és a császár rendeletéből pagodát emeltek föléje. Ez az emléképület olyan jól sikerült, hogy képét érdemesnek tartják közölni minden könyvben, amely a kínai építőművészetről szól. A pagoda körül láthatók a szokásos jelképes állatok, köztük a Yao Hua Men közelében őrt álló oroszlánok másolatai is. Yao Hua Men ugyanis az a falu, ahova Tai Ping Menből kellett elgyalogolnom, hogy a Liang Hsiao Ching herceg sír-emlékét őrző Shi-tzet megláthassam.

Az a márványoroszlán azonban, amelyet Ch'ien Lung császár faragtatott a XVIII. században, semmiképen se vetekedhet azokkal, amelyeket Yao Hua Menben láttam. Nem vetekedhet velük a formák és vonalak nagysága, a felfogás és a szellem ereje tekintetében. Ch'ien Lung nagy műértő volt. Mérhetetlen birodalmának legnagyobb gyűjtője volt és korának legfőbb bírója művészeti kérdésekben. A düledező régi templomokat és palotákat vagy kijavíttatta, vagy alapjukból újjáépíttette. Minden fontos műemlék mellé feliratos emléktáblát állíttatott.

Úgy tett, mint nagy elődje, Hui Tsung, aki a XII. és XIII. század fordulóján uralkodott. Maga köré gyűjtötte a legnagyobb művészeket, költőket, bölcselőket és más tudósokat, hogy velük együtt művelődjék, fessen képeket és írjon költeményeket. Ch'ien Lung politikája erkölcstelen volt. Művészeti kérdésekben azonban nem ismert politikai szempontokat. A mi művészettudósaink azt hiszik, hogy helyesebben tudják megítélni őt ma, mint ahogy a maga korában ítélték meg. Azt hirdetik, hogy ő volt a leggyakrabban becsapott gyűjtők egyike. Gyűjteményeinek sok kiadásban megjelent, fametszetű ábrákkal ellátott jegyzékét is olyannak tartják, amelyhez sok szó férhet. Sokáig szórakoztak a maiak azzal, hogy tudatlanoknak bélyegezték a régi kínai szakértőket, akik azt állították, hogy hazájuk ókorának legnagyobbszerű és legstílusosabb bronzedényei a Shang-uralkodóház korából (Kr. e. 1766—1122) valók. A nyugati tudósok annyira mentek, hogy egyáltalában tagadták az ilyen régi bronztárgyak

létezését. Letagadták az egész kínai ókort. Úgy állították elénk a kínaiakat, mint a legnagyobb történelemhamisítókat, akik képzeletből vett eseményekkel csapták be az utókort. Elégtétel számomra, hogy annak idején nyomtatásban jelentettem véleményemet, amely szerint semmi közöm ehhez a felfogáshoz.

Mert mi történt? A kínaiak nemrégiben ásatásokat rendeztek Anyangban, a Shang-uralkodóház székhelyének területén. Kutató munkájukat példátlan siker koronázta. A legszebb bronzok, kőfaragványok és jadeitek százai és ezrei kerültek elő a földből, hogy hirdessék a kínai műveltség legrégibb fénykorának dicsőségét.

Mikor megláttam Nankingban, az Academia Sinica termeiben a még ki nem állított, de már rendszeresen csoportosított anyagot, tulajdonképen két képet láttam. Az egyik volt az igazi, amely halom ezüst-bronzból öntött edényből és dísz tárgyból állt. Felületüket sárkányok, ékítményesen útvesztő csavarvonalak, napjelképek és szövésmintákból levezetett díszítő formák borították. A másik a látomás, az eszmetársulás szüleménye. Hivatlanul csapott át a kézzelfogható valóság képén. Csatateret ábrázolt, amelyen már minden elcsendesedett és a szégyenérzet és belátás sugalmazta bölcsesség csendje lebegett a halál birodalma felett. Divatjukat mult zsarnoki elméletek hullái fertőzték meg a levegőt és kigőzölgésükkel elfojtottak minden tudományos ítéletbe vetett bizalmat. Útálatos, nyálas, mérgezőld ködfelhő terjengett a dicstelen elmúlás felett; az érdemtelen dicsőség hamis patinája. Nem volt ez holmi közönséges naplemente, de annál kevésbé volt istenek alkonya. Egy réteggel feljebb azonban megváltozott a kép. Világoskék, boldog színárnyalatot öltött magára, mint az átlátszó zafír. Fölötte aranyfelhők. Mintha valami isteni hatalom lehelt volna rájuk, minden aranyat, ami a Keleten van, a mesés istanbuli dzsámikról, Delhiből, a Divan i Hasz álomszerű falairól és Peking aransárga mázas fedélcserépeiről. Titokzatos cikornyák mozogtak a felhők tengerében, mint valami

szellemek. Úgy látszott, mintha sok mindent rejtenének magukban, de semmit sem akarnának elárulni. Mintha az utókor számára hozzáférhetetlen előkelő szellemek gyűltek volna össze. Mintha mosolyogva fordultak volna felém: Türelem! Türelem! Semmiféle barbár megrohanással se lehet hozzánk férni. Erőnket egy másik életből merítjük. Nagyon jól tudjuk, milyen ereje van a belső parancsnak, de éppen azért annál kevésbé hajlunk meg a mindenáron való akarás előtt. Mi érezzük, hogy mi a művészet, mert az uralkodik rajtunk, de éppen azért érezzük, mert tudjuk, hogy nem állíthatjuk szolgálatunkba.

Más azonban a művészet uralma alatt állani és más valamely alkotó folyamat részese lenni. Ch'ien Lung és az ő művészei és tudósai jó ítélőképességű emberek voltak, de olyan korban éltek, amely sokat tudott megemészteni, de nem tudott életet adni egetverő szellemeknek. Ez a mindennél nagyobb kor ezer évvel hamarabb, a VIII. században köszöntött be Kínában. E kor előestéjén, az erők halmozódása és az érzések elmélyülése idején, mikor a nagy buddhista hullám Indiából Kínába csapott át, ebben a túlfeszültségben lepte meg az embereket a heroikus érzés és a bátorság ahhoz, hogy olyan formákat és vonalakat teremtsenek, amilyenek Yao Hua Men kőoroszlánjait töltik meg élettel. Ez a lendület se jött azonban márhólnapra. Megvoltak az előzményei, részint magában Kínában, a Han-korszak nagy művészetében, részint Perzsiában, a Krisztus előtti Achaemenidák és a Krisztus utáni Szasszanidák idejében, részint Indiában, Asoka király uralma alatt. Az eredmények pedig láthatók, ha nem is mindig nagy köemlékeken, de azért mégis igen értékes és tanulságos dísz tárgyakon, bronzból és aranyból, egyrészt a legtávolabbi Keleten, Koreában, másrészt nálunk Magyarországon, a nagy népvándorlás emlékein. Mikor ezeket a nagy távolságból hozzánk került formákat látom, valami rendkívül bizalmas, otthonos érzés lep meg. Ezek a „nagyázsiai“ formák ugyanis rávilágítanak az Euráziának nevezett együttes

legtávolabbi részei közt lezajlott ide-oda-mozgásra, arra a történelmi folyamatra, amely mióta a világ áll, a legtöbb szépséget vetette felszínre.

Hálás vagyok sorsomnak azért, hogy megengedte, hogy Ázsia érverését közvetlen közelből figyelhessem. Végtelenül érdekes benne az emelkedés, de a süllyedés is. Különösen érdekes pedig az, hogy az óriási területnek még legtávolabb eső részein is az emelkedés és a süllyedés egyszerre következett be. A „heroikus“ szó kínálkozott fel nekem a nagy idők sajátosságainak megnevezésére és heroikusnak nevezem a művészeti stílust is, amelyet a kor kitermelt, anélkül, hogy azzal háborús hősiességre gondolnék. Volt nekünk is világháborúnk, a személyes bátorság és a nemes áldozatkészség rengeteg példájával. E háború stílusa azonban nem volt heroikus. Éppen úgy, mint ahogy nem volt az Ch'ien Lung császár kora sem (az a kor, amelyben Európában a rokokó uralkodott), jóllehet abban az időben csakugyan vívtak dicsőséges háborúkat a kínaiak. Az az idő ugyanis nem a nagynak, hanem a kicsinek látott formák kora volt. A pekingi udvari életnek megvolt a maga kifejlesztett stílusa. Nagy palotákat és templomokat emeltek ott. Sok időt, értelmet és ízlést fordítottak a művészetre. Hiányzott azonban az az építész, aki a gerendákból herkulési teherhordókat alkotott volna. Hiányzott a szerzetes, akinek lelki szemei előtt feltűnt volna egy tökéletesen megvilágosult Buddha-arc, a szobrász, akinek képzeletében a sárkány, a felhők és forgószelek szülőtte elevenné vált volna és hiányzott a festő, akinek lelkében nagyranőtték volna a kis formák és akinek ecsete egyetlen varázslatos mozdulattal fogta volna meg és keltette volna új életre a látottakat.

Egyetlen nagy vonal! Ama bizonyos mágikus vonal. A „szellem életmozgását“ tartalmazó vonal! Ha valakinek kedve van, annak kedvéért megtenni az utat a Távols-Keletre, akkor joga is van rá, hogy odajusson.

KÍNA SZÍVÉBEN !

Shanghaiban készítettem elő Kína belsejébe tett legérdekesebb utamat. Külön vízumot kellett kérnem az ország belsejébe, megjelölve, hogy mely városokat óhajtok felkeresni. Az engedély megszerzése semmi nehézséggel sem járt. Kaifengbe, Loyangba, Lungmenbe és Sianba öt dollár lefizetése után megkaptam a vízumot.

Nehezebb volt tájékozódást kapnom arról, milyen is a helyzet a nevezett városokban. Felkerestem azokat az urakat, akikről barátaim tudták, hogy jártak a kérdéses helyeken. Az egyik azt mondta, menjek egészen bátran, semmi bajom sem lesz, a másik azt mondta, nincs kizárva, hogy banditákkal is találkozom. Ezek után ösztönömbre bíztam magamat. Úgy terveztem, hogy a China Travel Service szállóiban fogadok magamnak egy-egy vezetőt. Sianba külön ajánlólevelet kaptam egy ott élő német úrhoz, Frenzel főerdészhez, aki a kínai kormány szolgálatában állott.

Július 5-én érkeztem meg Kaifengbe. Amint leszálltam, azonnal igazoltatott egy katonai őrség. Mihelyt elhagytam az állomás épületét, előttem termett a másik. Több igazoltatás azután nem történt. A szállóban igen előzékeny személyzet fogadott. Az igazgatótól minden hasznos felvilágosítást megkaptam. Mikor elmondtam neki útitervemet, gondoskodott vezetőről is. Egy fiatalembert mutatott be nekem, ki a Lo névre hallgatott. Maga volt a megtestesült egykedvűség és közömbösség. De becsületesen elvezetett a város nevezetességeihez, mindenekelőtt a Kuo Hsiang-Sze pagodához. Ez az épület a XIV. század emléke. Igen érdekes rajta az, hogy falain semmi üres hely sincs. Lótusz-trónon ülő Buddhák domborművű alakjainak ezrei borítják. A császári palota maradványai most taoista templomépületek. Rendkívül tanulságosak, mint a legjobb kínai építészeti stílus emlékei. A márványtrón maradványát az eleven hatású faragott sárkányokkal nem lehet elfeledni. Nagyszerű az épületek fekvése is

a falaktól határolt magaslaton, amely büszkén emelkedik a Sárga Folyó elterülő síksága fölé.

Megkérdeztem Lo úrtól, hogy miért jár állandóan a nyomunkban egy vászonruhás rendőr. A legnagyobb lelki nyugalommal felelte :

— Egy német professzort öltek meg itt.

A nevét, úgy látszik, nem tudta. Hogy őszinte legyek, bizony én se tudtam akkor a dologról. Nem voltam Kínában szorgalmas újságolvasó. Pár héttel később aggodalmaskodó feleségem és Alice leányom leveleiből értesültem a szegény Dillinger esetéről. A palota annyira szép volt, annyira gyönyörködtem oszlopaiban, gerendáiban és merészen kilendülő eresztéknek bonyolult gyámrendszerében, hogy hamarosan napirendre tértem magamban a szegény német professzor fölött. Később megtudtam róla, hogy eléggé könnyelmű volt: sötét este egyedül ment sétálni.

Lo úr elvezetett az úgynevezett „Vas-pagodához“. (Kínai nevén T'ie T'a. Épült 1383-ban.) Akit érdekel a kínai agyagművesség, elnémul a csodálattól, ha meglátja a „Vas“-pagodát. A Vas-pagoda ugyanis egyáltalán nincs vasból. Téglából van. Külsejét pedig zománccos cserепek borítják. E domborművekkel díszített cserепek zománca leírhatatlan színárnyalatokat mutat, a legsötétebb vörösbarnától, vagyis rozsdabarnától az aranyárgán át a legvilágosabb és legragyogóbb zöldig. A rozsdás színeinek minden elképzelhető fokozatában tobzódó árnyalatok miatt adták a helybeliek az épületnek a „Vaspagoda“ nevet. Kimondhatatlan gyönyörűségem telt a színértékeknek ebben a halmazában, amely Kaifeng egyik nagy térségén, vásáros és szorakozó sokadalom közepette szabad prédaként emelkedik. Csodáltam azt is, hogy ennek ellenére semmi komoly baja sincs. Pedig köröskörül alaposan szemügyre vettem a falakat, most már bevallhatom, azzal a hátsó gondolattal, hátha sikerül találni valahol a tornyot borító sok ezer csempe közül egyet, amely kissé már meglazult, vagy éppen lehullni készül. Egy ilyen kis Buddhát vagy valami oroszánt, vagy növényi ékít-

ményt ábrázoló sarokdíszet nem lett volna rossz a Hopp Ferenc Múzeumba beállítani.

Lo úrnak volt egy előnytelen tulajdonsága : nagyon szerette a gyomrát. Szigorúan vette a villásreggeli idejét, amihez visszatértünk a China Travel Service szállójába. Az ízletes ebédet néhány törzsvendéggel együtt fogyasztottam el a közös asztalnál. Ezek az urak, miután megcsodáltak, hogy milyen tökéletesen tudom használni az evőpálcákat, kedélyes beszélgetésbe kezdtek velem. Kifaggattak, hogy honnan való vagyok és az egyik úr mindjárt élénken érdeklődött a magyarországi közviszonyok iránt. Először is elmondta, hogy ő postaigazgató és a kínai népköztársaság valamelyik viharos korszakában az összes kínai posták feje volt. Úgy vettem észre, nem ártott meg a kedélyének, hogy azóta hatalmi köre szűkebbre szorult.

Különösen érdekelte, hogy milyen nálunk a kormányforma. Körülményesen meg kellett magyaráznom, hogy mi királyság vagyunk, de a királyi szék most üresedésben van.

Amit erre mondott, arra igazán nem voltam elkészülve.

— Miért nem választatja meg magát királynak? — kérdezte nagy hirtelen, de minden hangsúly nélkül.

Mondhatom, hogy egész keletázsiai utam alatt egyszer se ijedtem meg úgy, mint e felségsértő kérdés hallatára. Lojális fegyelmezettségemben mit tehettem volna jobbat : nevettem.

— Miért nevet? Hiszen meg van hozzá az előképzettsége! — tódította új barátom.

Láttam, hogy csak tréfával húzhatom ki magamat a csávából.

— Jól van! — mondtam. — Ha megválasztanak királynak, azonnal intézkedem, hogy ön legyen nálunk a kínai követ.

Általános nevetés tört ki és én békességben felkelhettem az asztaltól.

A délután folyamán Mr. Lo elvitt egy régiségkeres-

kedésbe, honnan jó néhány dollárral könnyebben tértem vissza. Az ott hagyott pénzt azonban sohase fogom sajnálni. Kaifeng ugyanis közel van a régi An Yang területéhez. A fölkinált tárgyak közül a Hopp Múzeum részére megvettem egy kerek bronztükröt és egy tükörsímára csiszolt jadeit-talizmánt, amelyek tökéletesen illettek a régi Shang főváros romjai közt talált leletek közé. A kerek tükrőkről egy-két évtizeddel ezelőtt még azt hitték, hogy legfeljebb két-háromszáz évvel Krisztus előtt lettek divatosak Kínában. Éppen An Yangban jöttek rá, hogy a korhatárt mintegy másfélezer évvel lehet hátrább tólni. Amikor én Nankingban jártam, ezt még kevesen tudták. A szerencsés vételt így hát igazán kár lett volna elmulasztanom.

Este tovább utaztunk Loyang felé. Éjfél után érkeztünk oda. Amint keresztülmentem az állomás épületén, festői kép tárult elém. A kiszálló utasokat csoportba verődöt emberek várták egy térségen. Mindeniknek kezében színes lampion. A lampionokon kínai írásjelek. Miféle ünnepélyes fogadtatás ez? — kérdeztem Lo urat. A szállodák emberei — felelte —, kik utasokra várnak, hogy lámpával szállásukra vezessék őket.

— A legeslegjobb hotelt válassza — figyelmeztettem Lo urat.

Bólintott, mint aki komolyan veszi szavaimat.

A „legeslegjobb“ szálló, a hiányos világításban csöppet sem volt bizalomkeltő. Körülnéztem a szobában és kissé megvizsgáltam a mennyezetes ágyat. Azzal vigasztaltam magamat, hogy amint elmúlt a fejem felett ötvenhat esztendő, valahogy el fog mulni ez az éjszaka is. Lo úr azonban bebizonyította, hogy a helyzet magaslatán áll. Utitáskájából előhúzott egy nagyra méretezett tiszta lepedőt. Leterítette az ágyra, amely elég lett volna négy személynek is. Mi azután, úgy ruhástól, ahogy voltunk ráfeküdtünk a tiszta lepedőre. Zavartalanul aludtam reggelig.

Most azután harcrakeltem a Lo úr lassúságával és közönyösségével.

— Siessünk — mondtam neki —, hogy idejében kint lehessünk Lungmenben, a barlangtemplomoknál. A mai napon nagy feladatot kell megoldanunk.

Mr. Lo nem jött ki a sodrából.

— Ott leszünk idejére. De menjünk csak át először ide a szomszédba reggelizni.

Átmentünk egy piszoktól szürke, nagy házba. Ott felmentünk az emeletre és Lo úr megrendelte a reggelit. Én keményrefőtt tojást kértem, mert azt héjjában szokták adni. Közben sürgettem Lo urat, hogy gondoskodjék minél előbb a rikshákról. Lungmenbe ugyanis nem mehettünk más alkalmatossággal. Miközben utánajárt a járműveknek, előkerült a rendőr is, aki már nyomban megérkezésünk után jelentkezett a szállóban. A rendőrt is megreggeliztettem.

A rikshák előálltak. Lementünk a lépcsőn és beültünk a három emberfogatba. Legelől én, utánam Lo és a harmadikba, hátvédnek a rendőr, aki derékszíjat viselt és a kezében rövid nádpálcát tartott. Úgy vettem észre, hogy ezt is inkább csak dísznek hozta magával. Az én fegyverzetem összevissza egyetlen papiroslegyezőből állott. Ezzel jártam meg Kínát mindenütt; ott is, ahol egymagam utaztam. A könnyelműség se ad minden esetben rossz tanácsot.

Nekiindultunk a népes utcáknak, amelyek a kínai vidéki városok megszokott képét mutatták, sok üzlet-helyiséggel, a boltokban nyugodtan ülő, vagy éppen sakkozó kereskedőkkel, magán az utcán sürgő-forgó kék és fehér vászonruhás férfiakkal, asszonyokkal és gyermekekkel. A gyerekek szorgalmasan túrkáltak a szürke porban és minden ténykedésükkel nyomatékosan tüntettek a baktériumelmélet ellen. Egyébiránt mulatságos dolog látni a jövődöbéli, mindkét nembeli Kínát, térden alul érő és hátul nyitott nadrágban, vörös szalaggal szorosan összefont hajtincsekkel és ezeknek végén terebélyes pamaccsal. Sohase tudtam visszatartani a nevetést, mikor ezeket a humoros emberpalántákat láttam. Egyik-másik kisfiúnak arca még vörösre is volt festve, ha véletlenül el akarná vinni az ördög, higgye

azt, hogy leány és mondjon le róla, minthogy lánygyermek az ördögnek se kell.

Az anyák sem érdektelenek. Korán reggel, amikor még nem veszi őket igénybe a konyha és délután, amikor már túl vannak a házimunkán, többnyire a ház küszöbén üldögelnek; ugyancsak nadrágban, mint a férfiak, az ifjabbak homlokon egyenesre vágott kamaszfürttel, az idősebbek simán hátrafésült hajjal és elnyomorított lábbal.

Ennek a régi divatnak hódolni ma már a legszigorúbb büntetés terhe alatt tiltva van éppúgy, mint ahogy szigorúan tilos a hódító mandzsuk által a kínaiakra kényszerített copf viselése. Az évtizedeken át visszafejlesztett női lábak azonban már nem kaphatják vissza rendes alakjukat. Az idősebb nemzedék tehát némán szenved tovább haláláig, mert, amint hallottam, a gyermekkortól kezdve állandóan lekötött láb egész életre szóló szenvedést jelent. Látható ez a szerencsétlen kínai nők járásán is, ami nem más, mint kínos bicegés. Sohase vettem észre, hogy a torzított lábú nő szabadon és könnyedén tudna lépni. Nem is csoda, hiszen lába fejét kisgyermekkorában összeszorították és négy külső ujját a talpa alá hajlították.

Egész irodalma van annak a kérdésnek, hogy miért fejlődött ki ez a szokás. A legáltalánosabban elterjedt magyarázat az, hogy egy T'ang-korszaki császárnak volt egy szépséges ágyasa, aki híres volt piciny lábáról. Olyan parányiak voltak a lábai, hogy a palota egyik termének arany liliomokkal sűrűn díszített padlóján tánc közben egyik virágra se kellett lépnie. A felséges úr gyönyörűségében kötelezővé tette országában az „aranyliliomok“, vagyis a kis lábak divatját. Ez a monda lényegében bizonyára igaz. Azt hiszem azonban, hogy a császár személyét és a padló romantikáját kivonhatjuk belőle; legalább is a fent idézett alakban. Amint levezettek Indiában a legjellemzőbb természeti formákból, a túlfejlett női mellekből és csípőkből, a duzzadt alsó ajkából és a lapos lábakból művészi formákat, úgy történt Kínában is. A kínai nőnek adott legkisebb lábat a

természet. Az adta hát a művészi formához a gondolatot.

Kaptam azonban a kérdésre egy másik, a mai helyzetet jellemző választ is. A fiatal nemzedék azt hangoztatja, hogy a lábzsugorítás nem a kínaiak, hanem a mandzsuk bűne, akik ezt éppúgy rákényszerítették a legigázott Kínára, mint a copfot. Ez az állítás nagy felületességet árul el. Hiszen a Ming-korszakból való társadalmi regények meggyőznek arról, hogy a kínai nők már ekkor megmásították a természetadta formát. Mikor divatba jött, éppúgy ragaszkodtak hozzá a mandzsuk nélkül is, mint ahogy a nők mindenütt a világon felkapják a divat kinövéseit. Ragaszkodnának hozzá még ma is, ha szabad volna. Ahova nem ér el a törvény keze, ott ma is megnyomorítják a leánygyermeket. A Mandzsuriában élő kínaiakat már senki se kényszeríti és mégis úgy láttam, hogy a köznép szívesen ragaszkodik a hagyományhoz. A mai lánygyermek között is vannak áldozatai. A régi szokások és formák betartása sorsdöntő tényező volt a kínai nép életében.

Loyangban észrevettem azt is, hogy a főzőüstöknek ott nem kerek a fülük, mint nálunk, hanem szögletes. Az olvasó talán érdektelennek fogja találni ezt a fölfedezésemet, pedig nem az. Még tudományos szakki-fejezés is van az ilyen esetekre. Ez az úgynevezett stílus-kényszer. A megszokásnak olyan kényszere, amely a Krisztus előtti évszázadok óta kimutatható. A kínai üstök füle már akkor szögletes volt és azóta is ilyen. Mindjárt megmagyarázom, miért akadok fenn ezen a csekélységen.

Kínai utam előtt huszonhárom évvel feltűnt nekem a Magyar Nemzeti Múzeum népvándorlaskori régiségei között két különös bronzüst. Mind a kettőnek szögletes a füle. A régi keleteurópai és ázsiai lovasnépekről tudjuk, hogy talpas bronzedényeik voltak. Ezeket szokták nevezni szkitha-üstöknek. Ezek rendszerint gömbölyűbbek, mint azok, amelyekeken megakadt a szemem és amellet kerek a fülük, nem szögletes. Ezen az alapon haladtam akkor tovább és meggyőződtem róla, hogy a szögletes

fülű edények hazája a Távól-Kelet, vagyis a hunnokkal szomszédos Kína.

Tíz év múlva a szovjetköztársasággá vált Oroszország, Kozloff ezredes vezetése alatt expedíciót küldött a távoli Mongolországba, azzal a feladattal, hogy régészeti kutatásokat is folytasson. Kozloffék felástak egy óriási sírhalmot. A leletek egyik része iráni, a másik északázsiai, a harmadik kínai volt. Ez utóbbi csoport-hoz tartozik egy lakkcsésze, amelyen a Krisztus utáni második esztendőnek megfelelő kínai évszám volt olvasható. Egyéb körülmények is azt bizonyítják, hogy azidőtájt készültetett minden, amit a sírban találtak. A leletek közt pedig volt egy bronzüst töredéke, ugyanolyan szegletes füllel, mint a magyarországiaké, egyébként is hasonló jellegű formákkal. Mondanom sem kell, hogy ez a szerény lelet boldoggá tett. Még más mellettem szóló bizonyítékok is kerültek elő: áldozati edényeket ábrázoló képecskék a legrégebb kínai írásjegyek közt. Ezek a rajzok pedig nem a gömbölyű szkitha, hanem a hengeres hunn üstöket tüntették fel. A hunnok voltak a mi időszámításunk kezdetén Mongolország lakói és a kínaiak szomszédai. Ők hozták a mai magyar földre a kínai formákat.

Közben Stein Aurél megjárta Kelet-Turkesztánt és talált Karasharban, más kínai régiségekkel együtt, közönséges üstöket, éppen olyan szegletes füllel, mint amilyenek ma készülnek Kínában. A Stein-féle leletek kora a Sung-korszak, tehát körülbelül a fele a hunnoké és a magunké közt eltelt időnek.

Aki sohase foglalkozott ilyen kérdésekkel, talán el se tudja képzelni, mit éreztem, amikor a népes kínai utcákon jobbra-balra láttam, hogyan fő a meleg júliusi napon szabad ég alatt, vagy a nyitott konyhákban az étel ezekben a kedvemre való üstökben és hogyan lógnak az üzletekben az eladásra váró új példányok. Mialatt Loyang város régi kapuboltozata alatt gördült velem a riksha, bizony megfeledkeztem az építészeti formák figyeléséről, csak a közönséges kínai üstök négyyszögletes fülét láttam, amit ma már a Hortobágyon meg Bugacon,

de meg a kirgizeknél és a Középső Birodalomtól nyugatra eső területeken is hiába keres az ember.

LUNG MEN—CH'ANG AN

A városon kívül az út nem volt valami kitűnő, különösen amikor a különben sekélyvízű folyó völgyéhez érteztünk. Itt jó darabig gyalogolni is kellett a kavicsos és homokos területen. Én erre szívesen vállalkoztam. Lo és a rendőr kevésbé.

Mielőtt azonban Lungmenbe érteztünk volna, még egy érdekes állomásunk volt. Megnéztük Honan Fu közelében a kínai hadisten sírját. A beláthatatlan kínai pantheonnak ez a népszerű alakja valamikor élő ember, sőt csakugyan katona és pedig valóságos tábornok volt. Életében, a T'ang uralkodóház korában, még másképpen hívták. A Kwan Ti nevet halála után kapta. Születése helyén emelkedik a tiszteletére épített nevezetes templom. Most már nagyon elhanyagolt állapotban van ez is. A templom mögött domborul a fallal elkerített nagy sírhalom. Az őr, egy öreg paraszt, minden teketória nélkül mindent megmutatott. Így idővesztés nélkül folytattuk utunkat.

Lung Men faluhoz érve azonnal találtunk vezetőt egy korcsma előtt. Leszálltunk a rikshákról és gyalog mentünk a nem nagy távolságban fekvő barlangtemplomokhoz. A folyó partján tátongnak ezek, a hegyek oldalán. A rablóvilág idején sokat szenvedtek a buddhista szentélyek.

Három különösen nevezetes barlangtemplom-körzete van Kínának. Az egyik Lung Men, a másik Yün Kang, fent északon és a harmadik az „ezer Buddha“ néven is ismert templomcsoport, az északnyugati Kansu tartományban, Tun Huangban.

Ez utóbbi most teljesen hozzáférhetetlen. Kínának ez a része vörös uralom alatt van. Eléggő kár, mert éppen Tun Huangban vannak a kínai buddhista fal-festészet legrégibb emlékei. Az elmozdítható képeket

szerencsére elhozta onnan Stein Aurél. Most New Delhi múzeumában láthatók, ahol volt is alkalmam viszontlátni őket. Először ugyanis Londonban ismerkedtem meg velük, ahova rövid időre kerültek el, tanulmányozás céljából. Pelliot is vitt képeket Tun Huangból Párizsba, hol a Guimet Múzeumban vannak kiállítva. A Tuan Huangból való buddhista festmények közül azonban nekem legjobban az tetszett, amely Ferguson dr. tulajdonából ajándékként a pekingi Palotába került. Ez kétségtelenül a T'ang korszak emléke. A Stein- és Pelliot-félék nagyrészt a Sung-korszakból valók. A fal-festmények azonban ott maradtak a helyszínen. Ki tudja, hogyan élték át a nehéz időket.

Lung Men borzalmasan sokat szenvedett. A pusztulás okai nem is a környéken harcoló katonák voltak. A rablók se nyúltak volna maguktól a sziklából kifaragott szobrokhoz. Hiszen ők éppúgy, mint a katonák, kik különben többnyire szintén a banditák sorából kerültek ki, teljesen érzéketlenek voltak a buddhista művészet iránt. Eszükbe sem jutott volna hozzányúlni a szobrokhoz, ha nem tudták volna, hogy túl lehet adni rajtuk. Lung Men vesztét tehát éppen a műbarátok okozták. A műkereskedők pedig nem tudtak egész alakokat elszállítani a helyszínről. Megelégedtek a leütött fejekkel. Ezekre könnyebben is akadt vevő. A környék lakossága azután megtette a magáét. Sirlamas látni a T'ang-korszakból és a megelőző néhány évszázadból származó Buddha- és boddhiszattva-szobrokat, amelyek ma az eredeti fejek helyett hevenyészve agyagból mintázott újak éktelenkednek.

Azért még mindig nagyszerű az, ami Lungmenben megmaradt. Az átmeneti és érett formák végtelenül tanulságos gyűjteménye látható ott. Az előbbiek közt némelyeken felismerhető a hellenisztikus Indiából való származás. Megkülönböztethető rajtuk az erősebb és gyengébb Gandhara-hatás minden változata. Vannak köztük olyanok is, amelyek a buddhista művészet leg-átszemléltetebb alkotásainak mondhatók.

Ilyen elsősorban a barlangtemplomok nagy büsz-

kesége, a Roshana Buddha, amelyet hogy eredetiben láthassak, nekem is legfőbb vágyam volt. Ez az óriási szobor már a barlangtemplomok sorainak vége felé emelkedik. Míg odajutottam, végignéztem szorgalmasan a többit. Közben elgyönyörködtem a tájképben is, amely nem megdöbbenően nagyszerű, de annak, aki tud valamelyes történelmet, igen érdekes és gondolatokat ébresztő. A két part hegyei közt folyik ugyanis a Lo Ho. Az északi oldalon, a sziklafal aljában vonul az országút. Amint nyugatra néztem, hol ismét tágas lapály váltja fel a hegyeket, nem tudtam másra gondolni, mint arra a nagy forgalomra, amely régente a Nyugattal összekapcsolta. Az útmenti sziklafalban egyik helyen szűk hasadék tátong, melyen át kikandikál az égboltozat egy kis foltja. A hasadékból forrás csörgedez. Ez a tulajdonképpeni Lung Men, vagyis a Sárkány Kapuja.

Két kísérőm közben megelégette az élvezetet. Bevonultak a forró nap elől az egyik hűvös barlangba és álomra hajtották fejüket. Én természetesen tovább mentem, a helybeli vezetővel, egy szűrös tekintetű, nagyon rosszképű paraszttal. Sorra néztem mindent és különösen jól szemügyre vettem az óriási Roshana Buddhát, amely már messziről látható egy függélyesre vágott sziklafal előterében. Kétoldalt, a kiszögellő sziklafal mentén lokapalák alakjai állanak. Lefényképeztem néhányszor a nagy Buddhát. Egy kis vázlatot is készítettem róla és felvettem a földről egy lehullott darabkát azzal a céllal, hogy alkalomadtán megkérdezhessem valakitől, milyen fajta kőből faragták a nevezetes szoborműveket. Kísérőm azonban, amikor meglátta, hogy meg akarom tartani a kis törmeléket, amin egyébként semmi faragás sem látszott, roppantul fontos arcot vágott és kezdte magyarázni, hogy amit tettem, az rettenetes bűn, Kínában felakasztják érte az embert. Kijelentette, hogy a törvény kezére fog adni. Sietett azonban hozzátenni, hogy elkerülhetem a szomorú véget, ha . . . És zsebemre mutatott. Intettem neki, hogy jó, jó, majd! és tovább fényképeztem. Mikor látta, hogy nem sietek a fizetéssel, újra lármázni kez-

dett. Leintettem, hogy hagyjon békén. Alig telt el pár perc, újra nyugtalan lett. Most azonban nem elégedett már meg a fenyegetőzéssel, hanem egyszerűen benyúlt a zsebembe. Ellöktem magamtól és elhajítottam a kavicsot is. Ő azonban tovább is szentelenkedett. Most már tisztán láttam, hogy közönséges banditával állok szemben, aki csak alkalmilag folytat polgári foglalkozást.

A Roshana Buddhát mégse hagytam ott, míg alaposan minden oldalról meg nem néztem. Hagytam, hogy derék kísérom lármázzon és fenyegetőzzön, amíg neki tetszik. Mikor odaértem a barlanghoz, hol a közböcs Lo és a kedélyesnek látszó rendőr közben kipihenték magukat, az alkalmi műemlékvédő is elhallgatott.

Visszamentünk a korcsmához ; megebédeltünk és én felhasználtam a pihenőt, hogy lefényképezzem az egyik lacikonyhában párolgó üstöt, amelyiknek a füle négyszögletes volt. Mikor vezetőm látta, hogy semmi hajlandóság sincs bennem arra, hogy a sorsomra nézve annyira döntő fontosságú hallgatását megvásároljam, ismét elém állott és összefont karokkal nagyon jelentőségteljesen, komor arckifejezéssel csak annyit mondott: „Kína!“ — Még erre a nagyon nyomatékos figyelmeztetésre se voltam hajlandó megilletődni. Felültünk a rikhsákra és visszatértünk Loyangba.

Napvilágnál érkeztünk még haza. Visszamentünk a szállóba, amely csendes és néptelen volt. Lo úr kijelentette, hogy a legközelebbi vonattal visszatér. Nem szóltam ellene, de nyomban elhatároztam, hogy nem maradok egyedül a szállóban. Nem találtam eléggé barátságosnak és bizalmatkeltőnek a környezetet. Belső-Kínának azon a vidékén a lakosság nem nézte jó szemmel az idegeneket. Erős volt ott a „nankingiak“ befolyása. Nankingiaknak nevezték akkoriban az ifjúkínaiakat, a Kuomintang híveit, akik gyökeresen szerettek volna végezni mindennel, ami Kínában az idegeneké. A rendőr magatartásával se voltam tisztában. Annyira a sarkamban volt, akár kellett, akár nem,

hogy nem tudtam, mit higgyek róla, védelmemre vagy megfigyelésemre volt-e megbízatása. Elhatároztam, hogy felhasználom a Kékessy dr. útján kapott ajánlólevelet. Lotól megtudtam, hogy mindössze néhány lépésnyi távolságra vagyok az olasz ferencrendi barátok telepétől. Úgy döntöttem, hogy éjszakára az ő vendég-szeretetüket fogom kérni.

Becsengettem a kolostorba. A kínai kapus egy hosszúszakállú, középkorú baráthoz vezetett. Még el nem felejtett olasz nyelvtudásommal feltártam helyzetemet és előadtam kérésemet. A válasz nagyon barátságos volt. A barát elvitt a püspökhöz, aki szerény dolgozószobájában fogadott. Azután bevezetett az étterembe, asztalhoz ültetett. Egyedül vacsoráztam, minthogy a kolostor tagjai aznap silentiumot tartottak. Vacsora után figyelmeztetett a barát, hogyha besötétedik, ne menjek ki az udvarra, mert szabadon bocsátják házőrző harapós kutyájukat.

Amit megtudtam tőle, igazolta azt, amit más forrásból tudtam. A hittérítés ügye Kínában úgyszólván kilátástalan. A lelenházak neveltjein kívül többnyire csak azokkal gyarapszik a hívők száma, akik létérdekből veszik fel a keresztséget. A különböző keresztyén felekezetek iskoláiba szívesen adják gyermekeiket a jobb kínai családok. Ezek a tanulók azonban legtöbbször nem keresztelkednek meg és ősi hitükben maradva hagyják el az iskolát. A hittérítők azonban így is szívesen foglalkoznak velük és vallási szempontból is türelmesek velük szemben. Vendégeiktől, amint észre vettem, egyáltalában nem kérdik, hogy melyik egyházhoz tartoznak. Az volt a benyomásom, hogy a különböző keresztyén felekezetek közt sehol sincs olyan jó viszony, mint Kínában. Pekingben például a tekintélyes katolikus egyetemen majdnem hogy többségben vannak a nem katolikus tanárok. Az volt az érzésem, hogy valami rossz sejtetem következménye ez az egyébként igazán szívreható példás testvériesség és türelem.

Kína legbelseje volt az egyetlen hely a Távol-Keleten, ahol barátságatlannak, sőt veszedelmesnek

találtam a helyzetet. A ferenciek telepén, épp ezért úgy éreztem, hogy menedékhelyen vagyok. Jól esett a napok óta nélkülözött meleg fürdő is, meg hogy rendes ágyban nyugodtan kialudhattam magamat.

Hajnal előtt azonban már felkeltettek. Tovább utaztam Chang An felé.

A hajnali szürkületben láttam még a VI. században épült pagodát, a város legnevezetesebb épületét, azután átadtam magamat a kényelmes vasúti kocsik élvezetének. Abban az időben ugyanis a kaifeng—changani vonalon kétféle vonat közlekedett: egy „sárga” és egy „kék”. A sárga volt a régi, a kék pedig az újfajta. Ez utóbbi kitűnő belga kocsikból állott. Élvezet volt benne utazni.

De hadd szóljak valamit arról, mit lát az ember útközben, ha Kína szívében utazik?

Látható elsősorban a Sárga Folyó, egy óriási víz, amely lassúnak tűnik fel, mert nagyon széles. A kínaiak legrégebbi történelmi hagyományai azokról a hőstettek-ről szólnak, amelyeket a mondabeli nagy császár, Yü hajtott végre, amikor ezzel a folyammal harcolt. A Sárga Folyó szabályozása volt akkor a nagy feladat és ezt mai napig se sikerült végérvényesen megoldani. Mikor Pekingből Nankingba utaztam, megismerkedtem a vasúti kocsiban egy igen művelt fiatal mérnökkel, aki éppen a Hwang Ho szabályozásánál teljesített szolgálatot. Ezt a munkát a talaj minősége nehezíti meg elsősorban, a sokat emlegetett lösz. A nagy víztömeg ezt aránylag könnyen sodorja egyik helyről a másikra és alakulatain a szél és az eső is könnyen változtat. Rendkívül érdekes az ilyen löszterület. Olyan vízmosások vannak rajta, amelyeket az ember lehetetlenek és a puszták képzelet szüleményének tartana, ha nem látná a maguk valóságában. Szakadozott meredek falak, vízszintes és függélyes vonalakkal határolt rétegek, valóságos oszlopok és pillérek, barlangok és alagutak váltakoznak szemünk előtt. Ezeket látva nemcsak arra gondolunk, hogy milyen küzdelme lehetett a mondabeli őscsászárnak, amikor meg akarta

menteni a munkát és életet adó földet az árvíz rombolásaitól, hanem arra is, hogy az emberi képzelőerő milyen gyenge valami a természet alkotóerejéhez képest. A kínai tájképekről régen azt hittem, hogy túlnyomórészt a képzelet szüleményei. Kína belsejében meggyőződtem róla, hogy a régi nagy tájfestők egyáltalában nem másították meg a természetet, amikor számunkra elképzelhetetlen magaslatokat, szakadékokat ábrázoltak.

Délidőben érkeztem Changanba, Shensi tartomány székhelyére, a Han- és T'ang-korszaki Kína fővárosába. Akkor is Changannak — hosszú békének — hívták. Később Sian Fu lett a város neve. Az új nemzeti kormány elrendelte a régi történelmi név használatát. A mindennapi beszédben azonban még ma is többször hall az ember „Sian“-t, mint „Changan“-t. Tudtam, hogy ott igen jó szállója van a China Travel Service-nek. Oda hajtottam és kerestem Frenzel főerdészt, akihez ajánlólevelem szólt. Felhívtam a megadott telefonszámot. Ő maga úton volt. A helyettes jelentkezett, egy Tzui nevű kínai erdész. Kijelentette, hogy szívesen áll mindenben rendelkezésemre, felkeres azonnal a szállóban, eljön velem megtekinteni a város nevezetességeit és másnap kivisz Ho Ch'ü-ping tábornok sírdombjához, hogy megtekinthessem a híres Ma Ta Hsiungnu-t. Már útközben kérdezősködtem erről és Tzuei mérnök, kivel a nankingi úton ismerkedtem meg, leírást adott a híres kőszoborról, minthogy ismerte az eredetét.

Amíg megérkezett Mr. Tzui, a szállóban egy német úrral, Friese ezredessel ismerkedtem meg. Szerződéses kiképző volt a kínai hadseregben. A szállóban lakott, családjával együtt. Gyermekai úgy beszéltek a kínait, mint az anyanyelvüket. Kínai „ama“ volt mellettük, mint általában a Kínában lakó idegen családok gyermekei mellett. Érdekes dolgokat tudtam meg Friese ezredestől a rövid idő alatt, amit együtt töltöttünk. A kínai hadseregről nem volt rossz véleménye. Az tűnt ki szavaiból, hogy ennél a katonaságnál csak a felszerelés és a tisztikar hiányos.

Tzui úrral körülkocsiztuk a várost. Felkerestük a T'ang-korszakból való nevezetes pagodákat. Amilyen egyszerű elvek szerint épültek, annyira erőteljesen hatnak és emlékeztetnek a Bodh Gayában látott régi pagodákra. Meglátogattuk a híres Kung Fu-tze-templomot is. Szomorúan láttam, hogy ezt a nagymúltú templomot is, egyszerűen sorsára hagyták. Pedig a hivatalos Kína nem tagadja meg a Krisztus előtti VI. század nagy bölcsét, kit a mandzsu uralom bukásáig valósággal istenítettek.

Kung-tze a békét, az ősök szellemének feltétlen tiszteletét, az erkölcsöt, a becsületességet, az illetudást, a szép életformákat és a lélek nemességét hirdette. A hagyományok végtelen tisztelete és a legnagyobb békeszeretet hangzott ki egész tanításából. Kung-tze érdeme elsősorban, hogy a Kínát meghódító harcias mandzsuk kínaiakká és egyben békeszerető emberekké lettek. De Kung-tze tanításának róttta fel az ifjú Kína, hogy hazája elvesztette ellenállóképességét az idegen fegyverekkel szemben. A nagy bölcsét a mai nemzedék hasznavethetetlennek tartja. Kung Fu-tze ma nem idősebb. Az ifjú Kína túltette magát tanításán.

Ez a változás feneketlen szakadék szélére juttatta a nagy birodalom sokra hivatott népét. Minden nagy zökkenés romboló hatású. Ha egy társadalomnak természetévé válik valami, annak a tulajdonságnak létfenntartó ereje van, még akkor is, ha ferdeségek fejlődnek ki belőle. A megszokott dolgot elhagyni veszélyes, még akkor is, ha sok rosszat rejt magában. Rettenetes veszélyt hozott Kínára, egy olyan ragyogó erkölcsi rendszer elhagyása, amelyen a konfucianizmus.

Nem térhetek ki itt egy összehasonlítás elől. Mikor Törökországban jártam, úgy láttam, hogy minden közéleti jelenséget áthat egy erős akarat, céltudatos törekvés, ami egyetlen embernek, Atatürk Kamalnak egyéniségéből sugárzik. Mégis azt éreztem, hogy ahol e csodálatos akarat az iszlámba ütközik, abba a szellembe, amely a török népnek ma is erőt ad és nemcsak vallási felfogását, hanem nagyon tiszteletreméltó erköl-

csét is jelenti, ott kétségé válnak az új eredmények. Az új Kína viszont nem tette rám azt a benyomást hogy vezérének olyan döntő hatású akaratereje és olyan uralomra termett egyénisége volna, mint Kamalnak. Ott hát nagyot vétett az új nemzedék azzal, hogy megtagadta az évezredek óta tiszteletben tartott erkölcsi és vallási tant.

De azért romjaiban is nagyszerű az az épületcsoport. Külső udvarában sok vihart látott túlelvélű óriások búslakodnak. A csarnokokban és folyosókban por, piszok és sötétség. A fal mentén futó ülőhelyeken és a kőpadlón bizalmatlanságot keltő rongyos, szurtos alakokat láttam lebzselni és aludni. A falakat azonban kőtáblák borították, vésett írásokkal és képekkel, köztük másolatokkal Wu Tao-tze és későbbi nagy festők nyomán. Itt láttam a híres nesztoriánus emléktáblát is 781-ből.

Changan, az ősi város, Kína két legfényesebb korszakában volt a birodalom székhelye: olyan korszakokban, amikor a Mennyei Birodalom szervesen kapcsolódott mindenhez, ami a Közel- és Távols-Keleten igazán nagy volt. A nagy mult méltó emlékei körül azonban rettenetes testi és lelki nyomorúság rajzik.

A japáni háború előtt Peking volt az egyetlen kínai város, ahol a Kuo Min T'ang szelleme nem diadal-maskodott. Peking képviselte a multat a birodalom többi városaival szemben, de már nem is a kínaiak, hanem a Kínát kereső idegenek jóvoltából. A többi városokban feltétlenül beleütközött az ember egy-egy sívár hatású középületbe, amelyet két keresztbefektetett zászló díszített, az egyik vörös, kék sarokmezővel és ebben sugaras fehér napkoronggal, a másik egészen kék, a sugaras napkoronggal a közepén. Az előbbi az ország, az utóbbi az országon uralkodó szervezet, a Kuo Min T'ang zászlaja, amely a régi állami berendezéstől merőben különböző új alkotmányt adott az országnak és amely hivatásának tekinteti, hogy hozzá nevelje a népet ehhez az áldáshoz.

Akármerre jártam Changanban, nemcsak az első

napon, hanem később is, mindenütt megdöbbenetek a szomorú ellentétek. A múzeumban eredetiben láttam a T'ai Tsung császár híres csataméneit ábrázoló domborműveket. A maguk nemében egyedülálló remekek ezek, de ma már siralmas állapotban vannak. Kettő hiányzik is közülük. Ezeket Amerikába vitték, hol ma a philadelphiai egyetem múzeumának büszkeségei. A changani darabokat is ki akarták lopni az országból és hogy könnyebben tehessék, egyszerűen széttörték őket. Végül is sikerült meghiusítani a gaztettet. Ma ott állanak Shensi tartomány fővárosának múzeumában a fal mellett, darabjaik úgy ahogy összeillesztve.

LÁTOGATÁS EGY ÓKORI HUNN EMLÉKNÉL

1936 július 8-án reggel — pontosan egy esztendővel a nagy keletázsiai háború kitörése előtt — a siani elsőigazgatóság már említett tisztviselője, Mr. Tsui jelent meg nálam, a China Travel Service szállójában. Mentegette magát, hogy kénytelen volt egy rosszabb kocsival jönni, mert a jobbiknak a motorja elromlott. Megnyugtattam, hogy ez nem zavar. Fő, hogy eljussunk a „Ma-ta Hsiung-nu“-hoz, a „ló taposta hunn“-hoz, ahhoz a híres régi szoborhoz, amelyet így nevez a környék népe. Felraktuk a holminkat és nekiindultunk az érdekesnek ígérkező útnak.

Mögöttünk maradtak a mult napról ismerős élénk utcák, templomok és pagodák és a városon kívül az alig valamit sejtető halmok, az ókori főváros szerény maradványai. Ezeket ugyan alaposan átadták az enyészetnek.

Fellázdtt bennem minden jóézés annak tudatára, hogy Kínában milyen mérhetetlen történelmi és művészeti kincsek pusztultak már el a nemtörődomség következtében. A legsiralmasabb pedig az, hogy éppen a nagy emlékek, a kolosszusok tűntek el. Kis tárgyak kiapadhatatlannak látszó mennyiségben kerülnek elő a föld alól. Csodálatos, végtelen művészi alkotóképesség

tanúbizonyosságai ugyan ezek is. De amellett elszomorító, mert folytonosan sejtetik azt, ami mögöttük van, a legnagyobbat, ami már visszavonhatatlanul az enyészeté.

Changan körül azonban van valami felséges látnivaló: a régi sírhalmok nagy tömege. A nevezetes és névtelen sírdombok beláthatatlan sokasága szinte végtelen multat sejtet. Az a benyomás, amit egy falakkal körülzárt temető gyakorol az emberre, erőtlen ahhoz képest, amit itt, Kína szívében érez az utas, a nagymultú régi fővárost körülvevő síkságon. Halmok, halmok és halmok mindenütt, ameddig csak a szem ellát. A halmok alatt pedig, a láthatatlan enyészetben, a valamikor eleven mult. A legnagyobb történelmi kép a föld kerekességén.

Napos időben érkeztünk a Wei Ho-hoz, amelyen komppal kellett átkelnünk. Parasztszekerek és terhet szállító gépkocsik tömege előzött meg minket. Várnunk kellett míg ránk került a sor. Itt is tapasztaltam, amit mindenütt a Keleten: az emberek javára szolgáló türelmet és a szerzett jogok tiszteletét. A sok várakozó ember és asszony élénk és hangos társalgást folytatott, de senki se bántotta a másikat. Szórakoztató volt a látvány s miután több komp közlekedett a két part közt, nem is volt időnk megúnni a dolgot, míg ránk került a sor.

Mikor már bent voltunk a vízijárműben, akkor láttam, mily sűrű folyadék hömpölyög a Wei Ho medrében. Nem is igazi víz az, hanem vörösbarna lőszemulzió. A folyó nem lehet mély; a sodra azonban erős. Az átkelés éppen ezért gyors volt. Nem is értem hát rá sokat tündödni azon, hogy errefelé valamikor nagy összecsapások voltak a kínaiak és a hunnok között. A távolba irányuló szemlélődés helyett a közeli látnivalóra irányítottam figyelmemet.

Az a kis kamasz szúrt szemet mindenekelőtt, aki hosszú, vastag rúddal kormányozta a kompot. Eredeti elvadult pofa volt. Archimedeshez volt hasonlítható abban, hogy semmi sem érdekeltte egyetlen, a tengő élet

képzeteit magábazáró körön kívül. Diogenest már felülmúlta igények dolgában. Mert igaz, hogy egy szál rövid kabáton kívül semmiféle ruha sem volt rajta és igaz, hogy elől ez a kabát is csak akkor fedte volna testét, mondjuk köldökéig, ha begombolható lett volna — de hátul még csak lyukas se volt a szóbanforgó ruhadarab és leért a csípője alá is legalább kétujjnyira. A képe már kevésbé volt csupasz, mert maszatos és agyagos volt. A kezében, a kormányrúdon kívül egy ugorkát, tartott és gondozatlan fogaival hevesen majszolta, míg csak munkához nem kellett látni. Akkor azután ifjú barátunk a félig elfogyasztott ugorkát maga elé, a jármű fenekére tette le. Miközben két felvételt készítettem róla, észrevétlenül azt találgattam, vajjon hány százezer még kisebb existencia van a kínai népköztársaság területén?

A partokon katonaság tartotta fenn a rendet. Mielőtt még kiszálltunk volna, az egyik altiszt lecsatolta derékszíját és teljes erejéből suhintott végig vele egy hajókulin, aki éppen a komp orrán állott. A pántolás sűrű ütemben ismétlődött, míg csak az áldozat eléggé hátra nem tudta dolgozni magát a tömegben. De akár-hogy is csattogott rajta a szíj, egyetlen hang se jött ki belőle.

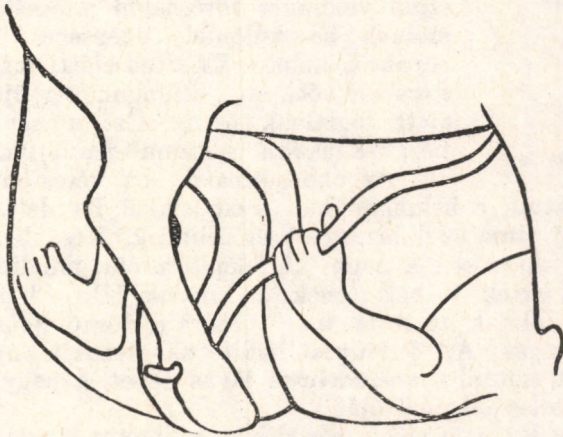
Közben elhagytuk a kompot és most már a leg-rövidebb úton haladtunk Hsin Ping-hsien helység felé. A Changan felőli parton nem hajthattunk toronyirányt, mert az alkalmas átkelőhely kiesett az egyenes irányból. Mire célhoz értünk, beborult s kissé cseperegni kezdett. Mivel komoly eső nem lett belőle, még kapóra is jött a borulat, mert elhárította kissé a nagy hőséget.

Előttünk állott hát végre a nagy halom, a Krisztus előtti 117-ben őseihez megtért Ho Ch'ü-ping tábornok sírja, előtte a feliratos emléktáblával, amelyet Ch'ien Lung császár állíttatott és tetején egy helybeli istenek tiszteletére emelt új templomcskával.

Eredetileg kőállatok álltak sort kétoldalt a sírhalomhoz vezető déli úton. Négy maradt fenn közülök, három ló és egy tigris. Ezeket az időjárás viszontagságai elől nemrégén egy nekik épített fedél alá szállították.

Legfontosabb emlék e szobrok közt az, amely álló lovat ábrázol, négy lába közt egy hátánfekvő hunn harcos alakjával. A hunn feje a ló két mellső lába közé esik, teljesen kifordított arccal, állával felfelé. A fej megmunkálása nyers; formái azonban erőteljesek, jellemzők. A test ábrázolásánál megelégedett a művész az elnagyolt domborművel, a lólábak közti kőtömbön. A két kéz ijjat tart. A ruházaton kivehető, hogy a kabát derékig ér és a nadrág mintázott. Ezt jelzi a hosszában végigvonuló két bemetszés. A lábak meztelenek. Ezzel talán jelképesen akart valamit kifejezni a művész.

Az eltaposott hunn harcos

Nagyot sóhajtottam, amikor végre magam előtt láttam ezt a nevezetes kőfaragványt a maga valóságában és megérintettem, mielőtt nagyobb baj történt volna vele.

Egyelőre a fejre összpontosult minden érdeklődésem. Annak kellett választ adni a legfontosabb kérdésekre. Az volt most az én szememben a szfinx.

A ködös ókorból származó ázsiai könyvek gyakran emlegetnek népeket, amelyekről azt kell hinnünk, hogy

A hunn harcos feje

Attila hunnjainak elődjei. A perzsák szent könyve, a Zend Aveszta, több helyen szól a pusztítva, rabolva portyázó hunokról, mint Irán ősellenségeiről, kik az északi vad területről, Turánból származnak. India nagy hőskölteményében, a Mahabharátában is szerepel Turán. Az északi harcok nép pedig Indiában később, a történelem folyamán, „huna“ nevet visel. A legrégebb iráni és ind híradások azonban mondai jellegűek, ennél fogva csak a maguk tekinthető valóságoknak. Kínában viszont valóságos történelmi munkák számolnak be különféle ellenséges északi népekről, kiket a Krisztus előtti második évszázad óta a „hsiungnu“ gyűjtőnév alatt foglalnak össze. Ezt a népvét Észak-Kínában „shunnu“-nak ejtik.

Az ókori kínaiak sok véres háborút folytattak a hsiungnokkal és elődeikkel. Kezdetben az északi támadófél bizonyult erősebbnek. Később azonban, különösen a nagy fal felépítése óta, mindinkább urai lettek a helyzetnek a kínaiak. Ho Ch'ü-ping tábornoknak tartotta fenn a sors a döntő győzelem dicsőségét. Az ő fényes haditettei kezdték nyugat felé fordítani a veszedelmes lovas népet, a nagy népvándorlás megindítóját.

A Krisztus előtti második században már nyugaton emlegetnek egy népet a görög és római írók „hunnoi“, meg „hunni“ név alatt. Ezekben a távolkeleti lovasnépet kell látnunk, melynek útját a kínai történelemírók figyelemmel kísérték nyugat felé egészen az Aral-tóig. A negyedik században már Kelet-Európában kapnak erőre a hunnok. Leverik az alánokat, a keleti gótokat és rázudulnak a római birodalomra.

Egy kitűnő tollú kortárs, Ammianus Marcellinus, színes leírást ad róluk: „Gyermekeiknek mindjárt születésükkor mélyen behasítják orcáikat, hogy a forradások ráncai megakasszák a szőrnek a maga idején meg-

induló serkedését . . . Mindnyájan tagbaszakadt, hatalmas, vállas emberek, ijesztő torzalakok, úgyhogy kétlábú állatoknak tarthatná őket az ember, vagy emberi formára durván kifaragott tuskóknak, amilyeneket hidak karfáira szoktak alkalmazni.“ — Jordanes, a gótok híres történetírója, ki az összes régi szerzők közt legjobban ragaszkodik Priszkoszhoz, a bizánci követhoz, aki annakidején Attila vendége volt és közvetlen érintkezésből ismerte a hunnokot, ezt mondja a harcias keleti népről: „Kezdetben mocsarakban lakott, kicsiny, rút, silány s alig ember-számba vehető és felismerhető is csak olyas hangról volt, ami némileg hasonlított az emberi beszédhez.“ — Attilát pedig így mutatja be Jordanes: „termete kicsiny, melle széles, feje nagy, szemei aprók, szakálla ritka, őszbevegyült, orra tompa, arcszíne rút és származása jeleit mutató“.

A hunn harcos feje

Ezek a leírások jártak az eszemben, amikor a Ho Ch'ü-ping- emlékkel kezdtem foglalkozni. A kínai művészet történelmében sok szó esett már a Hsin Ping-hsienben látható szoborról. A róla közölt képek azonban éppen arról nem nyújtottak fogalmat, ami engem legjobban érdekelt; arról, hogy milyen népfajhoz is tartozik voltaképpen az a hunn harcos, aki a ló alatt fetreng.

A helyszínén nyomban meggyőződtem róla, hogy éppen a fej az a része a szobornak, amelyet kielégítő módon fényképezni nem is lehet. Az arcot ugyanis, amely, úgy látszik, legjobban volt kitéve az időjárás viszontagságainak, nagyon elmosta az eső. Ennek következtében a jellegzetes formák nem szenvedtek ugyan lényeges változást, de az éleik lekoptak. Ilyen körülmények közt szükségessé vált, hogy több oldalról lerajzoljam a fejet. Ez volt nemcsak a legjobb, amit tehet-

A hunn harcos feje

tem, hanem a legnagyobb élvezet is, a mit magamnak szerezhettem.

Így, rajzolás közben kaptam választ arra a kérdésre, amely legjobban izgatott: tud-e felvilágosítást adni az a szobormű arról, hogy miféle nép voltak a hunnok? Az szerintem nem lehet vitás, hogy a kínaiak, mint tőzsomszédok, elsősorban voltak hivatottak arra, hogy a hunnokról beszámoljanak. Kérdés azonban, hogy Ho Ch'ü-ping síremlékén nem elégedtek-e meg holmi jelképes alakkal, amely néprajzi szempontból semmit se mond? Minél jobban megfigyeltem azonban a formákat és minél tökéletesebben igyekeztem felfogni és lerajzolni, annál világosabban láttam, hogy itt határozott népi jellemvonásokról, szándékosan kifejezett fajképről

van szó. A járomsont környékének nagy domborisága és ezzel szemben az orrtő erős bemélyedése az alig kiemelkedő orr, a duzzadt arcnak megfelelően ívelt keskeny szemnyílás, belső szélén a mongol redővel, mind mongol sajátosságok. Első benyomásra mást mondott a szakáll. Túlságosan nagynak látszott egy mongol archoz. Alaposabb megtekintésre kiderült, hogy az egyenként jelzett szőrszálak távol esnek egymástól és a közép kopaszon is hagyják az állat, ami éppen ezért igen hegyesnek látszik. Szóval a szobrász egyszerű és közvetlen módon kifejezésre juttatta a ritka szakállnövést is. Ugyancsak ritka a bajusz, még hozzá rövid is. Az arcon nem láthatók szőrszálak, csak az állon. Ami a fejet borítja, az alkalmasint a későbbi mongol kucsamához is hasonló süveget jelzi.

Sok vita tárgya volt már, hogy tulajdonképpen milyen népfajhoz is tartoztak a hunnok. Már tudniillik a tulajdonképpeni hunnok. A hsiungnu, azaz hunn név alatt ugyanis Ázsiában is, Európában is sok különböző lovasnépet értettek, amelyek a nevet adó törzsek felbbsége alatt egyesültek. Legtöbb híve annak a nézet-

nek van, hogy az igazi hunnok vagy törökök, vagy mongolok voltak. Rajzolás közben teljesen meggyőződtem arról, hogy mongol volt köztük az uralkodó elem. A kínaiak, kiknek véleményét döntőnek kell elismernünk, a szobor bizonyossága szerint mongoloknak tudták őket.

Boldog voltam, hogy megállapodásra jutottam önmagammal és hogy kedvemre tanulmányozhattam a régi hunnokra vonatkozó legfontosabb műemléket. Őt rajzot készítettem a hunn harcosról, különböző nézőszögből, hogy egyikkel ellenőrizhessem a másikat. Már csupán ezért az egyért is érdemes volt egy magyar embernek Kínába jönnie — gondoltam.

Alig engedtem időt magamnak arra, hogy elfogyasszam szokásos útravalómat, a teát és a keményre főtt tojásokat. A Matahsiungnun kívül ott volt még a műemlékek félszerében két másik ló és egy tigris kőszobra. Ezeket is meg kellett tekintenem. Azután hátra volt még a sírhalom, amelynek oldalán kőtömbök feküdtek. A kövek szabálytalan felületén a domborulatokon, a mélyedéseken tovább faragva, emberi és állati szörnyetegeket alakítottak ki a régi művészek. Vajjon mifélék lehettek? Kínaiak-e vagy talán a hunnok alattvalói? Az egyik kőből, a természetes alakulat felhasználásával, egy nyugvó bivaly alakját hozták ki. A hátába egy kezdetleges kengyelforma van vésvé. Ha ez csakugyan egykorú a szoborral, a hunnokra vall. Egy másik kővön emberi szörnyeteg viaskodik egy medvével. Egy harmadikon valami sárkánynak látszó állat és egy őz a halálos ellenfelek. Egy kőtömb, amely már a domb aljában levő iskolaépület udvarára jutott, összehúzott testtel nyugvó állat alakját kapta. Hasonlót azokéhoz, amelyek az ókori szkitha és más eurázsiai népek szoktak volt bronzból önteni.

Ahány ilyen kő, annyi fogas kérdés. Tudjuk jól,

A hunn harcos arca

hogy Kínába északról és nyugatról hatolt be ez az egy-
 mást pusztító vadállatokat ábrázoló művészet, de tud-
 juk, hogy Ázsiában is, Európában is, még otthonosabb
 volt ott, ahol a hunnok laktak. Tudjuk azt is, hogy
 Ho Ch'ü-ping tábornokról feljegyezte a történelem, hogy
 a hunn király székvárosából zsákmányul hozott magával
 egy arany szobrot. Vajjon ezek a csodálatos barbár jel-
 legű faragott kövek nem kerültek-e szintén hadizsák-
 mányként Kínába? Vagy legalább is nem utánozzák-e
 a barbár ellenség stílusát?

Zúgott a fejem ezektől az önmagamnak feladott
 kérdésektől és fáradt volt már a szemem is, amikor le-
 kerültem az iskolaépülethez, hol egy konyhában Tzui
 barátom élvezettel itta egy porcellán csészéből a forró
 vizet. Követtem a jó példát és ekkor tapasztaltam, hogy
 ez az igénytelen ital, a tűrhetetlen nyári hőségben,
 milyen üdítő nektár lehet.

Kevés napommal voltam annyira elégedett az élet-
 ben, mint azzal, amit itt Kína legbelsejében, Hsin Ping-
 hsienben töltöttem. Egy helyet kerestem még fel, amely
 még mélyebbre vezetett nyugati irányban az ország
 szívébe: a nagy Han Wu Ti császár sírját, egy óriási,
 az egyiptomi piramisokhoz mérhető halmot. Nem
 engedtem el magamnak azt az élvezetet, hogy felmász-
 szak a tetejére. Ott körülsétáltam egy négyszögű lapos
 területen és végignéztem mind a négy égtáj felé azon a
 síkságon, amelyhez Kína — az igazi Kína — hőskorának
 legnagyobb emlékei fűződnek. Körülöttem a nagy sík-
 ságon sírok, sírok mindenfelé. Nem külön nekik fenn-
 tartott temetőkből, hanem majdnem egyenletesen el-
 szórva a földeken. A halottak nagy térfoglalását láttam
 e menedékesen emelkedő halmok sokaságában; a régi
 Kína szellemeit, amelyek több polgárjogot követelnek
 itt, mint az élők. És valljuk meg: több is illeti meg őket.
 A mult Kínája többet adott az emberiségnek, mint a
 jelené, amely ma egy kínos kérdőjel.

De hinni kell. Mert alkotni csak az tud, aki hisz.
 Hinni kell pedig mindenekelőtt abban, hogy a multból
 lesz a jövő, — ha nem adják át az enyészetnek.

Úgy éreztem, hogy amit Han Wu Ti sírdombjának tetejéről lát az ember, az mégis csak mult, nem pedig örök enyészet.

ISMÉT PEKINGBEN NO CHA ÉS A TAI MIAO

Pekingi tartózkodásom kezdetén, első elragadtatásomban túlságosan pazarul bántam az idővel a Tiltott Városban, a T'ai Miaoban, a három tónál és ennek szigetein. Nem csoda, hiszen az igazi Pekinget akartam megismeri, a régit, az értékest; azt a fővárost, amelyik, ha nem is jelentette évszázadokon át az egész Kínát, mégis magába szívott mindent, ami a nagy birodalom lelkéből fakadt. A régi fővárosnak a kínai császárság hatalmát és fényét kifejező épületeiben a birodalom szíve lüktetett.

Az ázsiaiak ősidőktől fogva kozmikus felfogású emberek. A kínaiakban, a földművelő utódokban nyilatkozott meg legegyszerűbben és legátlátszóbban ez a felfogás. A csillagokból és a föld alakulásából sehol se voltak le annyi következtetést az ember sorsára, mint Kínában. Fontos elhatározások alkalmával sohase maradt ott megkérdesztenül a csillagjós a cselekvés alkalmas idejének és helyének megállapításánál.

Azt mondják, hogy Yen herceg, a későbbi Yung Lo császár, mikor először járt Pekingben, a leghíresebb csillagjósok egyikétől, Liu Po-wentől kapta meg a város tervét, egy eszmei ember, No Cha alakjában. Ezt az emberi alakot látták később is a pekingiek az ő városukban. A későbbi uralkodók is tekintettel voltak építkezéseiknél a titokzatos erejű képzelt lényre. A népszerű magyarázat szerint No Cha feje a tatár város déli kapuja, az úgynevezett Homlokkapu, a Ch'ien Men; két füle a Ch'ien Men két oldalkapuja; orra a kapu előtt északra húzódó „Sakktábla-utca” a Ch'i P'an Chieh; szája az ettől északra fekvő Középső Virágos Kapu, a Chung Hua Men; két szeme

a Ch'i P'an Chi nyugati és keleti szélein ásott kút ; jobbválla a Tatár város keleti részének sokat emlegetett déli kapuja, a Hata Men ; balválla a nyugati oldalon az Egyenes Irány Kapuja, a Shun Chih Men ; jobbkeze a Tatár város két keleti kapuja közül a déli a Chao Yang Men, a Napra Néző Kapu, a „gyémánt karperec“-cel, a taoista Tung Yüeh Miaoval, a Keleti Csúcs Templomával ; balkeze a város nyugati oldalán, a P'ing Tse Men, az Igazságos Uralkodó Kapuja. Az előtte emelkedő lamaista fehér pagodát balkézben tartott lándzsának képzelik. Csípőjét a Tiltott Város déli falának két szélső kapuja, a Tung Hua Men és a Hsi Hua Men, a Keleti és Nyugati Virágos Kapu jelképezi ; két térdkalácsát a Tatár város keleti és nyugati kapui közül a két északi, a Tung Chih Men és a Hsi Chih Men, a Keleti és Nyugati Egyenes Kapu ; két lábát a Tatár város két északi kapuja. Ezek közül a keleti, az An Ting Men, a Szilárd Béke Kapuja, a nyugati, a Te Sheng Men, a Jogos Győzelem Kapuja. Az előbbi a falon kívül fekvő híres Sárga Templomra „lép“, az utóbbi a Fekete Templomra, melyet a köztársasági uralom kaszárnyává alakított át.

A Tiltott Város vörösre festett falai No Cha vörös övét jelképezik. Ezzel a vörös övvel fékezte meg a mondai lény a sárkánykirály harmadik fiát. (Itt fölvetődik a további kérdés : miért volt vörös No Cha öve ? Azért, mert a vörös „Yang“, azaz pozitív szín, az élet színe.) Az óriás légzőcsöve a Tatár város déli részéből, a Chung Hua Mentől, vagyis Középső Virágos Kaputól északra vezető Császári út ; lapockái az út két oldalán épült csarnokok ; melle a Tiltott Város Keleti és Nyugati Béke Kapuja (T'ien An Men) és az észak felé következő Kifogástalan Magaviselet Kapuja (Tuan Men) közti terület. A két utóbbi kaput tekintik a szívburoknak.

Maga a szív a Tiltott Város Déli Kapuja, a Wu Men. (Wu azonban amellet, hogy csakugyan déli bejáratot jelöl, a déli napszakot és nem a déli világtájat jelenti.) A hashártya a T'ai Ho Men, a Tiltott

Város egyik legnevezetesebb pontja, a Legtökéletesebb Összhang Kapuja. A kaputól északra fekvő Legtökéletesebb Összhang Csarnoka (T'ai Ho Tien) az a csatorna, amelyik a kínaiak szerint a szívet a májjal köti össze. A máj a Chung Ho Tien, a Középső Összhang Csarnoka. A gyomor a palotán kívül eső három tó. A lép a mostani Nemzeti Parkban fekvő She Chi T'an, a Termés (szabatosabban a termés istene) Oltára. A Nyugati Tatarvárosban átfutó, ma már befedett csatornát tartották a vastagbélnek és a keleti városrészen áthaladót a vékonybélnek.

Végzetes pont volt a kínaiak szerint a T'ien Ch'ing Men, az Égi Tisztaság Kapuja, a Palota északi felében. Ez a kapu a Palota belső udvarának a bejárata. A Tiltott Városnak ebben az északi részében voltak az uralkodó család lakosztályai. A kapu a T'ien Ch'ing Kungra, az Égi Tisztaság Palotájára nyílt, amelyet a Ming-korszakban T'ien Ming Kungnak, azaz az Égi Fény Palotájának neveztek és minden időben a Tiltott Város legfontosabb épületének tartották. A Ming uralkodók még benne laktak. A mandzsuk kihallgatási teremmé alakították át. Kétszer égett le. A mai épület 1797-ből való. Kuang Hsü, az utolsóelőtti kínai császár, akit Ts'u Hsi, a hírhedt anyacsászárné, átkos hatalma alá kényszerített, itt tárgyalta meg bizalmasával, K'ang Yü-wei-jel 1898-ban azokat a reformterveket, amelyeknek megvalósításával birodalmát a kor színvonalára akarta emelni és ki akarta ragadni a romlásból. Ebben az épületben fogadta Yüan Shih-k'ai, kinek meghagyta, hogy a parancsnoksága alatt álló rendezett csapatokkal fogassa el az anyacsászárnét és bizalmasát, Yung Lu mongol herceget, az utóbbit végeztesse is ki. Yüan Shih-k'ai azonban első dolga volt elárulni urát, minek következtében Kína rossz szelleme, Ts'u Hsi került ismét uralomra és helyette a császár lett fogoly. Igazuk volt hát a kínaiaknak, amikor a történelmi nevezetességű épület kapuját végzetesnek tartották. Yüan Shih-k'ai, mint köztársasági elnök befallaztatta és ezzel elválasztotta

a Palota északi részét a délitől. No Cha testén a Ch'ien Ch'ing Kung az egyik vesét jelenti.

A másik a Yang Hsing Tien, a Jellemművelés Csarnoka, a Tiltott Város északkeleti részében. Ez se tartozott a legszerencsésebb helyek közé. Ch'ien Lung császár, aki 1796-ban lemondott a trónról és ezt az épületet választotta lakóhelyéül, itt halt meg 1799 február 17-én. Még volt ideje hozzá, hogy lássa a nagy birodalom bomlásának kezdetét. A szomorú beteljesedés a Jellemművelés Csarnokának utolsó fejedelmi lakója, Ts'u Hsi anyacsászárnő átkos keze által következett be. Mert ide költözött ő is arrà az aránylag rövid időre, amit kénytelen volt télen át, vagy a fontos államügyek vitelének szemmel tartása és irányítása céljából a palotában tölteni. Egyébként a Chung Hai, a Középső Tó és a Nyári Palota voltak kedves tartózkodási helyei. A vészes és kegyetlen cselszövő asszony innen szította a gyűlöletet az „idegen ördögök“ ellen, de innen rettentette vissza hipnotizáló megjelenésével a vérszomjas boxer-hadat is, amikor 1900-ban a szövetséges hadseregek közeledtére menekülnie kellett. Az a kút sincs messze a Jellemművelés Csarnokától, amelyikbe a palota elhagyása előtt a császár kedvencét, a „gyöngy ágyast“ belefojtatta.

Egy másik, szűknyílású kút a Tiltott Város nyugati felében No Cha köldöke. A hólyag a Shih Ch'ai, a Tíz Templom Tó, a város északnyugati részén, egy lótuossal ellepett, ezüstös lombú fűzfától környezett szabálytalan alakú nagy víztükör. Ennek medrét állítólag a Ming császárok ásatták azért, hogy déli fővárosuk, Nanking lótuosztavának szépségét ide varázsolják. Ez nagyrészt sikerült is nekik. A Hou Men, a Hátsó Kapu, a Tiltott Várostól és a Szén Hegytől északra, a Dob és Harang Torony irányában, No Cha hátgerincének vége; a kapu melletti híd a nemzőszerve.

Nyugati fülnek mindez úgy hangzik, mint valami idétlen népies tréfa. Ha azonban nem vesszük figyelembe az ilyen elképzeléseket, nem érthetjük meg a kínaiak ősrégi, természetmegfigyeléseken és vallási kép-

zeleteken alapuló világszemléletét. Gondoljuk csak meg azt is, hogy a képzelt „pekingi ember“ különböző testrészei a kínaiak felfogása szerint a különböző elemek hatása alatt állanak, már tudniillik azoknak az elemeknek a hatása alatt, amelyek nem a mi tudomásunk, hanem a távolkeletiek képzelete szerint alaptényezői a mindenségnek. Az ő hitük szerint a föld és víz hatása alatt áll a kozmikus ember feje, a víz hatása alatt a veséje és a nemzőszerve, a föld hatása alatt a lépe, a gyomra és a köldöke, az érc hatása alatt a tüdeje és a farkcsontja, a tűz hatása alatt a szívburokja, a szíve és a hashártyája és a fa hatása alatt a szívét és a máját állítólag összekötő csatorna, a máj meg az epe.

Az ősrégi ázsiai bölcsesség szerint tehát a mindenség egyetlen része sem független a másiktól. Az örökös körforgás, a „számszará“, aminek tanát India gondolkozói fejtették ki, megtalálta a maga kínai alakját, ugyancsak a Krisztus előtti első évezredben, egy ma is nagy tekintélynek örvendő természetbölcséleti munkában, a Yi Kingben. Ez a könyv a mindenség pozitív és negatív alapelemének tisztá és különböző arányú együttes érvényesülésével foglalkozik. Okoskodásai nagy jelentőségre jutottak a taoista vallás alaptényezői közt és teljesen áthatották a kínaiak gondolkozását és művészetét. Ennek folytán lett minden művészi értékű kínai épület egy-egy eszmei fogalom, ami legtöbb esetben költői alakot nyert.

A kínaiak okoskodásai, érvelései, kifejezési formái rendszerint a keresettség látszatát keltik. Tagadhatatlan, hogy ennek a látszatnak van alapja. A kínai műveltség és észjárás lényege azért mégis a legnagyobb és legegyszerűbb természetesség. Kína nevelőatyját, Confuciuszt úgy állítják a világ elé, mint gyakorlati bölcselőt, akiben nincs semmi rendszer. Ez a beállítás alapjában téves. Kung Fu-tze bölcselete bevallottan nem új és nem egyéni. Az ősköztől kapott örökség szentesítése, a tökéletesség keresése az eszményinek képzelt múltban, amelyben minden „természetes“ volt és a legtermészetesebb vallásban, az ősök szellemének tiszteletében.

Kung-tze nem volt vallásalapító. Az, hogy szellemének templomokat emeltek, legkevésbé sem jelenti a konfuciánus vallás létezését. A kínaiak sokistenhívők. Isteneik pedig nem öröktől fogva valók, hanem véges emberekből lettek. Mellettük feltétlen tisztelet tárgyai minden családban az ősök, a családok külön istenei. Aránylag újabb időkben, a Sung-korszakban Kung-Fu-tze tisztelete külön vallás jellegét nyerte. Ez azonban már akkor következett be, amikor tanai megmerevedtek.

A régi Kína nagysága nem abban rejlett, amiben az új konfuciánusok látták, hanem abban, ami felé maga Kung-tze mutatott, az ősök tiszteletében. Az Ég is ilyen képzelt ős volt, akinek azonban csak a nép képzelt atyja, a császár áldozhatott, a családfő mintájára, kinek egyedül volt joga arra, hogy a család őseinek az áldozatot bemutassa. Mikor a császár az égnek és földnek áldozott, az egész nép nevében cselekedett. Voltak azonban neki, épp úgy, mint mindenkinek, külön családi ősei is és ezek az ősök megkapták a maguk külön templomát.

Ez volt a Tai Miao, a Tiltott Város déli fala előtt, a keleti oldalon.

Ma a Tai Miao Peking egyik legnagyobbyszerű épületszoportja. „Homloktermének“, a Ch'ien Tiennek térhatása lenyűgöző, sőt megrendítő. Vetekszik azzal, amit az istanbuli Aya Sophiában és Suleimanie dzsami-ban, vagy Peking legtekintélyesebb épületében, az Ég Templomában kap az ember. A benne megvalósuló építészeti gondolat kitűnően példázza azt, hogy a legnagyobb egyszerűség vezet az igazi nagysághoz. Egyetlen óriási hasábos üreg az épület belseje. Határoló falai elveszni látszanak a távoli félhomályban. Mennyezetét tartó faoszlopai mérhetetlennek tűnnek fel. A legnagyobb méreteket sejteti ez a hatalmas belső tér, amely azért épült, hogy fölülmulthatatlanul egyszerű gondolatok hajléka legyen.

A Tai Miao nagy csarnoka ugyanis a régi, természetadta kínai vallás legsodálatosabb jelképe. Ebben a templomban mutatták be azokat a szertartásokat,

amelyek legjobban fejezték ki Kína nagyságát és a konfucianizmus társadalomfenntartó erejét. A Mingek emlékét dicsőíti ez az ősök temploma is. Eredetileg 1420-ban épült, nankingi mintára. Tűzvész pusztításai következtében kétszer kellett újjáépíteni: 1449-ben és 1767-ben. Környezete is méltó hozzá. A csarnokokhoz vezető utakat öreg ciprusóriások szegélyezik. Különösen tiszteletre méltó köztük a Szellemfa, a Szellemek Útja mellett. Ezt az öreg fát állítólag még Peking újjáalakítója, Yung Lo császár ültette. Szokásos volt, hogy az uralkodók, mikor áldozataik bemutatására vonultak, háromszori meghajlással tiszteljék meg a Szellemfát. Sokatmondó szertartás volt ez, mert ősrégi szokásból fakadt.

A Ch'ien Tien voltaképen trónteremnek nevezhető. Benne állnak ugyanis a díszesen faragott aranyozott uralkodói székek és előttük az asztalok, a császárok és feleségeik nevét viselő szellemtáblák elhelyezésére. Ezek előtt mutatták be az áldozatokat. Az újabb és kisebbértékű áldozati edények és a szertartási hangszerek egy része még ma is látható. De hol vannak a táblák, amelyeket különben csupán a szertartás alkalmára szoktak előhozni a Középső Csarnokból, a Chung Tienből?

A Ming császárok tábláiról biztos értesülésünk van. 1644-ben, mikor a mandzsuk elfoglalták Kínát, első dolguk volt elégetni a megelőző uralkodóház szellemtábláit. Ezerkilencszáztizenegy november huszonhatodikán azután ők voltak soron. Az akkori uralkodó herceg a kiskorú államfő képviselőjében megjelent a mandzsú császárok táblái előtt a hercegekkel és Yüan Shih-k'ai miniszterelnökkel együtt. Kilencszer hajoltak meg minden tábla előtt és az uralkodó herceg ünnepélyesen bejelentette, hogy császári feje lemondott a korlátlan hatalomról és, elfogadta az új alkotmány tizenkilenc pontját. Néhány hónap múlva már „alkotmányosan” se uralkodott többé a Ta Ch'ing, a „Nagy Tisztaság” házából való császár. Kikiáltották a köztársaságot és megszűntek az áldozatok a „Tízezer Évek Urai” előtt,

kik dicsőséges vagy dicstelen uralmaik végével a „sárkányokra ültek, hogy elvitessék magukat a nagy útra“.

A kínai családfejek ma is áldoznak őseik szellemének. De hol van az összes kínai családok őseinek őse? Semmiesetre sem azoknál az embereknél, akik rövidnél rövidebb időközökben adnak új meg új képet a birodalomnak. Talán inkább valahol a kínai kisemberek őstermészet-adta erényeiben, ahol a szegény paraszt feleségestől, fiastól és lányostól tapossa a kereket, amelyikkel vizet húz fel néhány holdacska rizsföldjére a csatornából.

A Tai Miao kertjének egyik délkeleti elrekesztett része a darvak tanyája. Mikor kigyönyörködtem magamat a Ch'ien Tien felséges arányaiban és sárga cserépfedelében, meg a sokszínű festett díszben, ami faalkatrészeit borítja, kiültem a sok vihart látott és szenvedett kert fái alatt az étel- és italfoltos terítővel fedett asztalkához. Ahol régen nem fordulhatott meg Pekingben közönséges halandó, ott most bárki nyugodtan teázhat. Miközben én is ezt tettem és az elémtálat tők- és dinnyemagokat rácsáltam, egymásután repültek fel előttem a számtalanszor megénekelte és lefestett madarak, a hosszú élet jelképei. Nagyokat lobogtattak szárnyaikkal, amint elszálltak a tavak felé, táplálékot halászni fiókáiknak. Nyugodtan mosolygott felettük a felhőtlen, derült égbolt, a Középső Birodalom egykori atyjainak atyja. Fel mertem tétélezni, hogy azért olyan derült, mert nagyobb távolságból nézi gyermekei nyüzsgedelmét és ezért jobban látja jövőjüket, mint az, akinek velük dolga van.

A KANG T'IEH MIAO

Yung Lo császárnak, aki 1402-től 1424-ig uralkodott, volt egy kiváló tábornoka: Kang T'ieh. A császár annyira megbízott benne, hogy amikor egyszer nagyobb vadászatra ment, rábízta a palotát. Hallatlan kitüntetés, sőt merészség volt ez. Mert tudnunk kell, hogy a

palotában, az Ég Felséges Fián kívül csak nőknek és herélteknek volt helyük. Ha nem lett volna így, ki mert volna esküt tenni arra, hogy a trónörökös valóban vérszerinti utód? Már pedig ott, ahol templomokban mutattak be hódolatot és áldozatot az ősök szellemének, nem lehet mellékes a törvényesség kérdése.

Kang T'ieh azonban nagyon jól ismerte az embe-reit. Mérget mert venni rá, hogy viselje bár magát becsületesebben és hűségesebben, mint bárki, aki valaha is élt a Középső Birodalomban, feltétlenül akad az udvari méltóságok közül nem is egy, aki azt hazudja majd a hazatérő császárnak, hogy bizalmasa a leg-nyalázatosabban visszaélt a helyzettel.

Kiderült, hogy a derék tábornok, nemcsak jó katona, hanem bölcs ember is volt. Szóról-szóra úgy történt minden, ahogy feltételezte. Felelnie kellett állítólagos bűneiért a császárnak.

Kang T'ieh akkor arra kérte urát, hozassa elő a nyeret, amelyben a vadászat alatt ült. Mikor ez megtörtént, a tábornok benyúlt a nyeregkapába és kivette belőle, amit felséges urának elindulása előtt odarejtett. Ebből aztán kiderült, hogy a hűséges, de emberismerő alattvaló még attól se riadt vissza, hogy megfossza magát férfiasságától, csak azért, hogy a gyanunak árnyéka se eshessen rá.

Yung Lo császárt annyira meghatotta ez a borzalmas önfeláldozás, hogy kárpótlásul főeunuchá tette tábornokát, halála után pedig a heréltek védszentjévé léptette elő, templomot építtetett az emlékére és mellette nagy darab földet ajándékozott a herélteknek azért, hogy oda temetkezzenek. Kang T'ieh sírja a templom északdéli irányban sorakozó épületeitől északra, közvetlenül a főcsarnok mögött van. A templom Peking környékének legérdemesebb látnivalói közé tartozik. Neve Kang T'ieh Miao (Kang T'ieh Temp-loma) vagy Kang T'ieh Mu (Kang T'ieh Sírja), de hivatalosan úgy tisztelik: Hu Kuo Pao Chung Tz'u, azaz a Magasztos, Derék és Hűséges Szellemnek Csarnoka.

Meg kellett néznem e fontos helyet, annyival is

inkább, mert egyéb nevezetességekkel volt kapcsolatos. Mielőtt nekiindultam volna, kikértem a tapasztalt Ecke professzor tanácsát.

A Kang T'ie Miao ugyanis ma a heréltek megfogyatkozott társadalmának menedékhelye. Ezek pedig nem tagadják meg a multjukat. Éppen olyan éhesek a kamshára, mint azelőtt, amikor a palotában éltek, ahol semmi fizetés se járt nekik, de ennek fejében tíz százalékot vonhattak le minden szolgáltatásból, ami a tartományokból az udvarhoz befutott. Hogy azután ez az elméleti törvényes tíz százalék a valóságban mennyi volt, azt a császár bizonyára kevésbbé tudta, mint ők.

Ecke professzor felajánlotta nekem kísérőül az inasát, egy igen ügyes, értelmes és jómodorú volt rikshakulit. Lelkemre kötötte, hogy legyen erős. Amíg végignézem a templomot, rá se hederítsek a folytonos borraivalókérésekre, ellenben adjak előre két dollárt az inasnak. Az majd kiosztja ezt a borraivalót az éhes had közt, ha már mindent megnéztünk és kiléptünk a kapun. Ezzel a jótanáccsal ellátva indultam útnak. Az inas kerékpáron követte a rikshámat.

Áldott jó meleg nap volt. A P'ing Tse Men-en, az Igazságos Uralom Kapuján át jutottunk ki a városból. Tevekaravánok jöttek szembe és ahol sűrűbb volt a tömeg, a szokásos orrfacsaró szag fertőzte meg a levegőt. A városon kívül minden bajt elfeledtem. Kétoldalt dúslombú fűzfák ágai hajladoztak és engem a reménybeli nagyszerűségek izgattak.

Pekingtől nyolc li távolságra van Pa Li Chuang, a Nyolc Li Falu, az Örök Béke és Hosszú Élet Pagodájával. A tizenháromemeletes épület azok közé a szépségek közé tartozik, a melyeket bűn meg nem nézni. 1578-ban, Wan Li császár idejében épült a nagyszerű felhőkarcoló egy templom mellett, amely ma már teljesen a múlté. A pagodához közel látható azonban egy kőtábla, gyönyörű faragott sárkánnyal és egy másik, Kwan Yinnek, a könyörületesség istennőjének csodálatraméltóan finom rajzú vésett képével.

Miután annyi fényképfelvételt csináltam, amennyit csak lehetett, újból rikshába ültem. Egy li távolságban már egy új falu kapuján haladtunk át. T'ien Ts'unban voltunk. A község nevét tömör magyarsággal Égfalvára fordíthatjuk. Nagyon ráillett most az elnevezés, mert olyan makulátlan napfényes ég borult fölé, amelyiknél tisztábbat képzelni se lehet. De melegebbet is alig. Ember nem is mutatkozott a kétoldalt sárgásbarna vályogfalaktól szegélyezett utcákon. Végre az egyik házacska előtt felfedeztem, mint egyetlen élőlényt, egy mozdulatlan bús szamarat. Mennyire Ázsia ez a hely, gondoltam. Alig félórája még a művészetek művészetét élveztem és ime itt az igénytelenség igénytelenségét látom, olyan helyen, amelyiken mintha semmi sem élénkítené vagy színezné az emberek lelkét. Mekkorát tévedhetne, aki csak az inséges falucska alapján ítélne meg a kínai parasztnépet.

Megint egy li út és megint egy falucska: Hsia Chung. Itt elágazik az út és mi megállunk. A két út sarkán kis teaház fehérlik, füstös tornáccal, hol a kőpadok és asztalok nem ígérek sok kenyelmet, de ott gőzölög a kifogyhatatlan forró tea és ez kell a száz fok Fahrenheithoz. Ha nem inná az ember, abban a hőségben nagyon rosszul járna. Leültünk hát egy-két csészére, azután én otthagytam a rikshakulit járművestől, a boy pedig a kerékpárt és nekiindultunk a dombnak, amely elválasztott a Kang T'ieh Miaotól.

A templom már messziről felismerhető volt a környező öreg fenyőkről és ginkó-fákról. A természetnek ezek a remekei többnyire idősebbek az épületeknél, amelyekre árnyékuk esik. A kínai építészet szokásos formái nagyon régiiek. Magukat az emlékeket azonban rendszeren többször javították vagy építették át. Elhanyagolt állapotukban összeomlottak, sokszor le is égtek. Azután valamelyik nagy uralkodó, sokszor K'ang Hsi (1662—1723), de legtöbbször Ch'ien Lung (1736—1796) támasztotta fel őket halottaikból.

A Kang T'ieh Miao azonban a kivételek közé tartozik. Igazi régi Ming templom. Fáradságot, meleget,

izzadságot egyszerre feledtem, amikor végignéztem egymásmögé sorakozó udvarain és épületein. A legnagyobb gyönyörűség azonban a végén várt rám. Ott láttam ugyanis az oltáron a legkevesbbé irigyléreméltó hősiesség elkövetése miatt szentté avatott nagy ember fából faragott ülő-szobrát.

Jobb faragott képmást nem láttam Kínában és nem is hiszem, hogy volna ott valahol. De nemcsak a művészi felfogás és a munka nagyszerűsége lepett meg ezúttal, hanem a hasonlóság is Kang T'ieh és Ashikaga Yoshimasa shogun kyotoi szobra között. Az előbbi nélkül elképzelhetetlen az utóbbi. Pedig a derék főeunuch és Ashikaga Yoshimasa lénye közt nagyon nagy volt a különbség. De ott, a kínai mestermű előtt, érezni lehetett, hogyan szállt át a régi időkben napról-napra valami az ázsiai szárazföldről a szigetországba, ahol Kína nélkül ki tudja mennyire tökéletlenek maradtak volna az emberek.

Mire azonban a dolog csattanójához értem, már sötét felhőként gyülekezett mögöttem Kang T'ieh Miao szomorú lakossága. Lépésről-lépésre csatlakoztak hozzánk a nyomorultak; minden épületnél, minden udvarnál újabb alakok. Vézna testek, görnyedt hátaik, ráncos, fonnyadt arcok, vizslaszemek gyűjteménye volt ez a had. Állandóan magamon, nem is annyira a testemen, mint inkább a zsebemen éreztem tekintetüket, jöllehet többnyire hátat fordítottam nekik. Mikor azután lassan kifelé haladtunk, úgy követtek minket lépésről-lépésre, mint az éhes kutyák.

Végre átléptük a legkülső kapu küszöbét is. Kísérőm elővette a készentartott pénzt; átnyújtotta a hozzá legközelebb állónak, mire kísérőink tömege egy gomolygába csapódott. Megszűntünk létezni számukra. Egyetlen tekintet se esett ránk többé.

A temetőn át tértünk vissza, hol gondozott sírok mellett olyanokat is láttunk, amelyeket feldúltak a polgárháborúk viharai közben a sokat emlegetett keresztyén tábornok, Feng Yü Hsiang katonái. A derék hadfiakat a természet szépségei se tudták jobb érzésre

bírni. Sőt, a kéj egy nemével döntötték le tüzelőnek az évszázados fenyőket és ciprusokat.

A nap az ég tetejéről szórta sugarait. Rólam csak úgy szakadt a verejték. A szemüvegem időnkint elhomályosult attól, ami topym alól ráömlött. Bántam is én! — Megint láttam valamit, amiért érdemes volt a világ másik részére jönni.

Leültünk újra, more patrio, a kis útszéli teaház füstös tornácára a forró teához. A népszerű állomás-helyen „nagy élet“ volt. A vendégszerető helyiség tele volt fuvarosokkal, a városból jövő vagy oda igyekvő falusiakkal, munkátlan tereferélőkkel és ácsorgó gyerekekkel. Kell-e mondanom, hogy ezeken akadt meg leginkább a szemem? Remekbe szabott maszatos kis példányok vannak ezek közt. Meg se tudom mondani mi szórakoztatott rajtuk jobban: finom metszésű, szelíd és komoly mandulaszemecskéjük-e, koponyájukról szerteágazó, kőkeményre font rövid hajfonatuk a belefűzött vörös pántlikával, vagy örökké nyitott fenekű, bő kék nadrágjuk. A nyári melegben a legnagyobb részük legalább is félmeztelen.

Egész kis csoport képződött körültem. Tátogatva néztek rám. De ha valamelyiket szemügyre vettem, különösen ha lány volt, szégyenlősen húzódott a tornác oszlopa mögé.

Elővettem gépemet. Néhány vállalkozó szellem eléje is állt és azután felmutattam a nekik szánt tiszteletdíjat. Erre hozzám lépett egy ezerráncos mosolygós öreg atyuska a régi jó konfuciusi időből. Ő majd gondoskodik róla, hogy az igazságon sérelem ne essék. Átadtam neki a kicsinyke összeget. Gondos számvetéssel, teljes igyekezettel osztotta szét a gyermekek közt. Élvezet volt nézni. De élveztem azt a látványt is, ahogy a gyermekek azonnal elpengették a kis rézpénzeket. Azokban a hetekben úton-útfélen apró dinnyéket árultak halomszámra. Percek alatt minden apróság majszolta a magáét.

YÜN KANG

Amióta belegabalyodtam a hunn-kérdésbe, pedig annak már jó ideje, jobban vonzott mindíg Észak-Ázsia, mint a Dél. Nem mondom, hogy ezzel nem követtem el némi igazságtalanságot az alapvető ázsiai világnézeti és művészeti kérdésekkel szemben, de az Észak több történelmet, mondjuk több megállapítható történelmi folyamatot láttat, mint az időtlennek mutakozó Dél. Észak-Ázsia történelme pedig nagy részben a mi történelmünk is.

A meg nem írott történelemnek a műemlékekről való leolvasása izgalmas élvezet. Ezért is vállalták oly sokan a buddhista művészet kérdéseinek tisztázását. A kutatók nagy részét jobban érdekelte benne a nagy mozgási folyamat, Ázsia vérkeringése, mint a kérdés vallási része. Különösen újabban többen nézték benne az ázsiai, mint a vallástörténelmi kérdést.

Nem tagadom, azzal a szándékkal ültem én is a vonatra július 18-ának reggelén, hogy az iráni hellenizmus és az ókori Kína eszményképeinek kereszteződését tegyem elsősorban tanulmány tárgyává a yünkangi barlangtemplomokban. Nagyon jól tudtam, hogy miért.

Pekingtől Tatungig jutottunk a vasúttal. Hárman tettük meg ugyanis együtt az utat. Dr. Ferguson szobrász fia, Duncan és az öreg úr titkára, Wang voltak utitársaim. Mr. Wang mint utimarsal és tolmács jött velünk. Ferguson dr. ajánlólevelére rendelkezésünkre bocsátották a tatungi állomás egyik tágas várótermét. Ebben vacsoráztunk és aludtunk. Álmodat senki és semmi se zavarta. Reggel pedig kaptunk meleg vizet és teát bőven. Hanem egy kis hangulatkeltő Tatungban se hiányzott. Az állomás bejáratának falán látni lehetett, éppen úgy mint Kína belsejében, a többi nagyobb vasúti állomáson, a körözött rablók arcképcsarnokát. Úgy sorakoztak a fényképek a táblákon egymás mellé, mint valami érettségi emléken, csak azzal a különbséggel, hogy itt nem nagyreményű, hanem reménytelen,

de mindenesetre tanulmányozásra érdemes arcok vonták magukra a figyelmet.

Tatungból társaskocsi megy Yünkangba. Ezt vetük igénybe mi is ; már tudniillik addig, amíg birtuk a velejáró szenvedést. Az út ugyanis rettenetes volt. A gödrökön és köveken kegyetlen táncot járt a kocsi és mi vele együtt. Leszállottunk hát és gyalogo'tunk, míg csak egy faluban rikshákra nem akadtunk. Ezekkel át tudtunk kelni, leszállás nélkül a sekélyvízű folyócskán is.

De Yün Kang megérte százszorosan a kegyetlen zöcskölődést. Nagy versenytársánál, Lungmennél érdekesebbnek bizonyult. Sok mindent találtunk Yünkangban is roskadozó állapotban, de inkább a homokkő szemcsés porlékonyasága, mint az emberi kéz rombolása következteben. Yün Kang amellet általában régibb is, mint Lung Men. Nagyrészt a Krisztus utáni hatodik század emléke. Barlangtemplomai közt szédítően magas termek is vannak, óriási Buddha-szobrokkal, a bodhiszattvák és más égi lények egész hadseregével, ezeknek, meg a Buddha életéből vett jeleneteknek és az egykorú építészeti formáknak domborműví ábrázolásaival. Az utóbbiak már azért is nagyon értékesek, mert az egykorú eredetiek elvesztek. Engem amellet különösen érdekelték az ékítményes sárkányok, lótuszrozetták és indák, amiknek eredete épp annyira iráni, hellenisztikus és részben kínai, mint a mi megfelelő népvándorláskori ékítményeinké. Miközben elgyönyörködtem bennük és lerajzoltam egyiket-másikat, úgy éreztem, mintha a régi Gandhara és a hunn-utód északkinai törzseknek egymáshoz vezető útjait járnám. Akkor ugyanis, amikor Yün Kang barlangtemplomait faragták ki a homokkőhegyekből, a hunn-utód Wei család uralkodott Északkina nagy része fölött. Nem érthetetlen és mégis csodálatos, hogy ezek a harcra termett emberek milyen szenvedélyes pártfogói lettek a buddhizmusnak és a szépség milyen eszményképeinek hódoltak. Az ő művészetük adta meg a legtávolabbi keleten a polgárjogot a földi kötöttség legyőzésének boldogító tudatában

mosolygó Buddháknak és a hajlékonyságban és testetlenségben felülmúlhatatlan női testnek, aminek divatja ellenállhatatlanul hódított Koreában és Japánban is. Az emberfeletti jóság derűjét sugárzó Buddhák és bodhiszattvák kisebb-nagyobb szobrai úgy állottak ott előtttem, mint az illetudó keleti ember jómodorának és nyájasságának felmagasztosított megtestesülései. Érdekfeszítő jelenség az emberi művelődés történelmében az a változás, amin a pusztázó emberek a szomszédos nagy műveltségek hatása következtében átmentek. A sajátjuk gyenge volt arra, hogy eredményes ellenállást fejtsen ki és uralkodóik egységesítő erőt fedeztek fel a nagy idegen művelődési rendszerekben.

Akinek van szeme és tud olvasni a művészeti formákból, isteneknek való színjátékot láthat abban, hogy a yünkangi barlangtemplomokban hogyan váltakoznak a görög, iráni, indiai és kínai formák. A kínaiak közül pedig, hogyan keverednek a többszázévesek és még annál is régiebbek az új behozatallal, ami viszont szintén többszáz éves iráni, indiai és hellenisztikus multban gyökerzik. Yün Kang szobrászati emlékei akkor keletkeztek, amikor nálunk a hunnok uralma már lezajlott és az avaroké még nem kezdődött el. A mi népvándorlaskori emlékeink közt is vannak olyan formák, amelyek mind iráni, mind hellenisztikus, mind pedig kínai jellegükkel megfelelnek a yünkangiaknak, tehát ugyanabból a nagy-ázsiai keverékből származnak, de természetesen nem annyira a keleti, mint inkább a nyugati határterületről. Éppen keverék voltuknál fogva merem turániaknak nevezni őket, mert Turán volt az a nagy megállapodatlan terület, ahol Észak-Ázsia legkülönbözőbb elemei átmegeg áthatották egymást.

Izgatón érdekes az is, hogy milyen különbség van művészi színvonal tekintetében a különböző szoborművek közt. Nagyobb részük többet jelent a felfogás és a stílus, mint az attól független egyéni művészeti teljesítmény szempontjából. Van köztük sok esetlen is, de nincs érdektelen. Éppen a nyersen és elnagyoltan kifaragottakban van rendesen valami szilaj lendület,

ami gyakori jelenség, nem is a barbár, hanem éppen a kínai művészetben.

Függélyes sziklafalba vájva tátonganak a barlang-templomok. Előttük terül el a hegy lábánál Yün Kang falu. Több nagyobb barlangot kiegészítettek a nyílásaik elé épített emeletes csarnokokkal és ezeknek előterében is emelkednek templomépületek. A papok szíves vendéglátóknak bizonyulnak. Az utasok viszont kötelességüknek tartják, hogy templomuknak és nekik valamelyes adományt juttassanak. Erre pedig a kínai buddhista papság rá is szorult a legnagyobb mértékben.

Egy kis papnövendék volt a vezetőnk, egy tizenkét éves fiúcska, aki állandóan angol beszédünkre figyelt és igyekezett abból magáévá tenni néhány szót, amit hangosan és humoros kiejtéssel ismételtetett. Végeredményben azonban a „yes“-nél maradt a tudománya. De ezt azután fújta is állandóan, mint valami litániát. Hogy a vallási tantételekben mennyire volt otthonos és biztos, nem tudom. Annál kevésbbé, mert a buddhista templomok nagyon önállóak a különböző elvek magyarázatában. Egyetemes érvényű egyházi tekintély nem áll fölöttük. Ez az oka a hitéletben tapasztalható állandó hullámvásznak, a különböző szekták keletkezésének.

Miután egy kis pavillonban kipihentük magunkat és kiittuk teánkat, visszaindultunk Tatung felé. Itt még volt időnk megtekinteni a város építészeti büszkeségét, a tekintélyes alépitményen emelkedő Sung-korszaki nagy Buddha-templomot és elgyönyörködnünk egy remek ellenzöben, amit a rossz szellem elhárítására építettek Yung Ch'eng császár idejében, aki 1723-tól 1735-ig uralkodott. Téglákból épült ez a fal és színes csempék borítják. Hullámvó tenger és sziklák domború ábrázolása felett, felhők között, sárkányok láthatók rajta. A felséges szellemállatok kígyóteste vad lendülettel kanyarog. A nagy kínai művészek, ha sárkányt ábrázolnak, képzeletük versenyt rohan a tenger hullámaival és a viharfelhőkkel.

Még arra is volt időm, hogy végigjárjam a régiség-

kereskedőket, akiknél találtam is jó néhány öreg bronzot a régi hunn és mongol időkben. Tatungba, az észak-kínai határvárosba, állandóan hozzák a szomszédos Mongolföldről az ilyen leleteket. Tatung ezeknek az egyik legjobb piaca.

Végül bevonultunk a város legjobb éttermébe, hol a szokásos harsány üvöltéssel fogadtak minket. Olyan áldomást csaptunk, ami méltó volt a nagy élményekhez.

PEI HAI — CHUNG HAI — NAN HAI

A Tatárváros nyugati részén terül el a három tó, a három összefüggő medence, amelyek vize a Jadeit Forrásból táplálkozik. Az északi tó — a Pei Hai — déli határa a Yü Ho Ch'iao, a Császári Csatornahíd. Ez a híd választja el a középső tótól, a Chung Haitól. A híd nyugati fejénél bájos dombocska emelkedik, tetején fallal körülvett épületekkel. Ez a T'uan Ch'eng, vagyis köralakú város, ahol leírhatatlan élvezetben volt részem, mert ott látható egy kis templomban a jadeit Buddha, a Megvilágosodottat ülő helyzetben ábrázoló szobor, amelyről egyébiránt sok rosszat mond a világ. Természetesen nem az ábrázolt megdicsőült személyéről, hanem a kőről, amelyből a szobor faragva van.

Buddha alakja egy kisebb ember méreteinek felel meg. Minthogy pedig a faragvány anyaga csillogó hófehér kő, közelfekvő volt a gondolat, hogy ekkora darab fehér jadeitet nemigen lehet találni, vagy ha kerül is valahonnan és a belőle alkotott szobor helyet is talál a ciprusok árnyékolta Öröklött Fényesség Csarnokában, bájos elképzelni, hogy ez a hallatlan érték a mai napig ottmaradt volna. Hiszen ez a hely a legnagyobb érdeklődés tárgya volt minden időben. Legrégibb épületei a Yüan, azaz mongol korszakból (1280—1368) származnak. Akkor I T'ien Tiennek, az Erényes Ég Csarnokának nevezték az épületet, mely a Ch'eng Kuang Tien nevet már csak Yung Lo császártól kapta. A híres szobor ugyan, amint tudom, csak a XVIII. században,

Ch'ien Lung császár alatt került Burmából, a legértékesebb smaragdzöld és hófehér jadeitek hazájából, mai helyére, de azóta sokkal kegyetlenebbül látogatta a balsors a császárvárost, mint azelőtt. Mi se volt könnyebb, mint azt állítani, hogy a fehér Buddha vagy már régóta nem jadeit, vagy sohasem is volt az.

Annyi bizonyos, hogy nem engedik hozzá közel az embert és csak egy üvegajtón át látható. Megnéztem azonban többször és mesterien csiszolt felületét olyan ragyogónak találtam, amilyen nem lehet sem a márvány, sem az alabástrom. Bajosan hiszem, hogy tévedhetnék, mert ha valaha bolondulni tudtam valami nemes anyagért, amiből művészi formákat szoktak alkotni, akkor az a jadeit volt. Mikor átvettem Hopp Ferenc gyűjteményét és hozzáfogtam az ő jadeitjeinek megállapításához, csoportosításához és értékeléséhez, igazán olyasmit éreztem, hogy megállt velem az idő. Merem állítani, hogy a szemem érzékeny lett a különböző zöldes, sárgás, kékes, szürkés és többé-kevésbé ragyogó fehér árnyalatok iránt. A Ch'eng Kuang Tien hófehér Buddhája valósággal elkábított.

Vele szemben emelkedik egy másik kis nyitott csarnok, kék cserépfedéllel. Ch'ien Lung császár építette ezt a hajlékot a Hei Yü Chiu Weng, a „Fekete Jadeit Boroscésze“ számára. A „feketé“-t nem kell szószerint venni, de a „csészé“-t sem. Ez a csésze ugyanis akkora medence, hogy nyugodtan megfürödhetne benne bármelyik a nádszál-termetű pekingi szépségek közül. A remek jadeitdarabokon vannak ugyan fekete foltok is, de szinte elenyésznek a zöld különböző sötét és világos árnyalatai közt. Még szürkésfehér felhők is láthatók rajta. Mégis azt mondom, hogy igazuk volt a kínaiaknak, amikor ezt a nagy darab követ feketének nevezték el, jóllehet a feketét mi élettelen színnek tartjuk. Igazuk volt akkor is, amikor fehérnek neveznek olyan köveket, amelyek a szürke különböző árnyalataiba játszanak és akkor is igazuk volt, amikor nem vették fel szótárukba a szürkét. A kínaiak sokkal jobban tudnak különböztetni a színárnyalatok közt,

mint mi. De éppen azért, mert tudják, hogy az olyan szó, mint „fehér“, „zöld“, „sárga“, „fekete“ stb. egymagában még nagyon keveset mond, nyugodtan használják e szavakat, mint számtalan színárnyalat összefoglaló megjelöléseit.

Heteket, hónapokat tudtam volna tölteni a hatalmas jadeit „csésze“ előtt. Sorra szemügyre vettem még az oldalát díszítő faragványokat, a hullámokon táncoló elefántormányos makara-sárkányt, a békát, a szárnyas és szarvas kutyát, az ormányos halat, a szárnyas lovat, a szárnyas kecskét és szárnyas kost. Nagy művész volt a névtelen mester, aki e szörnyetegeket faragta. Két nép ízlése egyesült benne: a kínaiaké és a mongoloké, akik abban az időben, amikor ezt a remeket alkották, már mindenáron kínaiak akartak lenni. Fel akartak emelkedni ahhoz a néphez, amelyet legyőztek és meghódítottak. A meghódítottak békeművei előtt mindig meghódítottak Kínában az idegen hódítók.

A Palota egyik épületében, a K'un Nin Kungban, a Földi Nyugalom Csarnokában, amelyik a Ming-időkben a császárné székhelye volt, sáman szertartásokat és nemzeti játékokat szoktak volt tartani a mandzsu uralkodók korában. A mandzsu nyelv volt a császári udvar nyelve is. Egyáltalában sokkal több mandzsu egyéniség nyilatkozott meg a régi kínai császárvárosban, mint a mai Mandzsuriában. De azok a régi mandzsuk versenyeztek egymással a kínai műveltség elsajátításában. Ami az ő szemükben magasabb színvonalat jelentett, az mind kínai volt, akár csak a mai japániai szemében.

Ha valaki fogalmat akar alkotni magának arról, hogy milyen volt a kínai nagy élet, barangolja be Pekingben a három tó partjait és szigeteit. Ott még rátalál a régi dicsőség nyomaira.

A kerek város szigetétől északra emelkedik ki az Északi tó tükéből a Hortensia Sziget (Ch'iung Hua Tao). Messziről látható a sziget közepén magasodó domb, tetején a „Fehér Padogával“ (Pai T'a). Ezért

nevezik a dombot a Fehér Pagoda dombjának (Pai T'a Shun). A pagodát Shun Chih császár építtette 1651-ben, a tibeti dalai láma első pekingi látogatásának emlékére. Ez az emléképület még politikai célokat is szolgált, mert a mandzsu uralkodóház nagy súlyt helyezett arra, hogy kiterjessze hatalmát Mongolországra, Tibetre és Kelet-Turkesztánra. A Hortensia Sziget többi szépsége azonban már csupa költészet és művészet, a kiválasztottak életének bearanyozása volt.

A sziget déli részén épült az Örök Béke Temploma. A keleti oldalon a Bölcsesség Illatos Terrasza. Az Örök Béke Temploma és a Fehér Pagoda közt, a lépcsős domboldalon, a Szívtisztítás, a Szerencsés Felhők, a Távolba Szálló Gondolatok és a Megérző Lélek Csarnoka. A nyugati lejtő díszai az Örömteljes Szív Csarnoka, a Szerencsés Felhők Tornya (ahonnan Ch'ien Lung császár és az anyacsászárné decemberben a korszolyázókat szokta nézegetni), a Bimbózó Szépség Csarnoka, az Édes Vizek Forrása, a Magányos Domb, a Csillogó Drágakövek és az Édes Harmat Csarnoka. Az északnyugati lejtőn emelkedik a Szépírás Tornya, a kínai szépírás régi nagy mestereinek kezevonásairól készült kőbevésett másolatokkal és egy nyolcszögletes kioszk. Az északi oldal nevezetességei a Kis Kun Lun Hegy Csarnoka, az Örök Déli Dallam Csarnoka (talán azé a dallamé, amelyet a mondai Shun császár szerzett a Krisztus előtti harmadik évezredben), a sárkány alakjában felhalmozott kövek és több más szellemesen kidolgozott nevű épület, emlékmű, facsoport, szikla, díszkapu stb.

Míndezek a helyek és elnevezéseik azt mutatják, hogy a költészet és művészet tökéletesen áthatották a kínai lelket. Sokszor kicsiségeknek és játékos gyerekeségeknek tűnnek fel ezek a dolgok, de ha köztük élünk és figyelemre méltatjuk őket, rájövünk, hogy éppenséggel nem azok, mert nagyon is alkalmasak arra, hogy közel hozzák egymáshoz az embereket. Gondoljunk csak arra, milyen volt a régi kínai nevelés. Az igazi műveltséghez elkerülhetetlenül hozzátartozott a

versírás, a szépírás és a festés. Az illem, a jómodor és a szertartásosság hatalmas tényezők voltak már az ókorban is a kínai társadalmi életben. Rajtuk és az ősök szellemének tiszteletén épült fel a kínaiak államelmélete. A jó kínai társaság eszményi társaság ma is. Ennek magyarázata pedig az, hogy a művelt kínaiak szemében aranyérték a lelki finomságnak, a természeti szépségnek és a művészetnek minden árnyalata. Ami mellett nálunk érzéketlenül mennek el az emberek, abban ők öröklött finom érzéssel felfedezik az isteni szikrát. Aki köztük élt és szép órákat töltött velük, nem fogja dagályosnak találni az olyan elnevezéseket, amelyeneket fentebb felsoroltam.

Ellenben, aki mostanában járja be a pekingi tavak szigeteit és partjait, minden élvezete mellett elszomorodik. A finom művészettel alkotott épületek és kertek a biztos pusztulás elé néznek. A császári időkben nyilvánosság elől elzárt helyek voltak. Ma csekély belépti-díj ellenében mindenkinek hozzáférhetők, de gondozásukhoz hiányzik a megértés és szakértő kéz. Kína mai urai elvesztették a fonalat, amely őket őseikhez kapcsolhatná. Vannak köztük tehetséges emberek és a birodalom mai kétségbeejtő helyzete bizonyára több jó hazafit termel, mint a régi boldogabb élet. Az új idők lelke azonban tagadhatatlanul szegényebb és főképen művésziertlenebb.

A Déli és Középső Tó keleti partján domb emelkedik és ezt olyan épülettömb lepi el, amelyik még mai megviselt állapotában is ki tudja ragadni az embert köznapiságából. A ragyogó színekben pompázó, tarka rácsos és faragványos hajlékok úgy állanak ott a kínaiak ízlésének megfelelő, lyukacsos sziklák és ezüsttörzsű fenyők közt, mint tarka virágok a bolyhos levelek keretében. A fontosabb épületek neveinek pusztas felsorolása is elég ahhoz, hogy sejttesse, mennyi lelket nemesítő dédelgetett érzés és ragyogó gondolat termelődött ki valamikor ezeken az ihletett buen retirokban.

A Holdat Váró Oszlopcsarnokban szokta volt

várni a császár a császárnét, vagy valamelyik különösen kedvelt ágyasát. A Kincses Holdfény Torony azért épült, hogy ott gondoljon a császár és felesége Li Tai-p'ora, a kínaiak legnagyobb költőjére, aki legszébben énekelte meg a holdat és azért is fulladt egy tó vizébe, mert ittás állapotban kizuhant a csónakból, mikor a ragyogó égitest tükörképe után kapott. Ezer Láb Hó az a kis csarnok, melynek árnyéka az év legnagyobb részén át a hasonló nevű tavacsára esik. A Naponként Növekedő Tudás Csarnokát azért szokta volt felkeresni a császár, hogy ott csendes elmélkedésbe mélyedhessen.

Sokszor kérdeztem magamtól, hogy a nemes gondolatok és művészi elképzelések ilyen bőségéhez képest mit termelt ki a rokokó pásztorjátéka és természet-imádata? Hogy viszonylik az európai túlfinomultság az ázsiaihoz? Úgy, mint a csokoládé a halványzöld teához, amelynek ízét kezdetben nem érzi az ember, de ha egyszer rájött a zamatjára, felségesebbnek tartja minden más italnál, vagy mint az éles fényű smaragd a fehér jadeithez, melynek zöld felhőit az olvadó hó alól előtűnő mohához hasonlítják a kínai műértők.

De a három tó nagyszerűségei felett hiába mosolyog most is a pekingi világoskék égbolt, úgy mint régen; hiába virít most is a víz tükreán a rózsaszínű lótusz. A lélek eltűnt a színpompás falak közül, a ragyogó cserépfedelek alól. Ahol régen az előkelőség, a kiválóság és a szépségért való rajongás lakott, ma elhanyagolt, repedezett pókhálós és poros falak, töredezett ablakrácsok és faragványok éktelenkednek.

És még valami. Bár a tavak története visszavezethető a XII. századig, a mai épületek legnagyobb része XVIII. századi, vagy még újabb keletű. Ebben a korban pedig bármilyen termékeny is volt a kínai díszítőművészet, a formákból és a szerkezeti elemekből hiányzott már a régi kifejező erő, a nagyság.

A középső tó nyugati partján látható a Bíborfény Trónterme. Ez az épület 1873 június 29-én lett híressé azáltal, hogy T'ung Chih császár itt fogadta előbb

Japán, azután együtt Oroszország, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és Németalföld követeit. A császár az erőszaknak engedett, mikor belement abba, hogy a hatalmak képviselőinek kihallgatást adjon. Kínai felfogás szerint ugyanis ő, a középső birodalom császára mindenek fölött állott; az egész világ ura volt. Minden külföldi államot tartománynak, adófizetőjének tekintett. Idegen uralkodó csak mint vazallus juthatott be hozzá olyanképpen, hogy kilencszeres térdreborulással mutatta be hódolatát. Ezt az úgynevezett kou-tou-t követelte meg a kínai szertartás a nyugati hatalmak követeitől is, akik ilyesmiről természetesen hallani se akartak. A császár ennél fogva a követeket nem a palotában fogadta, hanem azon kívül, abban a teremben, amelyben legalacsonyabbrendű tartományait, Formosa és a Liuchu-szigetek műveletlen törzsfőit szokták színe elé bocsátani. Hosszú alkudozások árán állapotodott meg a két fél abban, hogy a követek nem fognak leborulni az uralkodó előtt, hanem háromszor meghajolnak, mielőtt megállanak a trón előtt. A kínaiak még azt is megtették saját megnyugtatójukra és „arcuk“ megvédésére, hogy a Bíborfény Trónterem udvarára nem a főbejáraton, hanem egy oldalajtón engedték be őket és a kihallgatás előtt megvárakoztatták a társaságot egy gyékénysátorban. Még utólag is gondoskodtak a császári tekintély megóvásáról azzal, hogy röplapokat adtak ki, amelyek azt a hazugságot terjesztették, hogy a követek fejüket vesztették és ijedtükben rosszul lettek az uralkodó kápráztató fényességű személye előtt.

Pedig akkor már megindult a végzet és megtestesült egy nő személyében. Ez nem volt más, mint a császár anyja, ki eredetileg, mint mandzsu hercegnő, a Jehonala névre hallgatott és mint harmadosztályú ágyas került bé a Palotába, T'ung Chih atyja, Hsien Feng császár alatt. Ő ajándékozta meg urát trónörökösrel és ennek fejében lett első ágyas, majd pedig társ-császárnő. Az ármánykodásban felülmúlhatatlan asszony Hsien Feng halálával 1862-ben már társ-

anyacsászárné lett és mint ilyen vezette az államügyeket. Fia nagykorúsításakor is csak látszólag vonult vissza és annak korai halála után teljhatalmú ura lett a birodalomnak. Ő jelölte ki az új császárt is unokaöccse személyében. Ez a szerencsétlen fiú 1889-ben már későn lett nagykorú ahhoz, hogy a sors kerekén változtasson. A veszedelmes asszony fiától, mint császártól kapta a Tz'u Hsi nevet, ami annyit jelent: Anyai Szerencséthozó. Méltatlanabban senki se viselte nevét, mert gyászos következményű volt minden, amit tett, vagy amire kegyenceit a háttérből ösztönözte.

Tz'u Hsi nagyon szerette a tavakat. Minthogy pedig volt stílusérzéke, ízléssel berendezett lakóhelyet tartott magának a Középső Tó nyugati partján és elnevezte Részvétbe Merülő Palotának. Az épületcsoport történetének előterében a Szerartási Főnixszek Csarnoka, közepén pedig a Meghosszabbított Boldogság Tornya emelkedik. Az észak-déli irányban egymásba nyíló udvarokat díszkertek, nagy művészettel halmozott sziklatömbök, tavacsák, nyitott és zárt folyosók, felfutók, díszedények stb. élénkítik.

A császárnét jelképező Főnixszek Csarnoka két nagy eseményről nevezetes. Itt határozták el 1900 június 20-án a hadüzenetet a nyugati hatalmaknak. Aznap meg is kezdődött a „boxerháború“, a követsegek ostroma. 1908 november 15-én pedig itt tett pontot a halál a hírhedt asszony bűneire.

A Középső és Déli Tavak területét egybezáró falak északnyugati sarkában van egy palota, ahová bűntetésből kerültek a császári család engedetlen tagjai. Sorsuk nem volt irgylésreméltó.

Viszont a legelőkelőbb fogoly, a fiatal Kuang Hsü császár, kinek az volt a bűne, hogy birodalmát ki akarta menteni az ármány és romlottság posványából és vissza akarta adni régi fényének a Déli Tó szigetén, az „Oceán Tornácán“ elmélkedhetett arról, hogy mi lett volna, ha terve szerint nagynénje kerül ugyanarra a szigetre, amelyet különben népe a „Boldogok Szigete“ másának látott. Az uralkodót nem börtönözték be.

Szabadon sétálhatott a szigeten. Gyönyörködhetett a Felszálló Főnixszek Kertilakában, a Szervezet Ápolásának Csarnokában (ahol a császárok az államügyek elintézése után szoktak pihengetni), az Illatos Ruhák Csarnokában (ahol ruhát szoktak váltani), a megkövesült fatörzsből, a Szívesen Látott Illat Kertilakában, a Tavaszi Fény és Nyugodt Égbolt Tornyában. Ha pedig a tó déli partjára irányította tekintetét, a néhai szépséges „illatos ágyas“ parádés börtönén, a Hazagondolás Tornyán akadhatott meg a szeme.

Pekingi tartózkodásom kezdetén, amikor mohón habzoltam a művészi élményeket, az Északi Tó zárt területének északnyugati sarkában ért a legszebb meglepetés. Ott, a Kis Nyugati Égnek nevezett Buddhatemplom közelében áll a Kilenc Sárkány Védőfala, egy színes csempével bevont ellenző, amelyen valóban kilenc sárkány alakja hullámzik. A Ch'ien Lung-korabeli agyagművesség egyik világraszóló dicsősége ez a színes domborműves fal. Méltó párja egy másiknak, amely a Palotában van. A kínai művészek lelkük teljes odaadásával tudtak dolgozni, amikor egy-egy sárkány alakját alkották remekbe, mert az volt a legnagyobb, amit elképzelni tudtak. Az jelképezte a legfőbb égi és földi hatalmat. Ezért lett a császár címere is. A minden-ség pozitív alkotóelemének a jelképe is az volt, ellentétben a főnixszszel, a negatívummal, a nő jelképeivel. A sárkánytól várta a kínai nép az ég áldását is, a termékenyítő esőt.

Hónapok multával, amikor Kína belsejéből visszatértem és teljes virágzásban találtam a lótuszokat, majd pedig ősszel, amikor már búcsút kellett mondanom vágyaim netovábbjának, kikocsiztam egy-egy magányos hallgatag teára az Öt Sárkány Kertilakjaihoz: a Termékenyítő Illathoz, a Tiszta és Termékeny Vízhez, a Sárkánypocsolyához, a Bugyborékoló Szerencséhez és a Hullámokon Ringatózó Jégmadár Tollaihoz, majd pedig a Vízben Fürdőző Felhők Kioszkjához. A tavak tükréből emelkednek ki ezek az álomszerű, ékes kis épületek. Kristálytisza cseppek gyöngyszemei

ragyogtak körülöttük a lótosz rózsaszínű kelyhein és nagy, sötétzöld levelein. Velem együtt siratták az idők múlását.

WAN SHOU SHAN

Az emberek nagyon világosan szoktak látni, ha megérinti őket a halál szele.

Kína rossz szelleme, a félelmes Tz'u Hsi anyacsászárné, ezekkel a szavakkal búcsúzott el a világtól: „Sohase szabad többé megengednetek, hogy asszony gyakorolja az államban a legfőbb hatalmat. Családunk házi törvényeivel ellenkezik ez. Be kell hát tiltani. Gondoskodjatok róla, hogy egyetlen eunuch se avatkozzék az államügyekbe. A Ming uralkodóház az eunuchok miatt bukott meg és az ő sorsuk szolgáljon intelmül az én törzsemnek.“

A hetvenhárom éves öregasszony nagyon jól tudta mit beszél és a bölcs intelmekkel súlyos ítéletet mondott önmagára. Eppen ő volt ugyanis az az asszony, aki nem tűrt meg a magáé mellett más hatalmat. Ő volt az, aki mint a császár ágyasa, illetéktelen beavatkozásával Kínára zudította az 1860-i háborút. Ő ragadta magához a főhatalmat a császár halála után. Ő mérgezte meg az özvegyen maradt igazi császárnét. Ő tette tönkre saját fiát, T'ung Chi császárt és annak feleségét. Ő fosztotta meg hatalmától unokaöccsét, akit maga ültetett a trónra, csak azért, mert benne látta a veszélytelen ellenfelet. Ő verte el a kínai hajóhadra szánt pénzt és okozta ezáltal a birodalom vereségét az 1894-i japáni háborúban. Ő volt a főoka a követségek ostromának és ezáltal az ebből támadt gyászos kimenetelű háborúnak, ami végeredményben a forradalomhoz, a mandzsú ház bukásához és a fejtelenséghez vezetett.

Ő volt az is, akit egész életében ármánykodó herélték vettek körül. Senkit se ajándékozott meg annyi bizalommal, mint ezeket a romlást hozó embereket. Velük szötte a mérges pókhálót, amelyekkel sötét alvilági hatalmak szokták megfogni áldozataikat. Velük

hajtotta végre a cselvetéseknek azokat a mesterfogásait, amelyek mindennél élesebben különböztetik meg a mindenkori alantas lelkeket a nagy szellemektől.

Az ilyen fenevadak veszélyesek még akkor is, ha tehetségtelenek. A legkisebb gonosztevő sem megveendő ellenfél. Ha pedig vészes indulatuk tehetséggel és merészséggel párosul, egész birodalmakat alapjában rendíthet meg.

Ez történt az anyacsászárnő esetében is, aki anyyira túltett minden elődjén, hogy a világ szemében valósággal kisajátította a hagyományos címét. Ő lett röviden és egyszerűen „az” anyacsászárnő.

A tömeg ítélete figyelemreméltó. Gyakran tűnt fel nekem Pekingben, hogy az emberek sokkal kevesebbet beszéltek K'ang Hsi császárról, az utolsó igazán nagy uralkodóról, mint unokájáról, Ch'ien Lungról, kiben a nagy emberi gyöngeségek, sőt rosszaságok is, veszedelmesen ellensúlyozták a kiváló tulajdonságokat. Senkiről se esett azonban annyi szó, mint az anyacsászárnőről. A közvélemény ítélete súlyos volt felette mindíg, éppen úgy, mint Japánban a Tokugawa-uralom felett, de meleg érdeklődésről tanúskodott; olyanról, amilyennel a japániai fordulnak a Tokugawák felé. Ők is véglegesen elítélik a shógunok kül- és belpolitikáját, de lelkük legmélyén, rokonszenveznek velük, mert igazi japániakat látnak bennük.

Tz'u Hsi életírói közt akadtak olyanok is, kik szerették volna fehérre mosni a démont. Jellemző, hogy ezek nem kínaiak, hanem nyugatiak voltak. Könnyen érthető ez. Az anyacsászárnő a jó modor és a szertartásos fellépés művésze tekintetében óriási fölényben volt fölöttük. Amellett tudta a ravasz nő, hogy mit kell tennie. Szükségesnek látott megnyerni a saját érdekében néhány „idegen ördögöt”. Carl Katherine amerikai festőnő esetében például a sikere maradéktalan volt. A közelébe jutott idegenek elragadtatással beszéltek róla. Honfitársai viszont sohase bocsájthatják meg neki azt a sok kárt, amit az államügyekbe való beavatkozása okozott. 1860-ban az ő műve volt, hogy az angolok és

franciák harmincnyolc tagból álló fegyverszüneti bizottságából huszat álnok módon megöltek. Ezt torolták meg a szövetséges csapatok azzal, hogy elpusztították a Peking közvetlen közelében fekvő, réginek nevezett nyári palotát. Felbecsülhetetlen kincsek mentek akkor tönkre. Kína értékes területeket veszített el és ez időtől kezdve a megaláztatások keserves sorozatát kellett elszenvednie. A végzetesen elfogult asszony azonban ebből sem tanult. Öröklött felfogásán jöttányit sem változtatott. Mindent régi kínai szemmel nézett. Egyszerűen tudomást se vett arról, ami a birodalmán kívül volt a világon. Az ellenség lenézése súlyosan megbosszulta magát. Ami baj, csapás, veszteség Kínát érte, mind ennek következménye volt.

Tz'u Hsi bolondja volt a természet szépségeinek. Rengeteg pénzt áldozott a három tó épületeire. A régi nyári palota hiányát is minden áron pótolni akarta. Peking közelében már régi idők óta állt egy másik császári nyaralóhely, amelyet a Mingek korában a Szép Dombok Díszkertjének (Hao Shan Yüan) neveztek. Ch'ien Lung, aki itt is tovább építkezett, a Tiszta és Fodros Vizek Díszkertjére változtatta a régi nevet. Őt azonban továbbra is a szomorú véget ért régi Nyári Palota érdekelte. Már fia, T'ung Chi idejében, 1873-ban hozzáfogott a javítási és újjáépítési munkákhoz. Nagyobb arányokban azonban tizenhat év múlva kezdett dolgoztatni. Ekkor akarták ugyanis újjáalakítani a kínai hajóhadat és elő is teremtették rá a pénzt. Megtörtént a világtörténelemben párját ritkító eset: az anyacsászárnök az új nyári palotába ölte a birodalom tengeri haderejére szánt pénzt. Legfőképpen emiatt következett be a vereség a japáni háborúban és kezdődött Nippon fölénye Kína fölött.

Az új Kína nem felejtheti el Tz'u Hsi főbenjáró bűnét. De ennek az éremnek is van másik oldala. A közügyekkel nem foglalkozó nép ugyanis sok tekintetben önmagát látja tetőtől talpig kínai asszonyban. Idegengyűlöletével lelke mélyén azonosítja magát. A japáni is ezért fogadta újra szívébe a Tokugawákat. Amennyire el-

ítélik Kínában azt, amit az anyacsászárnő tett, annyira magukénak vallják azt, amit a lelkében ápolt. Amellett benne látják a hamisítatlan kínai jóízűség megtestesülését. Tz'u Hsi bolondja volt a virágoknak. A gyümölcs válogatott fajtáit nemcsak ízük és szépségük, hanem illatuk miatt is szerette. Narancsot és birsalmát halmoztatott fel maga körül, hogy kellemessé tegye szobája levegőjét. Kedvenc ételei a legnépszerűbb kínai ételek voltak. A festészetet maga is művelte. A színházért rajongott. Magam is élveztem Pekingben annak a színésznek az előadását, akit legtöbbször becsült. Aki ismeri Kína történelmét és tudja, hogy az idegenek mennyit ártottak a birodalomnak, meg fogja érteni a megalkuvást nem ismerő uralkodónő és a nagy kínai tömegek lelki közöségét.

A több évezredes multra tekintő kínai kertművészet és díszítőcéllú építkezés utolsó alkotása az „új“ nyári palota. Erről el lehet mondani, hogy az anyacsászárnő műve. A kínai nagy életnek ez az utolsó mentvára már a gyors hanyatlás korszakában jött létre. Meg is látszik rajta. Díszítő formái nagyrészt romlottak. A régi kínai szellemnek ez a hatyúdala mégis remekmű.

Egykori úrnője az I Ho Yüan nevet adta az új nyári palotának. Magyarul: az Öregkori Béke és Kiegyenlítettég Díszkertje. Felséges menedékhelyének legmagasabb pontját, amelyet Peking környékének beláthatatlan területei uralnak, a Számptalan Életévek Hegyének (Wan Shou Shan) keresztelte el. A nép ajkán Wan Shou Shan vagy I Ho Yüan lett idővel az egész terület neve. Szébb helyet nem lehetett volna találni Peking közelében. A palota épületei a K'un Ming Hu, az Óriási Fényes Tó keleti és északi partján és három kis szigetén emelkednek. A szemben lévő partnak déli öble, azután nem északra, hanem északnyugatra húzódik. Keletázsiai felfogás szerint tehát eszményi az I Ho Yüan tájképe. A hegy és a víz valósággal kiegyensúlyozzák benne egymást. A kínai a tájkép fogalmát a „shan shui“ (hegy-víz) összetétellel fejezi ki. Ebből lett a japáni sansui, ami ugyanazt jelenti.

Yen barátommal néztem meg az új nyári palotát, de már előzőleg gyönyörködtem benne a távolból is, mikor meglátogattam régi barátomat, Porter Lucius professzort a régi nyári palota területén épült Yenching Egyetemen, vagy nagyobb kirándulásokat tettem a környéken. Mikor magán a nevezetes helyen jártam, azt éreztem, hogy egyszerre lepnek meg a múlt és a jövő szellemei.

A palotának ugyanis nincs jelene, csak multja és — szomorú jövője.

A különböző épületek nevei felérnek itt is egy-egy költeménnyel. A keleti kapu a Jóakaratot Jutalmazó Öregség Csarnokára nyílik. Az anyacsászárnő itt tartott kihallgatásokat. Előtte állnak az udvaron a felségjogok és hosszú élet bronz jelképei: sárkányok, oroszlánok, egyszerűváak, fönikszek és őzek. Valamikor itt térdelt bebocsájtásra várva a fiatal császár is, mikor mindenható nagynénje a nyári palotába rendelte. A herétek nem egyszer szemtelenül bántak az Ég Fiával. Késtek a bejelentéssel és a válasz meghozatalával.

Mikor császári uruk az Oceán Tornácának foglya volt, nem fűtötték és nem tisztogatták a lakást. Ha a rizspapiros ablaktáblákat kiszakította a szél, úgy hagyták. Tudták, milyen kevés becsülete van a törvényes uralkodónak, hiszen amikor nagynénje elfogatta, hű eunuchjait, szám szerint ötvenháromat, halálra korbácsolta. Az említett csarnok mögött, közvetlenül a tó mellett, áll a Yü Lan T'ang, a Jádeit-fehér Hullámok Csarnoka. Ennek volt a foglya Kuang Hsü, amikor a nyári palotában kellett tartózkodnia. Nem messze innen már több igazság rejlik a palota egy részének, a Kellemes Összhang Díszkertjének (Te Ho Yüan) nevében. Itt ugyanis színház volt. A színházban a Kellemes Mosoly Csarnoka volt a nagy nő páholya. Tz'u Hsi mosolya csakugyan kellemes volt. Amilyen jéghideg lélekkel követte el kegyetlenségeit, olyan fejedelme volt a kifogástalan modernak.

Mondanom se kell, hogy a palota kertjében a sziklák, fák, bokrok és virágok a kertépítés művészetének

minden elképzelhető leleményességéről tanúskodnak. A terület egy részét el is különítették és Ch'ien Lungnak, a költő-császárnak stílusában Hsieh Ch'ü Yüannak, az Élvezetek Kertjének keresztelték el. Egy másik helyen játékfalucskát építettek. A domboldalról a Fényes Boldogság Kertilaka (Ching Fu Ko) tornácáról élvezte a palota úrnője vacsorája közben a holdfényt.

Közvetlenül a víz mellett vezet egy oszlopos fedett folyosó nyugati irányban. Vörös oszlopaival, rácsos díszítőformáival és minden alkatrészének bájos, könnyed megoldásával, túlesz a legjobb olasz villák pergoláin. A folyosó kezdeténél már magára vonja figyelmemet egy nagyobb épület. Belsejét könnyebb stílusban alkotott falfestmények díszítik, udvarán pedig érdekes rajzú kőtomb áll. Az érdekes nagy darab sziklát különösen megbecsülték, mert állítólag rajta nőtt a „halhatatlanság zöld növénye“. Ebben a házban lakott a császárnő és ezért adta neki a Boldog Öregség Csarnoka nevet.

Az épületek legkiemelkedőbb része a folyosó közepétől ágazik el északi irányban, dombnak fel. Itt emelkedik a Csipkézett Fellegek Csarnoka (P'ai Yün Tien) és ettől északra, a domb legtetején a Fo Hsiang Ko — Buddha Illatos Füstölő Kertilaka. Zegzugosan haladó nagyszerű lépcsők vezetnek fel ehhez a gyönyörű épülethez, amelynek megmászását egyelőre elhalasztottuk. A folyosó végén, egy étteremnek berendezett helyiségben megreggeliztünk.

Előttünk meredt ki a vízből, a part szikláira rögzítve a híres márványhajó: valóságos és egyben jelképes emléke a hajóhadra gyűjtött, de fényűzésre és élvezetre pazarolt pénznek. A márványhajó megrendelőjéből azonban nemcsak a közérdek iránti érzék és nemcsak a birodalmán kívüli erők helyes értékelése hiányzott. Híres stílusérzéke is csődöt mondott, mikor szemérmetlen pazarlásait elkövette. A vízbeállított márványhajó kétszeresen meghazudtolja önmagát, anyagával, aminek a vízben el kellene süllyednie és stílusával, amely a minden komoly művészetet megtagadó,

hivalkodó legújabbfajta cantoni elefántcsontfaragványokkal tart. közeli rokonságot.

Ma bárki teázhat néhány centért a márványhajó fedélzetén és elmélkedhet arról, micsoda mérhetetlen vagyonok úsztak el annak idején, a heréltek gazdálkodásának és lerázhatatlan közvetítő szerepének következtében, a császári udvaroknál. A legszűkebb család napi élelmezése kétezer taelbe (körülbelül kétszázötven fontba) és egy egyszerű tál étel huszonnégy aprópénz helyett ugyanannyi taelbe került.

Megmáztuk a dombot; megcsodáltuk a tető nyugati oldalán a Kincses Felhők Kertiházát. Ezt 1755-ben építette Ch'ien Lung császár. Amilyen kicsi, olyan nagy büszkesége a kínai építőművészetnek, mert minden része tiszta bronz. Alkotói különben jezsuita hittérítők voltak, de annak ellenére sincs az épületen egyetlen apró részlet, amely ellentmondana a kínai ízlés legszigorúbb törvényeinek.

A legmagasabb pontról leírhatatlan kilátás esik a tóra, a Sárkánykirály szigetére, és közvetlenül mellette a vízből kiemelkedő kis Főnixszhalomra. Ezen most egyetlen öreg fűzfa áll. Valamikor volt rajta még egy házacska is. Ebben hozták világra a palotahölgyek a gyermekeiket. Tao Kwang császár (1821—1851) zokon vette, hogy az újszülöttek közt sok volt a lány. Jogos haragjában leromboltatta a vajúdasok házáat. A Sárkánykirály Szigetéhez vezető Tizenhét Boltozatos Híd közelében áll a parton a bronz tehén, amelyet Ch'ien Lung öntetett. Hátát a császár versei borítják. A tó délkeleti sarkában emelkedik a kínai művészetről szóló könyvekből jólismert Domború Hullámhíd, amelyet tevehátú hídnak is szoktak nevezni. Mindenen túltesznek azonban a távoli csipkézett gerincű nyugati hegyek, a Jádeit Csúcs Pagodájával. A nyole pekingi szép látkép közül ebben tudtak leginkább gyönyörködni a régi kínaiak.

A Wan Shou Shan északi oldala vadabb vidékre néz. Arra van a mandzsuk őshazája. Tz'u Hsi beépíttette a Számtalan Életévek Hegyének azt a lejtőjét is, amelyről

az ősi hegyek és pusztaságok, az ősök temetői felé tekinthetett. Azok után, amit róla tudunk, biztosra vehetjük, hogy voltak az ősi Északról ösztönzött gondolatai. A kínai nép stílusérzékére vall, hogy különös természetű úrnőjének merészen hangzó becenevet adott: Öreg Buddhának (Lao Fo Yeh-nek nevezte el). Közvetlenül Buddha Illatos Csarnoka mögött van egy épület, a „Tökéletes Bölcsesség Tengere“ és közvetlenül ez alatt egy erkély: „Keresztbevetett Lábbal Ülés a Lótuszerkélyen“ (P'an Tso Lien T'ai). Itt szokott volt ülni az „Öreg Buddha“, Kwan Yinnak, a könyörületesség istennőjének ruhájában, oldalán legbizalmasabb eunuchjával, Li Lien-ying-gel, aki ilyenkor ugyanolyan ruhát viselt, aminőben a Buddha-képek mellékalakjait szokták ábrázolni.

A Wan Shou Shan tetejére haladtomban szemügyre vettem az épületek belsejét is. Ma ezek is közcélt szolgálnak. Ami még megmaradt bennük a régi gazdagságból, ki van állítva, mint egy múzeumban. Örömmel üdvözöltem itt néhány olyan darabot, aminőt Hopp Ferenc hozott annak idején Kínából. Szemlélődésemet azonban megzavarták. A domb aljából veszekedés zaja hangzott fel. Odanéztem és több száz katonát láttam, kik a palota őreivel civakodtak. Amint később megtudtam, ingyen bebocsátást követeltek. Sikerült is kieroszakoskodniok ezt és percek mulva már özönlöttek is felfelé, vállukon puskával és derekukon tölténytáskával. A palotaőrök izgatottan futkostak ide-oda, nyakra-főre csapkodták be az ablakokat és ajtókat. Bizonyára volt okuk attól félni, hogy a kiállított tárgyak nagy részének lába kél.

Azt kérdeztem magamtól; mi lesz ezzel a hadsereggel, ha a közeljövőben bekövetkezik a nagy össze-csapás, amiről annyi jóslatot hallottam? Vajjon feltűnt-e az „Öreg Buddha“ előérzetében ez a kép, amikor Miss Carl észrevette, hogy kedvelt nyári palotájának Peonia-halmán a távolba merengve egy könnycseppet töröl le a szeméről.

Tisztán lát az, akit megérint a halál szele.

KÍNAI RÉGISÉGKERESKEDŐKKEL

Május 28-án azt írhattam a naplómba, hogy tíz bronztárgyat vásároltam összesen tíz kínai dollárért, meg egy kőfejet, amely külön tíz dollárba került. Ezért az összegért Európában vagy Amerikában negyed-rész annyi régiséget se tudtam volna megszerezni. Nem csoda hát, ha Pekingben és máshol is kínai területen, elfogott a gyűjtőszenvedély. Minden idegen visz haza magával emléktárgyakat a Távols-Keletről, nemcsak azért, mert ez általános szokás, hanem azért is, mert Kelet-Ázsiában a vásárlás igen érdekes és élvezetes tapasztalatokkal jár. Kínában, úgy mint keleten máshol is, az iparosok és kereskedők a maguk külön városrészében szoktak csoportosulni. Pekingben különösen érdekes ez a szakmaszerinti elhelyezkedés. A különböző árucikkkel foglalkozó kereskedőknek, éppen úgy, mint a különféle mesterembereknek, külön utcáik vannak. Engem természetesen a régiség- és műkereskedők érdekeltek. Ezeknél még azt a különös tagozódást is tapasztaltam, hogy külön-külön helyre tömörülnek a jadeit-faragók, az ékszerészek, a műkereskedők és ezek közt is azok, akik semmi egyebet sem árulnak, mint a kőbe vésett feliratokról és képekről selyempapírra dörzsölt tussporral előállított pacskolatokat.

A kínai kereskedővel jól lehet boldogulni addig, míg a gazdag amerikai globetrotterek el nem rontják az üzletet. Amit ők keresnek, azt csak drága pénzért lehet megkapni. De azért még mindig sokkal olcsóbban, mint Párizsban vagy Londonban. Ezek az alkalmatlan idegenek azonban a divat után mennek. Nincs egyéni véleményük. A nagy műkereskedők és az ezeknek szolgálatában könyveket író és szakértői véleményeket adó műtörténészek útmutatását követik. Gyakori jelenség az olyan tudós is, aki egyben kereskedő. A valódi és álkereskedők sokszor irányítják a tudományos életet is, mert tudnivaló, hogy a tudományokban is vannak divatok. Még az orvostudomány se mentes

a divattól, pedig ott nem babra megy a játék. Hogyne hódolna hát a divatnak a művészettudomány, mikor művészet, ízlés és divat egymástól nem idegen dolgok. Mikor a művészettel való foglalkozásból még nem csináltak tudományt, akkor még a vevő volt az úr. Az ő ízlése döntött, az után indult a kereskedő. Ez volt az az idő a kínai műkereskedelemben, amikor mindenki a díszes és színes, vagy kék-fehér XVIII. századi kínai porcellánokat kereste. Azután szakszerűbbek kezdtek lenni a gyűjtők. Olyasmire vetették magukat, aminek nagyobb régiségértéke van és ami fejlődéstörténeti szempontból is érdekes. Ez már a művészettel foglalkozó tudomány hatása alatt következett be. Egyik-másik szakértő uralomra jutott, irányítója lett az ízlésnek. Megtörtént gyakran, hogy a szakértők és műkereskedők szövetségre léptek egymással és a gyűjtő nemsokára arra költötte a pénzét, amire nekik tetszett. Így történt ez mindenütt a világon, ahol az emberek élénken érdeklődnek a művészet iránt.

Mikor én Kínába kerültem, az ókori kínai bronztárgyak voltak divatban. Kevésbé vették már azt, ami néhány évvel korábban egyszerűen megbolondította az embereket, a régi északázsiai, amint általában nevezték, „szkitha“ bronztárgyakat, amelyek valószínű vagy képzeletbeli állatokat ábrázolnak, amint elkeseredetten viaskodnak és marcangolják egymást. Ezt az „állatstílust“ felfedezni és az érdeklődés előterébe állítani valamikor érdem volt. Túlbecsülése azonban már kevésbé nevezhető érdemnek, mert hiszen az ilyen állatalakok mintázása mégse nevezhető Ázsia legnagyobb művészetének. A tudomány számára azonban igen érdekes anyagot szolgáltatott az északázsiai állatstílus, mert tanulmányozni lehetett rajta a nyugatázsiai, vagyis az iráni ízlés térfoglalását Kelet felé és viszont a kínainak nyugati irányban gyakorolt hatását.

Mikor itthon, még a háború előtt, először beszéltem arról, hogy már a népvándorlás korában voltak chinóiseriek, vagyis, hogy a Kelet-Ázsiából származó

lovasnépek dísztárgyain hozzánk is eljutott egy-egy kínai forma, nagyon fölényesen fogadták ezt az észrevételemet. A pekingi régiségkereskedők természetesen nem tudták, hogy vitás kérdések eldöntéséhez keresek anyagot a boltjaikban. Legfeljebb azt vehették tudomásul, hogy nem azt keresem, amit a gazdag amerikaiak szoktak keresni. A „tungchi“ szóval szoktam hozzájuk rendszerint beköszönteni, ami azt jelentette, hogy kis bronzok iránt érdeklődöm. Közömbös arccal kerestéltem a sok apróság közt és a jó kínai boltosnak sejtelve se volt arról, micsoda felindulást éreztem, ha rábukkantam egy-egy pitykére, vagy holmi sallangokat díszítő lemezekre, amelyek nyilván a mi népvándorláskori dísztárgyaink rokonai. A kereskedők, amint vettem észre, örültek, ha túladhattak az ilyesmin.

Pekingben azonban mindezeknek hamar híre terjedt. Barátaim előtt pedig nem is titkoltam, hogy mire fáj a fogam. Ők azután szívesen juttattak egy-egy jó vásárlási lehetőséghez. Dr. Burchard Ottó, Peking egyik legnagyobb műkereskedője, ki Londonban és New-Yorkban is házat tart, egyízben lelkendezve keresett azzal, hogy járt nála egy Mongolországból való paraszt s egy kendőbe kötve bronzapróságokat hozott. Neki azonban ezek a tárgyak túlságosan kis dolgok, nem is akad rájuk vevője. Én bizonyára fogok találni köztük olyat, ami érdekel.

Egy napot sem akartam mulasztani, elindultam, hogy megkeressem legtapasztaltabb pekingi barátomat, Mr. Yent. Késő este volt, amikor rátaláltam. Mégis eljött velem, hogy segítsen. Az ő kíváncsiságát is felkeltette a dolog. Rikshába ültünk és elmentünk a kis hutungba, ahol hosszadalmas keresés után megtaláltuk a Mongoliából jött házaló szállását. Sokat kellett zörgetnünk a kapun függő rézkarikával, mert már mindenki aludt a házban. Végre ajtót nyitottak és betessékeltek minket. Egy szál gyertya került az asztalra és pár perc múlva előttünk álltak a szokásos csésze teák is. Álmoszemű emberek ülték körül az asztalt és a Mongolországból jött atyafi kitergette kincseit. Éppen ilyen

tárgyakra vágytam: többnyire bronz-szíjvégek és pecsétek voltak. Azok a bizonyos mongol pecsétek, amelyeknek szokott mintája a horogkereszt és a napkereszt. Ezeknek az értelmezése körül is régóta folyik a vita. Minthogy a pecsétek gyakran keresztalakúak, legtöbbször arra gondoltak, hogy abból az időből valók, amikor a keresztény térítés a mongolok közt is eredményeket ért el. De mit keres a legtöbb ilyen keresztalakú pecsét közepén a horogkereszt? Aztán meg tudjuk, hogy a rendes keresztidom nemcsak évszázadokkal, hanem évezredekkel Krisztus előtt is már igen gyakran használt jelkép, kétségtelenül napjelkép volt. Régóta ismerem Kis-Ázsiából való bronzpecséteket is, amelyek nagyon hasonlítanak a mongolországiakhoz. Éppen ezek a legrégebbiek. Indiában is találtam hasonló jelképeket a Gupta uralkodók idejéből. Szóval lesz még e téren kutatni való bőven. Bizonyos azonban, hogy az én emberem nagyon érdekes és nagyon réginek látszó darabokat hozott magával.

Mikor összeválogattam a nekem való csoportot, nagyon ügyeltem arra, hogy ne hiányozzék belőle egy kis aranyozott sötétbronz szíjveret, amelyiken már az első pillanatban megakadt a szemem. Egy táncosnő domborműví alakja volt rajta látható, salvarban, abban a nadrágban, amit a nyugatázsiai és indiai nők ma is viselnek. Úgy ábrázolta az egykori ötvösművész, amint egyik lábát felkapva piruettre lendíti magát. Körülötte leveles indák díszlettek. Ezek bizonyították a legfeltűnőbbben, hogy az érdekes kis tárgy a T'ang korszakból való.

Hosszas alkudozásba kezdtünk. Mr. Yen minden erejéből segített. Meg is állapodtunk. A megvásárolt tárgyak közt volt egy mandzsu időkből való nagy hivatalos pecsét. Ezt csak azért tettem a többihez, hogy Yen barátomnak ajándékozhassam emlékül. Neki is megvolt otthon a maga kis házi gyűjteménye és az ilyesmit nagyon szerette.

Éjfél után kerültem ágyba, azzal a boldogító kárörömmel, hogy a kis T'ang-lemezzel túltettem a stock-

holmi keletázsiai gyűjteményen, amely pedig, a mellett, hogy egyéb tekintetben is világhírű, éppen az ilyenfajta tárgyokban igen gazdag.

ELSŐ LÁTOGATÁSOM MANDZSURIÁBAN

Kétszer utaztam Japánból Kínába és mind a két alkalommal átléptem a Nagy Falat, hogy Mandzsuriába is ellátogassak. Elsőízben Shanhaikwan-nál keltem át a határon, a tengerparti városnál, ahol a történelmi jelentőségű nagy erődítmény kezdődik, de most már nem éri el a tengert. Amikor ott jártam, még volt fontossága a régi kínai határvárosnak. Ott kezdődött ugyanis az 1930-ban kötött kupeikoui szerződés értelmében a japáni katonai megszállás területe. Azóta már sokkal délebbre tolódott ez a megszállás. Átutazásom alkalmával mindössze csak azt jegyezhettem fel a két ellenfél katonai életéből, hogy a kínai őrség nagy tisztelgéssel fogadott egy japáni katonai méltóságot, aki úgy látszik Peking vagy Tientsin felé utaztában kelt át a határon. A japáni tábornok ellépett az őrség sorfala előtt. A zenekar játszott és a zászlót meghajtották előtte.

Mindenki tudja, hogy Mandzsuria árnyékcsászárság, ahol minden hatalom a japániak kezében van. Mandzsu katonaságot lát ugyan az ember eleget, de a haderő japáni parancsnokság alatt áll, japáni kiképzőtisztekkel. Egyenruhája is alig különbözik a japáni hadseregétől. A nagy iparvállalatok és pénzüzetek japániak. Ugyanez mondható a művelődést szolgáló intézmények nagy részéről is, különösen a múzeumokról.

Mukdenben, Mandzsuria egyik legérdekesebb városában, a régi Mandzsu uralkodók székhelyén, miután elhelyezkedtem a teljes kényelmet biztosító Yamato-szállóban, első dolgom volt felkeresni dr. Rosent, a német főkonzult, akihez két részről is volt ajánlólevelem. Nem találtam a lakásán, de rövid idő múlva már ő keresett engem és meg is talált a szállóban. Nagy örömmel vette látogatásomat és felajánlotta nyomban,

hogy megmutatja a városban és a környéken a legfontosabb látnivalókat. A történelmi nevezetességekkel való megismerkedést azonban másnapra és harmadnapra halasztottuk. Rosen nem tolthette velem az estét. Így hát magam mentem fel dinnerre a szálló tetőterraszára.

Szép idő volt. Teljes pompájában ment le a nap. Mindössze a táj fölött ködszerűleg elterpeszkedő por befolyásolta az alkonyati színhatást. Mukden sík területen fekszik, ősrégi pusztázó nép hazájában. Azt mondják különben, hogy hajdan sok volt Mandzsuriában az erdő. Mukden azonban nem úgy hat, mintha valaha is igazi erdős terület lett volna. Mint Észak-Kínában, fűzfát látni itt is legtöbb helyen. Úton-útfélen feltűnnek a szelíden hullámzó szürkészöld fűzfalombok. Ezek hatnak legjobban az ember kedélyére, még a város belsejének elhagyatott utcáin is. Nem állhattam meg, hogy ne csináljak felvételt egy ilyen magányos utcáról, amelyen házak se láthatók, csak kertek síma kőfalai és előttük fűzfasorok. Mikor hazaküldtem a felvétel másolatát, ezt írtam a hátlapjára: „Ez nem Nyiregyháza, hanem Mukden“.

Másnap reggel eltértem rendes szokásomtól. Nem kezdtem a napot szakszerű tanulmánnyal. Túl a városkapun, ahol a fal tövében a régiségkereskedők utcája húzódik, találtam jó néhány érdekes tárgyat bronzból, meg jadeitből. A bronztárgyak közt volt nem egy, amelyet a Nagy Magyar Alföldön, vagy a Dunántúl hunn vagy avar lovasok sírjaiból is kiáshattak volna. Ezeket természetesen nem hagytam tovább vénülni Mandzsuriában. Hadd szolgáljanak okulásul a Hopp Ferenc Múzeumban.

Buddha-szobrocskákat is találtam, abból az időből, amikor az egész világot remegésbe ejtő hunnok és mongolok utódai már Buddha hívei voltak, megtöltötték régi babonáikkal és ördöghitükkel a Megvilágosult válását és elvesztették egyéniségükből azt, ami őket életrevalóvá tette. — Legjobban jellemezte azonban a régiségkereskedők utcáját a régi pénzek, különösen a kínai szerencsepénzek és talizmánok sokasága. Az észak-

ázsiaiak még a kínaiaknál is jobban hittek bennük. Pedig egy kis babonáért azok se mennek a szomszédba.

Mandzsuriában a Krisztus előtti III. század derekáig a tung hu nép uralkodott, a nagy területen élő hu nép keleti ága. („Tung“ kínai szó, keletet jelent. A „tung hu“ népnév kínai elvevés.) A hu törzsek közé tartoztak a hunnok ősei is, kik a tunguk nyugati szomszédai voltak. A nagy hunn birodalomalapító, Mao Tun legyőzte és alattvalóivá tette a tungukat. A régi hunn birodalom virágzása alatt tehát Attila őseit uralta az a terület, amelynek középpontja a mai Mukden és amelyet most kínai nyelven Fengtiennek neveznek. De a kínaiak is igyekeztek terjeszkedni a mai Mandzsuria rovására. A nagy Shi Huang-ti, az Első Császár, szerette volna meghódítani a déli részeket, de fel kellett adnia tervét és megelégedett a Nagy Fal kiépítésével. Több eredményt mutatott fel utóda, Han Wu-ti császár (Kr. e. 140—87), aki meghódította a mai Fengtien déli és Korea északi részét. Ez a hódítás a kínai műveltség nagy térfoglalását eredményezte. A mai Mandzsuria régi lakói igen sokáig, egészen a Krisztus utáni XIV. századig, sőt talán még tovább is, elsajátították azt a stílust, amelyet a Han-korszaki kínai hódítók hoztak magukkal.

A tung-hu nép a mai tunguzok őse volt. A mai északnyugati Mandzsuriát e nép Sushen törzse lakta. A délnyugati lakók, a kínaiak szomszédai, a shanjungok, vagyis „hegyi barbárok“ voltak. A régi kínai történelmi munkák szerint e shanjungokat a Krisztus előtti második században már több más északi néppel együtt hsiungnuknak hívták, nyilván azért, mert egy hsiun nevű nép gyakorolta a többi törzsek felett a főhatalmat. („Nu“ rabszolgát jelent.) A régi északi lovas népeknél a meghódítottak egyszerűen átvették a hódítók nevét: Különböznem kétséges, hogy a legkülönbözőbb elnevezésű lovasnépek műveltsége, szokásai, ruházkodása, fegyverzete, hadviselése és díszítőművészete közt szoros volt a rokonság.

Az északázsiai összefüggés akkora területre terjedt

ki, amelynek nagyságában könnyen kételkedhet bárki, aki nem foglalkozik szakszerűen Észak-Ázsia és Kelet-Európa művelődéstörténelmének kérdéseivel. A nagy egység ugyanis nem jelentett kevesebbet, mint Észak-Ázsiát és Kelet-Európát együttesen. Kelet-Európa-hoz számít hazánk területe is. Herodotosztól, a Krisztus előtti V. század nagy görög történelem- és földrajz-írójától tudjuk, hogy az ő idejében már régi lakói voltak a Kárpátok övezte medencének a szkithák. Keletebbre, a mai Oroszország területén, más, hasonló életmódot folytató lovasnépek tanyáztak, közülök a szármáták a legnevezetesebbek. Még távolabb, túl az Urálon, a masszagéták következtek, akiket a későbbi római írók az Európába vándorolt alánok őseinek tartottak. Azután jöttek a szákák és más olyan népek, amelyekről Herodotosz és kortársai már csak elbeszélések alapján szereztek tudomást.

A római idők történelmi és földrajzi munkáiban már felmerül a hunnok neve is, még pedig a kínaiakkal kapcsolatban, akiket akkor „seres“ néven emlegettek. Érdekes e népnévrnek a származása is. Törzse kínai szó, „sze“, ami selymet jelent. Az elnevezést átvette a keleti kereskedelemben nagy szerepet játszó ázsiai görögség és a szér szót csinálta belőle. Erről a fontos kereskedelmi cikkről nevezték el azután a keleti görögök a kínai népet széresznek és a selyemkészítményt szerikonnak. Az új kifejezés sericum néven vonult be a latin nyelvbe. Ennek utódai az európai nyelvek szavai a selyemre, amelyek mind a kínai eredetre utalnak : selyem, Seide, silk, soie stb. Már ezeknek a kifejezéseknek a történetéből is kitűnik, hogy a sokat emlegetett nagy kínai fal, amelyet a jámbor tudatlanság annyiszor tett felelőssé Kína „elzárkózásáért“ (ami a valóságban sohase történt meg), korántsem azért épült, hogy elzárja a birodalmat a külvilágtól. Ellenkezőleg, éppen azért, hogy zavartalanná tegye a találmányairól, iparáról és kereskedelméről méltán nevezetes nagy kelet-ázsiai nép összeköttetéseit a Nyugattal.

Mezopotámia, Irán, India és Kína voltak az ázsiai

népek szellemi és anyagi vívmányainak ősi erőforrásai. Ők voltak a nagy termelők. Tőlük északra tanyáztak a zsákmányolók, a lovasnépek. Részint irániaiak, részint turániaiak, ahogy egyrészt a perzsák és velük rokon árja, másrészt a török és mongol népek őseit szokás nevezni. Ezek az Amur és a Duna közt nyugtalanul ide-oda mozgó népek sok ártalmára, de nem egy tekintetben hasznára is voltak déli szomszédaiknak. Az ő közvetítésükkel sok minden került a Nyugatról a Keletre és viszont a Keletről, sőt a legtávolabbi Keletről is a Nyugatra.

Minket magyarokat mindig élénken érdekelt Észak-Ázsia lovasnépeinek kérdése. Hiszen közülük kerültek ki a húnok is, akikről apáink szentül hitték, hogy a honfoglaló magyarok ősei. Ez a hit mondákon alapult. Éppen azért, a történelemírás, amikor tudományossá vált, hadat üzent a régi hitnek. Döntő bizonyíték azonban a mai napig se tudja tisztázni a kérdést, hogy azok a régi törökfajta népek, amelyek a honfoglaló magyarság kialakulásában oly nagy szerepet játszottak, mennyiben lehettek hunnok, mennyiben nem. Nem tudom elképzelni, hogy valaha teljesen megnyugtató feleletet kaphassunk.

Bizonyos azonban, hogy azok a történelmi munkák, amelyek a hunnok európai szereplése idejéből maradtak fenn, olyan leírást adnak a keletről nyugatra jött harcias lovasnépről, amelyről lehetetlen fel nem ismerni a mongolokat, vagy a hozzájuk nagyon hasonló keleti törököket. Bizonyos az is, hogy Magyarország, Oroszország, Szilézia és Románia földjében és régi sírjaiban találtak olyan tárgyakat, amelyeknek legközelebbi rokonait a távol Keletről, a mai Észak-Kínából, Mongoliából és Mandzsuriából ismerjük.

Ez országban a Krisztus előtt 37-ben kezdődő Kaokouli és a vele egyrészt egyidőben virágzott Pohai uralom alatt élénkebbé vált a kapcsolat a szomszédos Kínával, ami részint Mandzsuria népeinek emelkedését jelentette a Középső Birodalom rovására, részint az utóbbinak ellenállhatatlan terjeszkedését a művelődés

terén. Krisztus után 907-ben már egy igen erős szervezetű uralom fejlődött ki Mandzsuria északkeleti részén, amely Észak-Kínát is meghódította. A Liao törzs volt ez uralom alapítója, amely azonban szintén kénytelen volt behódolni északi fajrokonainak, a nucseneknek, akik 1115-ben mint Chin, azaz Arany uralkodóház kezdtek uralkodni Észak-Kína felett. Addig tartott a hatalmuk, amíg csak 1280-ban a mongolok uralma alá nem került Észak-Ázsia minden népe, a kínaiakkal együtt.

Mukdenben sok minden látható még a régi császárváros dicsőségéből. Az építőművészet remekei tanuskodnak erről. A régibb múlt is megtalálható a múzeumokban. A jelen? A mandzsuknak nincs jelenök.

Mikor Tokyoban elhatároztam, hogy országukat felkeresem, el kellett mennem az ottani követségükre vízumért. Mikor ezt megkaptam, kezembe nyomták a szokásos ismertető nyomtatványokat, köztük egy sárga könyvecskét, egyik sarkán a vörös-kék-fehér-fekete nemzeti színekkel: „Manchukuo Handbook of Information“. E könyvecske harmadik lapján áll az 1932-i népszámlálás eredménye, amely szerint az ország hét tartományának összesen 29,606.117 lakója van. Liaotung félsziget déli csúcsán, a Kwantung-területén, amit a japánok „bérelt“-nek neveznek és a „délmandzsuriai vasút szakaszán“ („South Manchuria Railway Zone“) összesen 1,353.047 a lakosok száma. Szóval mindent egybeszámítva 30,959.164.

Most jön a dolog érdekesebbik része: „az idegen népesség elemzése“.

A japánok száma a bérelt területen és a „délmandzsuriai vasút szakaszán“ 257.061, a többi területen 30.000. A koreaiaké Észak- és Dél-Mandzsuriában együtt 750.000. Más idegeneké a két külön nevet viselő területen 12.167, a tulajdonképeni Mandzsuriában 137.056.

A mondottakhoz csak az a hozzáfűzni valóm van, hogy Mandzsuriában egyetlen emberfajtából se látam annyit, mint a kinaiból. Kérdezhetném: hol

kell keresni a hivatalos kimutatásban a kínaiak millióit, a mandzsuk közt-e, vagy az idegenek közt? Tovább forgattam a kis könyvet és megtaláltam a 102. és 103. lapokon a sajtóról szóló kimutatást. Eszerint a felsorolt harminc legnagyobb lap közül „mandzsú“ nyelven jelenik meg tizenkettő, japáni nyelven kilenc, oroszul hat és angolul kettő. A „mandzsú“ lapok közül kettőt japáninak, az orosz nyelvűek közül egyet „mandzsúnak“ és egyet japáninak, az angolok közül egyet japáninak és a japániak közül egyet „mandzsúnak“ mond a kimutatás. Ott állnak a szerkesztők nevei is. Nos: a „mandzsú“ lapok címei mind ékes kínai címek. A szerkesztők nevei is mind szépen csengő kínaiak. Ezekután megnyugtathatok minden érdeklődőt, hogy a „mandzsú“ lapok nyelve is a legtisztább irodalmi, ahogy mondani szokták, „mandarin“ kínai. Olvasóikról pedig nehogy azt gondolja bárki, hogy tudnak egy szót is mandzsú nyelven. Fajmandzsú körülbelül kétszázezer van Mandzsuriában. Ősi nyelvüket azok se beszélik, A mai mandzsuriai helyzet mutatja hát legjobban. milyen hatalmas felszívó ereje van a kínainak, akit meg szoktak verni a háborúkban és arra szoktak kényszeríteni, hogy idegen uraságokat tűrjön meg a saját országában.

De hol van e felszívóképesség határa?

Hadd várjak kissé a felelettel és hadd álljak meg egy szóra a régi dicsőség maradványainál.

Sok kincset halmoztak fel a mukdeni múzeumban és ezek bizonyos fokig fényt vetnek arra a történelemre, amit a kínai birodalom északi szomszédai nem írtak meg, mert — nem tudtak írni.

Egész sereg kőbevésett felírást, bronztárgyat és mázas porcellán- meg cserépedényt őriznek a múzeumban a tizedik és tizenegyedik századból. Az írások is szépek, csupa kínai írásjelekből állanak, épp oly remekei az ecsetművészetnek, mint a kínai klasszikusok műveinek, ugyancsak kőbevésett szövegei, de nem olvashatók el kínai nyelven. Nevet találtak eme nyelvre. Úgy hívják: „Hsi Hsia“.

Volt a tatároknak egy uralkodóházuk, amely kínai nyelven Hsiának nevezte magát, mégpedig azért, mert ókori hagyomány szerint, amikor a kínai Hsia uralkodóház Krisztus előtt 1223-ban megbukott, egyik tagja elmenekült a műveletlen északra, ott a helyzet ura lett, megismertette a bárdolatlan lovasnépeket a kínai műveltség áldásaival, magasabb színvonalra emelte őket.

A késő hunn-utódok büszkék voltak rá, hogy ilyen nagy családból származnak. Ezért vették fel a Hsia nevet, amit épp oly joggal vehetett volna fel annak idején Attila is.

A Hsia-uralkodók lelkes hívei voltak a kínai műveltségnek. Átvették a kínai írásjegyeket, amiknek az ő nyelvükhöz való alkalmazását Hsi Hsia, azaz nyugati Hsia írásnak nevezünk. A különös írás megfejtéséhez azonban még nem találták meg a kulcsot. A feliratos táblák nemcsak írásjegyeikkel tanuskodtak a kínai befolyásról, hanem ékítményes kereteik stílusával is. De még ezzel sem merült ki a kínai hatás. Sok izléses régi porcellán- és cserépedényt láttam Mukdenben, amely olyan volt, mint valami megkésétt T'angkorszaki kínai készítmény. Ezeket az edényeket fehér, zöld, meg sárga máz borította és a máz alatt gyakorlott kézre valló, vésett növényi ékítmények pompáztak. Magyar szememnek különösen feltűntek a tömlőszerű cserépkulacsok. Ezek laposak, mint a mi csikóbőrös kulacsaink. Alakjukon látszik, hogy lovas nép találmányai. A mukdeni múzeumban nagy gyűjtemény van ilyen edényekből. Nagyon érdekeltek azért is, mert oldalukra az egykori fazekasok sallangokon függő karikákat mintáztak, akárcsak azok a mesterek is, akik a hunnok idejében nálunk Magyarországon, a bronzba öntött áldozati edényeket formálták. Nem lepott meg, hogy olyan műtárgyakon találtam meg az ilyenfajta díszet, amelyek körülbelül ezer évvel Krisztus után készültek, holott a népvándorláskori hunn emlékek a IV., V. századból valók.

A kínai birodalom belsejében, Észak-Kínában és Mandzsuriában utaztamban megakadt mindenütt a

szemem egy különös jelenségen. A vályogból épült szerény parasztházak falán gyakran láttam mésszel festett fehér karikákat. Sokszor egész sor ilyen emberfejnél nagyobb karika világított felém az agyagszínű falakról. Aiktól megkérdeztem, mire valók ezek a körök, azt felelték, védekezés ez a farkasok ellen. Nem tudhatták, milyen örömet szereztek nekem ezzel a felvilágosítással. A kutya és a farkas totemállat volt olyan népeknél, amelyek a hunn közösséghez tartoztak. A varázslat ősi tana olyasféle volt, mint a himlőoltás. Az élőlényekre saját ábrázolásukkal vagy jelképükkel hatottak. Azok a semmitmondónak látszó karikák a totemállatot jelenthették a Távol-Keleten is, — nálunk is.

Mandzsúria őslakói időtlen-időig ragaszkodtak az ő sallangokra akasztott varázserejű gyűrűikhez. Találtak éppen Fengtien tartományban a kőkorszak végéről való edényt is, amelyikre már rámintázták ezeket a talizmánokat. Ez érthető. Ázsia nagy vallásaiban rengeteg őskori képzet él ma is. De ne feledjük, hogy a Távol-Keleten nagy volt néprajzi tekintetben és művelődési fokozatokban a tarkaság. Nem tartozott a ritkaságok közé, hogy kőkorszaki népek egészen fejlett műveltségűek szomszédságában éltek a maguk kezdetleges életét.

Nem csoda, hogy amikor a mandzsúriai emlékek tárházába léptem, először is azokra a hunn-időkből való hazámbebeli bronzokra gondoltam, amelyek csekély huszonhárom év óta nem hagytak nyugodni. Mukden régi-ségei közt valóban találtam olyan bronzedényeket, amelyek a hunn-korszaki magyarországiak családjához tartoztak.

Találtam még egész sereg bronzból öntött kerek varázstükröt a dicsőséges Liao-Chin uralkodók idejéből. Ezeknek egy része pontos másolata a Han-korszakban készült kínai tükröknek. Mások a T'ang vagy a Sung-korszak (Kr. u. 960—1280) készítményeinek utánzatai. A legérdekesebb, hogy mindez a változatosság egyszerre jelentkezett a tatároknál, kik mint minden művészi ágban, a kínaiakat utánozták.

KINAIÁK — HUNN UTÓDOK

Már mandzsuriai utam előtt sokat hallottam arról, milyen gyönyörű k'o szu gyűjteménye van Mukdennek, amelyet azonban nem a múzeumban, hanem a Nemzeti Bankban őriznek. A k'o szu különleges fajtájú selyemszövet. Emlékeztet a kilimre, de hajszálfinom készítmény. Olyanféle szerepet tölt be a Távol-Kelet művészetében, mint a Nyugaton a gobelin. A festőművészek értékes alkotásairól szoktak a kínaiak k'o szu-másolatokat készíteni. Ezekben a színeket és színrnyalatokat foltokba foglalják össze, amelyeknek fonalai nem futnak tovább, hanem visszahajlanak. A régi kínai selyemszövő művészek a képzelhető legnagyobb feladatokat oldották meg ezzel a technikával. A nagy londoni kínai kiállításon sok k'o szu másolat volt látható híres régi festmények után. Maguk a másolatok is igen jó korból valók. Nagy részük a Sung-korszakban (Kr. u. 960—1280) készült.

Nem mondhatom, hogy éppen életbevágó fontosságú lett volna nekem a híres selyemgyűjtemény tanulmányozása, de sok élvezetet vártam tőle. A gyűjtemény eredetileg Jeholban volt, Kang Hsi és Ch'ien Lung császárok csodálatos nyári palotájában. Ez, amilyen siralmas állapotban van ma, olyan tündéri lehetett hajdan, a rablóvezérek háborúi előtt. Az álompalota épületeinek és kertjének végzete a hírhedt Chang Tzo-lin volt. Ő „mentette“ ki a palotából a műkincsek nagy részét, a selymekkel együtt és a nagyjelentőségű k'o szu-gyűjtemény tulajdonjogának kérdése azóta is elintézetlen.

A múzeumi urak, a maguk japáni módján olyasmit sejtettek velem, hogy kissé körülményes, sőt nem mindig lehetséges hozzájutni a remekbe készült szövetekhez. Azt ajánlották, nézzem át egyelőre a pompás színes sokszorosításokat. Igérték, hogy minden lehető megtesznek az érdekekben. Egyébként dr. Rosen is tudott a gyűjteményről, de neki se volt még alkalma arra, hogy megtekintse. Most kapott az alkalmon.

Egy délelőtt értem jött kocsijával a múzeumba és az egyik japáni úrral a bankba hajtottunk.

Ott betessékeltek minket egy ülésterembe. Egy boy elénk rakta a köteles teát. Nagysokára bejött egy nyájasan mosolygó úr: az igazgató. Cigaretát kínált, újra teát hozatott. Mikor udvarias, de közömbös diskurzus után elkezdtünk beszélni a selymekről, úgy tett, mint akinek sejtelme sincs arról, hogy a páncélszekrényben őrzött gyűjtemény miatt jöttünk. Pedig a múzeumi urak előre megbeszélték vele a dolgot és ő határozta meg, hogy mikor jelentkezhetünk. Végre behívott egy boyt és megbízta, hogy menjen el X. Y. úrért, aki majd kinyitja a rejtékhelyet. Hosszas magyarázatásba és rábeszélésbe került, míg el tudtuk érni, hogy megmutassák nekünk a gazdag gyűjtemény néhány értékes régi darabját. Bezzeg nálunk otthon egészen máshogyan szokás kielégíteni a külföldi múzeumlátogatók tudományos érdeklődését.

A kitűzött idő letelt. Be kellett érnünk a sovány eredménnyel. Rosen a lakására vitt villásreggelire. Elhatároztuk, hogy délután a halottakkal próbálkozunk, talán több szerencsénk lesz.

Mukden legfontosabb látnivalói ugyanis a mandzsú császársírok.

Az arany-tatárok uralmának bukása után Mandzsuriában nagy hatalomra jutott az északról származó nucsén nép. 1616-ban a nucsének egyik törzsének feje, Nurhachi leigázta a többi. Elfoglalta Changchunt, a mai Hsinkinget, majd Mukdent. Ezzel egyesítette Északi és Déli Mandzsuriát és hódításait kiegészítette Mongolia keleti részével. Liaotung félsziget is az ő hatalmába került. Unokája, Shun Chih, Pekinggel cserélte fel a régi fővárost 1644-ben és felvette a Ta Ch'in (Nagy Ch'in, azaz „Tiszta“) családi nevet. Ezzel egész Kína mandzsú uralom alá jutott, ami 1911-ig tartott, míg csak a nagy forradalom el nem separta.

Mandzsúria kiváltságos része maradt a birodalomnak az új császárság idejében. Koronatartománynak tekintették. Kezdetben örültek az uralkodók, ha kínaiak

vándoroltak be ősi hazájukba. A kínaiak azonban idővel túlságosan elszaporodtak. 1740-ben a letelepülést tiltó rendelet jelent meg, ami 1803-ban megismétlődött. Bekövetkezett tehát a mandzsuk őshazájában is, amit a tulajdonképeni Kína területén minden idegen uralomnak tapasztalnia kellett. Az elnyomott kínaiak szaporaságukkal, szorgalmukkal, igénytelenségükkel, politikai közönyükkel és kimeríthetetlen szellemi tőkéjükkel győzelmesen állották a versenyt a hódítókkal. Elvben ők voltak a meghódítottak, de a valóságban nem. Maguk a mandzsú származású kínai császárok lettek a kínai műveltség legfőbb őrei és a régi kínai vallási nézetek és állambölcséség legkövetkezetesebb hirdetői.

Mandzsuria területén két várost virágoztatott fel különösen a Ch'ing uralom: Jeholt és Mukdent. Jehol volt valamikor a pompásabb. Mukden tanulmány szempontjából ma már érdekesebb. A távolkeleti művészetről szóló kézikönyvek ugyan nem szoktak megemlékezni erről a régi fővárosról. Hiszen a kínai művészet tanulmányozása régebben azokra a helyekre szorítkozott, amelyeket a globetrotterek is fel szoktak keresni. Mukden kiesett a rendes útirányból. Azonkívül ami művészet ott a múzeumon kívül látható, úgynevezett „másodlagos“ művészet. Ilyen a régi császári palota és a császári sírok két nagy csoportja, az északi és a keleti, a Pei Lin és a Tung Lin. Ezek az épületcsoportok a kínai művészet utolsó nagy korszakát képviselik, ennél fogva csakugyan nem mutatnak olyan érdekes vonásokat, mint a Sung és a Ming korszak építőművészete. Ezt úgy értem, hogy az építészet legsajátosabb formáiban nem érvényesülhetnek azok az erőteljes szerkezeti elvek, amelyek rejtett kincseként különböztetik meg a Krisztus utáni első és második évezred határán emelt épületeket az újkoriaktól, különösen az utolsó fénykor, a XVIII. század alkotásaitól.

De azért az e korból való épületek közt akadnak nagyszerűek. Különösen elragadott Mukdenben a régi császári palota. A pekingihez képest ugyan csak szerény

nyaraló, de érzik rajta, hogy olyan időben épült, amikor a művészet úr volt az élet felett.

A palota bejárata előtt forgalmas utca vonul. Szekereket húzó apró mongol ponyyk és rikshákkal iramló kulik nyüzsögnek a kapu előtt, amelytől jobbra és balra egy-egy pailou boltozza át az utcát. Nincs hát ott olyan nagyarányú jelképes bevezetés, mint Pekingben. Hiányzik a délről északra egymás hegyébe sorakozó kapuk méltóságos sorozata. Ha azonban belépünk az inkább kertilakokhoz illő kapuépületen át a palota első udvarába, találunk a pekingi nagyszerűség helyett valami egészen sajátos vonást, amely meglepetésként hat.

Ezt a kellemes meglepetést az épület barbár jellege okozza.

Minden ékszer barbár eredetű. A mukdeni épületek barbár ékszerekre emlékeztetnek, mert valósággal elburjanzik rajtuk a díszítőművészet. Pilléreiken, oszlopaikon, gerendáikon tarka mázakkal színezett cserépsárkányok futnak végig, sokkal vadabbak, mint a pekingiek. Úgy viharzanak át a nekik kiszabott felületen, hogy pillanatnyi nyugalmat sem engednek a szemnek, amelyik mozdulataikat felfogni akarja. A kigyózva rohanó sárkányok ritmusa igaz barbár ritmus. Sokszorosán használják ki az ékítményes felületet, de csodálatosképen még se tagadják meg épület mivoltát. Nem hiszem, hogy mai építő- és díszítőművészeink közül akadna, aki ehhez a barbár tökéletességhez hasonló tudna létrehozni.

A mukdeni palota nagyon elhagyatott. Torony-szerű emeletes csarnokain zárt ajtók és ablakok sorakoznak. Mintha semmit sem akarnának mondani, mintha belenyugodtak volna abba, hogy elmúlt felettük az élet.

Talán véglegesebben is, mint a császársírok felett, amelyekből világosabban tör ég felé a nagy kérdőjel: mit hoz a jövő? milyen nap virrad a Távol-Keletre, ha a mostani leáldozik ott? Mikor Rosen kocsija megállott velünk az északi síroknál, valóban úgy éreztem,

mintha valami most folyó történést, nem pedig befejezett multat látnék magam előtt. Itt nincs még vége a komédiának. A művészet is, amely az épületekről elém tárult, elevenen terpeszkedő valami volt. Kínaiak voltak ezek az épületek is, akárcsak a császári paloták, de valami barbár hozzáadással. Mukdenben a sírok is kisebb arányúak, mint Peking mellett, de bizonyos tekintetben jobban izgatják az ember képzeletét. Környező kőfalaikon belül méltóságteljes, pompás, öreg, sötétlombú fák közt emelkednek a csarnokok. Kőbefaragott állatok sorakoznak a legnagyobb csarnok előtt a gyommal kivert kövezet két oldalán. Ezek a szörnyalakok különösen megragadták figyelmemet. Ha ketten csinálják ugyanazt, nem lesz ugyanaz. Ezt a régi igazságot példázzák a mukdeni császársírok őrei. Ég és föld különbség lehet vonal és vonal között, a közt, hogyan húzza meg egy forma határát az egyik és hogyan a másik kéz, hogyan diktálja az egyik és hogyan a másik vérmérséklet.

E szörnyetegek vonalait megint csak barbár szellem diktálta. Láttam sok merész képzelet szülte lendületet a pekingi faragványokon is, de nem olyant, mint a mukdeni sírőrző állatokon. Meg is mondtam Rosennek :

— Akár hiszi, akár nem, ez a sok cikornya itt végtelenül sokat mond. Nem csekélység ez a vadul hullámszó tömérdek kacskaringó. Ez az ókori lovasnépek szelleme ; ugyanez megtalálható a régi észak-ázsiai bronztárgyakon is. Kétségtelenül Kína adta ehhez a nagy művészethez az alap gondolatot, de itt mégis minden vonalnak más élete van, más súlya minden formának, mint a kínai területen.

Rosen hangoztatta, mennyire kedvére való a séta a sűrű lombok közt és mennyire örvend, ha vendége érkezik, akivel megteheti ezt az utat, amelyet egyedül is be szokott járni időnként. Magam is úgy képzeltem, hogy gyakori látogatója volnék e helynek, ha Mukdenben kellene élnem. A sírok területét fal veszi körül. Az északi részen felmászunk a fal tetejére és onnan vetet-

tünk pillantást a sírhalomra, amelyet dél felől szintén fal rekeszt el az örök béke területének többi részétől. A fal előtt cserépfedeles ellenző védi a bejáratot, ősrégi kínai szokás szerint, a rossz szellemektől. Az ellenző fal közepén, ékítményes keretben, színes csempével burkolt hatalmas sárkány látható; egyike a legszebb sárkányoknak, amelyeket valaha láttam. Maga a sírhalom már elvadult képet mutatott; benőtte a fa és a bozót. Komor hatását még fokozta az alkonyati borongás. Úgy éreztük, mintha az első őszi fuvallat lengene a lombok közt.

Másnap meglátogattuk a keleti sírokat, a Tung Lint. Velünk jött a német főkonzulátus dragománja. A Tung Lint elhanyagoltabb állapotban találtuk, mint az északi sírterületet. Építőművészeti tökéletességben egymással vetekednek. Mikor elhagytuk a császárrok temetőjét, búcsúpillantásunk egy magasra nőtt, fű, bozót és fűzfák közt omladozó, remekbe faragott pailoura esett.

A HAJNALI CSEND ORSZÁGA

Amint közelebb jutottam a Yalu folyóhoz, fokozódó érdeklődéssel vártam valami eddig nem látott, csupán sejtett dolgot. A folyó Korea és Mandzsuria határa. Késő délutáni időben Antung és Shingishu közt robogott át a vonat a hatalmas hídon, ahol az orosz háborúban a győzelmes japáni csapatok erőszakolták ki az átkelést. A sötétség beállta előtt volt még időm élvezni a dombos tájat, háttérében a sokat sejtető hegyvidékkel. Különös varázsa mindjobban megkapott. Nagy esőzés kellett, hogy megelőzze érkezésemet, mert a széles völgyekben hatalmas árterületeket láttam.

Sötét este érkeztem Heijoba. A város koreai neve Ping Yang. Korea ma már senkitől se vitatott japáni tartomány. Korea a japáni államhatalomhoz való viszonya szempontjából annyiban különbözik Mandzsou-

riától, hogy ott valóban koreaiak laknak, míg Mandzsuriában a mandzsui fehér holló.

Míg azonban Mandzsuriában a szemléletmást szaporító kínai lakosságnak nagy előnyére válik az idegen uralom, legkevesébbé se lehet ezt mondani a koreaiakról. Korea népe a japáninak legközelebbi rokona. A két emberfajta külseje azonban nem erre vall. Noha természetesen a japániak is testalkatra, arcszabásra, megjelenésre nagyon különfélék, de a japáni általában zömök, csontos, izmos, tagbaszakadt, fellépése a többi ázsiaiéhoz képest nyers és szegletes. A koreai nép ellenkezőleg: vézna, nyúlánk. Halavány bronzárnyalatú mongolos arcán, ferde szemén és lapos orrán a japáni elevenesség helyett valami bágyadt kifejezés ül. Mozgása lassú, nem hiába vádolják lustasággal. Koreának vannak páratlanul festői hegyvidékei is, de általában enyhén lejtős, hangulatos erdős dombok jellemzik a tájat. A falvak épületei ugyanúgy hatnak, mint a bennük lakó emberek. A koreai ház különbözik a kínaitól és a japánitól. Hosszú, fehérre meszelt, vagy nyers vályogépület, szalmafedéllel. Környéke sokszor gondozatlan és belseje piszkos. Falai dísztelenek. Középső szobája, a „maru“ rendszerint nyitott. Földes padlóján gyékény terül el. Azon a nap minden órájában láthatók a gubbasztva ülő, kézimunkázó nők és kényelmesen pipázva heverő, sőt alvó férfiak.

A mozdulatlanságnak ezt a képét kiegészíti a lakosság öltözéke is. Ez ugyanis a legnagyobb egyformaságot mutatja. Nők, férfiak egyforma hosszú fehér ruhát, bokában szűkrefogott nadrágot viselnek. Harisnyájuk is fehér. Mélyen kivágott sarkatlan cipőjük orra felfelé kunkorodik. A férfiak fején sodronyvázra feszített, fekete hálóból készült, kerek, egyenesperemű kalap, amelyre ünnepélyesebb alkalmakkor még egy hasonló anyagból készült hengeres burkot szoktak húzni. Nem emlékszem rá, hogy egész koreai tartózkodásom alatt egyetlen élénk megjelenésű bennszülöttet láttam volna. A sok száz és ezer fehérruhás, lagymatag ember láttára azt kell gondolnunk, hogy ennek a népnek valami

mélyen gyökerező bánata van, ami képtelenné teszi arra, hogy a maga ura legyen, képtelenné tesz egyáltalában minden számbavehető erő kifejtésére.

Az ország történelme megadja a mondottakra a magyarázatot. A legrégebb hagyomány szerint, Krisztus előtt 2317-ben alapította meg Tankun király a Hajnali Csend Országát, Tjosont. Időszámításunk előtt 1122-ben a félsziget északi része erős kínai település színhelye lett. A teljesen megbízható történetírás arról számol be, hogy a Krisztus utáni első évezredben több állam volt a mai Korea területén. Ezekben már a nép lelkületét mélyen átható buddhista műveltség virágzott és erősen kihatott Japánra. 935-ben Wang, a nagy uralkodó érdeméből már egységes a birodalom. Wanggal kezdődött a Koryo házról nevezett fényes korszak. A Koryo név romlott alakja a világ köztudatába átment „Korea“. Az 1392. év ismét sorsdöntő változást hozott. A kínai konfucianizmus gyökeret vert az országban és véglegesen befolyásolta a társadalmi nézetek kialakulását.

De ez a szellemi átalakulás korántsem jelentette az ország nyugalomát. Japánnal már a szigetország ifjúkora óta sok baj volt. Északról a mongolok fenyegettek. Kublai Khán meghódította Koreát. Hideyoshi a japáni „Napoleon“ véres, hódító háborút viselt a félsziget ellen, amely csak 1598-ban bekövetkezett halálával ért véget. 1790-ben, 1876-ban és 1880-ban nagy engedményeket vívott ki Japán. Közben 1866-ban, 67-ben és 71-ben már francia és amerikai büntető expedíciók éreztették Koreával is a Nyugat erejét. 1894-ben japán-kínai hadterületté vált a félsziget egy része. A sors keze előre vetette árnyékát. Korea „független“ lett. Királya 1897-ben császári címet vett fel. Hét esztendő múlva Japán már tanácsadót és „támaszt“ adott mellé. A külügyek ellenőrzésre is az ő kezébe került. Végre, összesen tíz évi uralkodás után, le is mondott a császár. 1910-ben megtörtént a koreai függetlenség formális megszüntetése is: a japáni birodalomba való bekebelezés.

Azóta a földterületnek több mint ötödrésze japáni magántulajdonná lett. A japániak betelepítése minden erővel folyik. Az ország őslakossága intézményesen kevesebb jogot élvez, mint a hódító elem és amennyiben hivatalt visel, jóval kevesebb fizetést húz. Az elszegényedés tömeges kivándorlásra kényszeríti a koreaiakat, többnyire északra, Mandzsuriába. A külföldre vetődöttek közt rengeteg a nő. A Távol-Kelet mulatóhelyein, tánctermeiben és nyilvános házaiban szépségükkel sok kétes értékű és szomorú sikert aratnak a koreai lányok.

Nem annyira Krisztus tanainak a győzelme, mint inkább a talajukat vesztettek segélykérése nyilvánul meg abban, hogy a Távol-Keleten működő nyugati hittérítők a koreaiak közt érnek el legtöbb eredményt.

Bár Gustaf Adolf Ő Fenségétől kezdve minden szakértő a lelkemre kötötte, hogy különös súlyt kell helyeznem a Hajnali Csend Országára, mégis meglepő volt a hatás, amit első állomásomon, Heijoban a régi kínai települések emlékei gyakoroltak rám.

Koizumi San, a hejioi múzeum igazgatója feltárt egy Han-korszaki nagy kínai sírhalmot és talált benne, egyéb kincsek közt egy dobozt, amelyet lakkfestmények borítanak. Ezek a képek mérhetetlen értékek, mert fogalmat nyújtanak arról, milyen volt az ókori Kínában a festői eszménykép. Koruk minden valószínűség szerint a Krisztus utáni II. évszázad. Méretük kicsiny, de stílusuk emlékszerű. Európai fogalmak szerint olyanok, mint egy ókori kínai Giotto festményei lennének. A névtelen művész nagy vonásokkal, erős nyomatékkal fejezte ki mondanivalóját. Emberi alakjai mozgékonnyak és beszédeselek. Azt fejezik ki, amit minden idők kínai művészete a legfontosabbnak tartott: az életet. A Távol-Kelet művészeinek tudata mögött ott volt mindig az ősidők varázslója, azzal a hitével, hogyha képet alkot, beleviszi az ábrázolt lelkét. A kínai művész ezért tartotta legfőbb feladatának a lélek életnyilvánulásának kifejezését. Nem az arányosan felépített emberi test, hanem a formákat átszellemítő lélek lerögzítésére

törekedett; nemcsak az emberek arcában, hanem az állatok ábrázolásában is.

A művészi megvalósítás eszményi tárgya a távol Keleten nem is az emberi alak, hanem a legnagyobb természeti erők képe, a sárkány. Annak ábrázolására szentelte legnagyobb erejét nemcsak a festőművészet, hanem a szobrászat is.

Az északkoreai sírleletben kifejezésre jut a kínai művészet legidősebb hagyománya és irányeszméje. A mindössze néhány centiméteres alakok mögött érződik az évezrednél távolabbi múlt. E képek eszembejuttatták Kung-tze atyamestert, aki lelkesedett a letűnt korok nagyjait ábrázoló képmásokért, mert azok fenn tartják a kiváló ősök emlékét és szellemét.

Mikor Koizumi barátomat arra kértem, hogy emeltesse ki az üvegszekrényből a minden keletázsiai festménynél fontosabb alkotást, nem tudták előteremteni a kulcsot. Más múzeumi igazgatónak éppen kapóra jött volna e kedvezőtlen eset arra, hogy kibújék pályatársi kötelezettsége alól. Heijóban nem így történt. Azonnal lakatosért küldtek. Közben pedig elvittek az ásatás színhelyére, Nakanngaba.

Több nagy sírhalom emelkedett a kies dombvidéken, amelyet érdemes volt megnézni természeti szépsége miatt is. A feltárt halom belsejében egymásbarakott gerendákkal bélelt sírkamrák voltak.

Heijo környékén más nevezetes sírkamrákat is nyitottak meg. Különösen nagy híre van kettőnek, mert falaikat festmények borítják. Ezek a Krisztus utáni hatodik század második felének emlékei. Az egyik az úgynevezett Nagy Királysír, a másik a Páros Oszlopok Sírkamrája.

A két oszlopról elnevezett sírban az építészeti és építményes megoldás érdemel különös figyelmet. A hideg sírkamrákban már éreztem, hogy olyan országban vagyok, amelyet nyugat felől két nagy áramlat borított el: a kínai és az északázsiai. Korea történelmi emlékeiben felismerjük a régi Kínát, de amellet az északi mongol és török népek Ázsiáját is.

A Nagy Királysírban is gyönyörűen érvényesülnek az iráni hellenizmusból és Indiából származó lótusz- és indaéki-tmények, de itt a gránitfalra közvetlenül festett képeken mindenk felett a hatodik századi Kína művészetének teljességét csodáljuk: a déli falon a két „vörös“ madarat, az északon a „fekete“ teknősbékát a kígyóval, a keletin a „kék“ sárkányt és a nyugatin a „fehér“ tigris, szóval a négy égtáj jelképét, úgy, ahogy a távolkeleti kozmikus felfogás kívánja és amelyet a művészi munkának olyan tökéletességében, amelyik a kifejezés közvetlenségének már szinte kárára van.

A mai Korea a bennszülötteknek elnyomatást és szegénységet, az idegen utazóknak elragadó, álombaringató hangulatot jelent. Az országgal rosszul bánt a sors; azzal a részével, ahol most Heijo áll, különösen kegyetlenül. 1592-ben kínaiak, 1894-ben japániak és kínaiak, 1904-ben a japániak és oroszok pusztították itt egymást és a várost. A maradványok arról tanuskodnak, hogy a művészet pótolhatatlan remekei mentek tönkre. A nemes felfogás nem pusztult ki Korea művészetéből, míg ott nemzeti művészetről szó sem lehetett. Az épületformák üteme általában olyan méltóságos, hogy a legjobb korok emlékét idézik még akkor is, ha a XIX. század derekáról valók.

A heijói régi városfalak felhúzódnak a hegyre, hol a híres Botandai kerti ház emelkedik. Sokszor énekelték meg a költők ezt a helyet. Alatta nagy mélységben folyik széles medrében a csillogó Daido-folyó. Fent pedig, a kis fehér házakból álló városrész a mandulaszemű kisanok, vagyis geishák negyede.

Koizumival felkerestük a kis régiségboltokat és elmentünk egy festőművészhez, aki teljes odaadással másolja a régi lakkfestményeket.

Este egy népszerű vendéglő hangulatos emeleti különszobájában beszéltek meg tanulságos élményekkel túlterhelt heijoi tartózkodásom részleteit. Koizumi még itt is gondoskodott arról, hogy ne kapjak hiányos képet az ő területéről. Kis idő teltevel megjelent fehér ruhájában az elmaradhatatlan kisan, vendéglátóm és

többi velünk időző barátai szerint a koreai énekesnők legjellemzőbb képviselője. Ezek a lányok méltán híresek szépségükről, sötét hajukról, fekete szemükről és tündöklő világos testszínükről. Finom jelenségek. Szemük metszése mongolos, de ettől eltekintve határozottan megkülönböztethetők a kínai és japáni nőktől. Jobban hasonlítanak a mieinkhez, mint azok. A koreai kisanok iskolája tökéletes, akárcsak a japáni geisháké, de sokkal régimódibb. Ők is a régmultat képviselik. Sokban emlékeztetnek azokra a hosszúszoknyás női alakokat ábrázoló kínai agyagszobrocskákra, amelyeket a T'ang-korszaki sírokban szoktak találni. A mi kisanunk, aki a Kínko — Aranka névre hallgatott, nem táncolt, csak énekelt. Dalai merőben különböztek minden elképzelhető európai zenétől.

A nyugati ember sehogysen érti, hogy oly sok tudott megmaradni a koreai félszigeten a multból, holott e sokat szenvedett terület szintén a népek és eszmék országútja volt. Mit jelent ez? Fejlődésképességet, vagy csak a régi nép szerencsétlen sorsát? Én inkább hiszem az utóbbit. Mert a koreai mult emlékei nagyszerűek. Rendkívül mély gyökeret verhettek itt a nagy ázsiai eszményképek és nagy fényességben élhettek ez az ország. Csakhogy a függetlensége odalett. A rabláncok megkötötték a szellemet is.

MÉG MESSZEBB A MULTBA

Koreai utam alatt mindig előre értesítettem érkezésemről a múzeumi igazgatókat. Ezzel elértem, hogy simán menjenek a dolgaim. De a jóakarát különben sem hiányzott a pályatársakból.

Különös örömmel fogadott Fujita Ryosaku barátom Keiyoban. Fujita Budapesten is járt. Régi ismeretségünknek jó hasznát láttam. Egész napokat töltött velem és megajándékozott a vezetése alatt álló országos múzeum minden fontos kiadványával.

Fujita — aki nem tévesztendő össze a nagyvilági

igényeknek dolgozó japáni festővel — a legeredményesebb ásatók egyike. A régészeti kutatásért sokat tesznek Japánban és a meghódított területeken. Ásatásokat rendeznek, ahol csak lehet. Gondosan őrzik és tudományosan feldolgozzák a leleteket. Szakszerűen fejlesztik a múzeumokat. Korea jelentőségét a legteljesebb mértékben felismerték. Régi nagy sírhalmainak feltárása napirenden van. Minthogy pedig az ősi konfuciusi tan tiltja a halottak nyugalmanak megbolygatását, az ásatást engesztelő szertartás követi. Érdekes volt látnom a nagy sírhalmokat, melyeknek tartalma most már a tudomány és a művészet ügyét szolgálja. Mindenik előtt ott áll a tábla a megbolygatottak szellemének kiengeszteléséről szóló felirattal.

Fujita azután minden teketória nélkül hozzáférhetővé tette nekem a legféltettebb kincseket, elsősorban azt a méltán híressé vált aranykoronát, amelyet az egyik VI—VIII. századból való királysírban találtak. A nyitott korona színarany lemezből készült. Alkatrészei egy arbrons és belőle kiágazó öt életfa. Egész külső felülete tele van aggatva kerek arany lemezekkel. A halott felszereléséhez még aranylemez övveretek is tartoznak, amik népvándorláskori bronz övvereteink díszes rokonai. Otthonos érzéssel néztem a drágaságokat és még több hazai emlék ébredt fel bennem, amikor a Han-korszaki leletek közt egy kengyelt is találtam. Nagy elégtételre a koreai országos múzeum egyik üvegszekrényében előttem volt a bizonyíték, hogy ez a fontos lószerszám az északi lovasnépek felszereléséhez tartozott, amikor a hunnok elhagyták távolkeleti országukat és megkezdték a nagy vándorlást nyugati irányban.

A koreai agyagművészségnek dicső multja van. A kínai porcellánművészet csodái mellett sem halványul el a koreai díszedények, teáscsészék és boroskannák szépsége. A Koryo-korszakban olyan ízléssel dolgoztak a fazekasok, amely a maga nemében felülmulhatatlan. Ekkor készítették a legbájosabb celadonokat szürke porcellánból, amire virágok, fák, madarak stb. rajzát karcolták be. A másik csúcspontot a teáscsészék kép-

viselik, feketébe és lilába játszó vörösbarna mázokkal. Ezekből a nagyszerűségekből lett a japáni Seto, Satsuma, Takatori és több más teaszertartáshoz való edényeket szolgáltató műhely. A japáni fazekasművészet atyamesterei koreaiak voltak, kik nagyrészt mint hadifoglyok kerültek át a szigetországba.

Kínában a régi nagyság emlékei erősen megfogyatkoztak. A csodálatraméltó építészet két évszázadnál nem idősebb alkotásai a hozzáértőkben mindig fájdalommas érzést keltenek. Milyenek lehettek a még régibb és elgondolásban, formaérzésben, arányokban, kivitelben még tökéletesebb remekek?

Erre a kérdésre adnak választ a seouli paloták, a Kyong pok Kung, amit ma japáni kiejtéssel Keifukunak neveznek, valamint a trónfosztott Yi herceg palotája, a Changtok Kung. A Keifuku a XIX. század közepéről való, de büszkeségére válhatott volna a kínai Ming-korszaknak is. Különböző épületei közül az ünnepélyek csarnoka a legelragadóbb. Négyszögletes medence víztükréből emelkedik ki ez a nagyra méretezett kerti ház.

Korea építőművészetének utolsó nagy alkotása túlságosan nagy áldozatba került. Az egyébként is kimerült nép vállát a paloták építési költségei a végsőkéig megterheltek. A pompás épületek közt bolyongva mindúntalan arra kellett gondolnom, hogy e keleti hatalom fényének utolsó fellobbanását halálos árnyék követte. De mégis sokkal nagyszerűbbek voltak az emlékek, semhogy élvezetüket a mellékgondolatok komolyan zavarhatták volna. Fujita barátom bevezetett a Kyongpok palota tróncsarnokába, ahova a nagyközönséget nem szokták bebocsátani. Felséges látvány a szédítően magas vörös oszlopok erdeje, fönt a sokszínű mennyezettel, amelyet ugyancsak színes, nehéz gerendák és a fal mentén káprázatosan díszített gyámok tömege tart. A mennyezet közepének ékessége a két nagy faragott sárkány. Az egymást kergetve ábrázolt szörnyetegek teljesen méltók azokhoz, amelyek Kung Fu-tze chüfui templomának márvány oszlopait díszítik. Csak egy kis nagyzási hó-bortban szenvednek. A régi kínai címersárkánynak

három karma van, a herceginek négy, a császárinak öt. A koreai hetet igényelt! — Szomorú is lett a vége!

A királyi palota néhány épületében művészeti és régészeti gyűjteményeket helyeztek el és hivatalos helyiségeket rendeztek be. Ezek nem ártanak az épületek történelmi hangulatának. De emellett még az érintetlen multnak sok emlékét is megtalálja az, aki a hamisítatlan Ázsiát keresi. Megmaradt a palota és a város területét őrző falak és kapuk egy része. Ezek közt a XIV. század végéről való építmények is vannak. A kertek és kerti házak még őrzik a régi urak és művészek lelkét. Ezekben még elfelejthettem azt, hogy rengeteg szépség tűnt el már a régi Keletből és pusztulásukkal megváltozott az ázsiai emberiség nagy részének lelkivilága is. A régi királyok és Yi herceg palotájának kertjében ma is csillognak a tavak tükrei. Kisebb-nagyobb szigetek emelkednek ki belőlük. A szigeteket kertiházak élénkítik; köztük olyanok is, amelyeknek fele a parton, a másik fele kőszlopokon, a vízben áll.

A szigeteket gondosan faragott kőhidacsok kötik össze a parttal. A hidak korlátjain és a vizek partjain kőszörnyetegek lapulnak. Noha kínai mintára készültek, mégis különböznek a kínai példányképektől. A nagy sárga birodalom kőfaragói teljes fölényességgel bántak az anyaggal. Akkor érezték magukat elemükben, ha sárkányokat faragtak, amelyek akadályt nem ismerő mozgásukkal elevenné varázsolták a köveket. A koreai kőszörnyetegek teste az egyszerű súlyos kötömb síkjai közé gubózik, viszont arcvonásaiban, eltorzult szájában, fogainak viczorításában van valami mélységesen démoni kifejezés. Ezek a kőszörnyetegek Korea művészetének utolsó fellobbanásából támadtak. Úgy látom tökéletesen fejezik ki a mai Korea lelkét, amelynek nincs szabad mozgása, nincs lendülete, de van mélysége.

Avagy kell-e nagyobb mélység annál, amit már hangzottam? A multak szellemének annál az állandó eredményénél, ami nem szűnik meg, míg csak a koreai nép teljesen koldus és földönfutó nem lesz? Ahogy elnéztem Keiyoban a paloták történelmi álomba ringató cserép-

tetőit, a kerti kőlakok oszlopsorait, amelyek úgy állanak a szabad természetben, mintha szerves részei volnának, a faragványok sokaságát, amelyekben az ország művészetének kezdete óta minden stílus megtartotta a maga polgárjogát, majd azt éreztem, hogy másfél évezreddel korábban élek, majd pedig azt, hogy a szintiszta romantika szárnyain repülök.

Ha szállóm ablakából kinéztem, közvetlen közelből magam előtt láttam az Ég kerek templomát, amelyhez a mintát a pekingi nagy csarnok szolgáltatta. A múlt század végén épült, amikor Korea a japániak jóvoltából független császárság lett és népének atyja jogot nyert arra, hogy az Ég fiának tekintse magát és teremtőjének áldozatot mutasson be. Ha nem tudná az ember ezt a történetet, azt hinné, hogy az épület néhány száz éves. Északon pedig ott emelkedik a paloták és templomok háttérében, mint széles cukorsüveg, a Pukhan-hegy, a fal, amely ősi kínai hit szerint visszatartja a rossz szellemeket. Korea régi fővárosában oly világosan látható minden régi kínaiság, mint egy képes iskolakönyvben.

Az enyészet költészete az, amely az egykori árnyékcászárságból lett mai japáni tartomány fővárosában hatja át az ember lelkét. A régi koreai uralom rothadt volt. De alatta mégis teljesebb virágokat hajtott az ország, mint a francia rokokó, mert szellemissége mélyebb és tartalmasabb, hite erősebb volt. Akkor már régen elvesztette fejlődésképeségét a keleti világ és csak a múltjából élt, de mérhetetlen szellemi tőkét fogyasztott.

Keiyo után három fontos déli állomás következett. Vándorlásom ez újabb részének jellemzésére azt mondhatom, hogy visszafelé utaztam a történelemben. A végsőket vonagló királyság és látszatcsászárság konfucianus emlékei után a fénykor tanúit, a buddhizmus emlékeit kerestem fel.

Shilla ország királyainak székhelyét, a hegyektől körülvett Keishu városát Krisztus előtt 57-ben alapították. Kínában ekkor a dicsőséges Han császári ház uralkodott. A birodalom nagy ellenségei, a hunnok már le voltak verve. A három koreai királyságot alapító

népek azonban rokonságban voltak a harciasságáról híres északázsiai lovasnéppel. Bevándorlók voltak ők is a félszigeten, ahol északázsiai életformákat honosítottak meg. A délkoreai műveltség legrégebb emlékei valószínűleg a kihívják az összehasonlítást a mi népvándorlás-kori emlékeinkkel. Amellett, mint a félsziget többi részén, délen is találtak rengeteg kínai tárgyat. A Han-korszaki kínai emlékek közt díszhely illeti a koreaiakat. A Krisztus utáni ötödik és hatodik századból való leletek már fénykorról tanúskodnak. Olyasmit lehet kiolvasni belőlük, amit a hat-hét évszázaddal későbbi mandzsuri és mongolországiakból: erős északázsiai és kínai keveredést, amelyben a kínai elem egyre inkább túlsúlyba jut.

Keishuban is őriznek egy arany koronát, amely mind a feldolgozott anyag, mind a ráfordított munka szempontjából értékesebb annál, amit az ország mai fővárosában láttam. De legértékesebb részei, a koronára függesztett jadeit talizmánok, a magatamák, ezt is Kínához fűzik. Dél-Korea és Japán e nagyrabecsült ékszerek lelőhelyei és azokat tartják köztük a legtöbbre, amelyek jadeitből készülnek. Miért? Mert ezt az anyagot becsülték legtöbbre, történelmük kezdete óta a kínaiak is. Kung, a bölcsek bölcse az erényhez hasonlította a jadeitet. Szerinte ez a kő maga a jóság és szívesség, mert tapintásra enyhe és síma. Egyben az okosság is, mert erei finomak, míg anyaga tömör és erős. Ő az igazság is, mert élei és sarkai nem vágnak. Benne látják az udvariasságot, mert ékszerként függ az övön és úgy tűnik fel, mintha a földig érne. Megvalósul benne a zene is, mert ütésre tiszta, magas és hirtelen elhaló hangot ad. Ő az őszinteség, mert fénye nem rejti el hibáit, de hibái sem a fényt. Ő a megbízhatóság, mert belső tulajdonságai kívülről is, bármely szemszögből nézve megállapíthatók. Ő az ég, mert hasonlít a szivárványhoz, de ő a föld is, mert megtalálható a talajban és a folyókban. Ő a becsületesség, mert belőle készülnek a díszjelvények. Ő az erényhez vezető út, mert mindenki nagyra becsüli.

A jadeitkövek színe nagyon különböző. Minthogy

pedig a színekből divatot is szoktak csinálni és mintegy kétszáz év óta kínai mintára máshol is a smaragd-zöld jadeitet kedvelik a legjobban és minthogy a sokszáz éves leletek közt mindeddig nem fordult elő ilyen színű jadeit, azt hitték, hogy a nagyon régi időkben nem volt túlságos kelete a smaragd színű köveknek.

A Keishuban őrzött aranykoronán függő magatamák rácáfoltak erre az elméletre. Csodálatosabb zöldet sohasem láttam. A smaragd színe hideg a jadeitéhez képest, amelyik csillog is, meg tüzes is és amellet mégis szelíd és egyben bársonyosan nyhe.

A múzeum igazgatója, Saito San, ki éppoly szíves volt mint a többi koreai múzeumvezető, még két sárga jadeitfurulyát is mutatott. Ezeknek a hangjáról szoktak a költők elragadtatott verseket írni. De még nagyobb gyönyörűség látni és kézbevenni is őket, mert a legnagyobb gonddal és tökéletességgel faragták és csiszolták ezeket a becézett hangszereket.

Keishu fénykora a hetedik században következett be, amikor Shilla királyság kiterjesztette hatalmát az egész félszigetre. Ez az idő a koreai buddhizmus fénykora is volt. Meg vagyon írva, hogy a Megvilágosult tanát erőszakkal terjesztették a Hajnali Csend Országában. Ezt mondja az írás. De mást mondanak az emlékek.

Elfogott a megilletődés, amikor szemtől-szembe kerültem a kő- és bronzszobroknak azzal a seregével, amelyről volt már alkalmam megemlékezni Horyujival kapcsolatban. Új meg új erővel támasztották fel bennem mindig azt a gondolatot, hogy Japánnak egyáltalában nem lehetett volna buddhista művészete Korea nélkül. A világhírű emlékek most Nipponban vannak, de a teljes szívvel alkotott Buddha- és bodhiszattvaszobrok Koreában láthatók. Amennyiben pedig Japánban vannak, Koreából kerültek oda.

Saito San, akivel igazán jó barátságot kötöttünk, velem jött minden nevezetes helyre. Elvezetett egy óriási kőtömbhöz. A már eltűnt Kutsufutsu templom helyén áll. Négy oldalából Buddha- és bothiszattvaszobrokat faragtak ki. Egy dombon, a régi Shilla-kori

templom romjai közt, kőből faragott Buddha-háromság áll. A múzeum udvarán kisebb Buddha-szobrokat helyeztek el. Mozdulatlan alakokat ábrázoló egyszerű bálványképek ezek. Nyomát se mutatják annak, hogy alkotóik rendszeresen elemezték volna az emberi formákat. Ezzel szemben kifejezésre jut bennük valami minden természetmegfigyelésnél felségesebb művészet. A Buddhák és bölcs lények kerek arca tökéletesen, mondhatjuk jelképesen szabályos idomot ír le. Csukott ajkuk metszése virágsziromhoz hasonló. Nagy kerek szemük pillája lesütve borul a szemgolyóra. A hatodik és hetedik évszázad művészei úgy faragták ki e körformákat a kemény gránitból, hogy kihagytak belőlük minden kisebb részletet, de annyi érzést vittek beléjük, amennyit csak a minden emberin felülemelkedő hittől lehet. A világtól elvonatkozás eszméjének sem Kínában, sem Japánban nem adtak kifejezést olyan emelkedett módon, mint Koreában. India óta nem láttam a legkeményebb kőben ilyen légiiesen átszellemült formákat.

Nem szeretek dobálózni a „titokzatos“ szóval. Itt azonban úgy érzem, hogy helyén van, ha azt mondom, hogy a buddhizmus sikere a nagy szárazföldről bevándorolt nép titokzatos lelkierején fordult meg és hogy e népnél a buddhizmus, bármily hihetetlenül hangzik, szervességet, tetterőt jelentett.

Korea államalapítói turániak voltak. Megnéztem Keishu közelében régi híres erősségüket, a Holdvárat (Gotsu-jo), amelyet Basa király építtetett, a Krisztus utáni első század végén, vagy a második elején. Ez még olyan földhányás, aminőt az avarok, a bulgárok, a mongolok és más lovasnépek szoktak építeni. Később, a hetedik században, a T'ang-korszak ellenállhatatlan műveltségének hatása alatt, kínaiakká lettek Shilla lakói is. Keishu környékén emelkedik a már eltűnt Funo templom kőszupája. Ez már teljesen olyan, mint a T'ang-korszaki kínai pagodák Changanban, Chengtingben és másutt.

Azt mondják, hogy Keishu városában, ami most mintegy kétezer házat számlál, a nagy Shilla birodalom

fénykorában ezerháromszáz utca és százhetvennyolcezer-kilencszáz ház volt. Bunbu király (662—681) kínai, de tulajdonképpen indiai mintára nagy tavat ásott, melynek tükre ott csillog ma is a beomlott partok közt és arra emlékeztet, hogy ott valamikor nagyon szép élet lehetett. Dal és költészet ringott a hullámokon, ami különben most se veszett ki a koreai lélekből. Több maradt meg benne, mint a kínaiban. A közelben terül el a madárliget is. Ezzel a kis erdősséggel a virágrendezés művészetét gyakorolta a nagy természet. Kőkeritéssel körülzárva rejtőzik benne egy ódon kerti házacska. Ebben van a kőtábla, a liget alapításának leírásával. Keishuban látható a távol Kelet legrégebb csillagvizsgáló tornya is. Gránitból rakták össze a palackalakú építményt. Nyitott tetejére kőgerendákból négy-szögű korlátot helyeztek. A különös torony mintha a lamaista sztupák valamelyik elődje volna.

A másik szokatlan látnivaló a város közelében a „Tengerifül-kő-lugas“. Néhány öreg fa, meg körülöttük alacsony kőkerítés őriz itt egy szabálytalanul ide-oda kanyargó és kiindulási pontjához visszafutó kőcsatornát. A keskeny meder váltakozva mélyed és emelkedik, minek következtében a bele eresztett víz nem állhat meg. Korea régi urai mulatozni szoktak e különös helyen, mégpedig úgy, hogy kis kerek tálcákra rakott könnyű boroscsészéket küldözgettek egymásnak a folyó vizen.

A város környékét bekocsizva néztük meg Saito barátommal ezeket az emlékeket. Álmélkodva láttam sok mindent, ami finomságban, a formák összhangjában és ízléses megoldásában még azt is felülmulta, amit Kínában láttam. Mintha India, minden kínai közvetítés ellenére, közvetlenebbül juttatta volna ide a maga igazi mivoltát, mint magába a Középső Birodalomba.

Bukkokuji volt aznap a végső célunk; egy régi templomáról híres városka. Mielőtt azonban odaértünk volna, az állomástól délre egy ri (japáni mérföld) távolságra meglátogattuk azt a híres sírt, amely állítólag Bunbu király örök nyughelye. Kőtáblákkal falazták

be a halom tövét. A kőlapokat a keletázsiai időszámítás hatvan éves ciklusa tizenkét ágának jelképes ábrázolásai, állatfejes emberi alakok díszítik. Délen a sűrűzök két sora szegélyezi a halomhoz vezető utat. Az örök részint oroszlánokat, részint polgári és katonai főméltóságokat ábrázoló kőszobrok. Az egyik harcos egészen idegenül horgasorrú, nagyszemű és gondőrszakállú, legkevésbé sem mongolos alak. Fejét szalag fogja körül, mint a régi iráni királyokét és udvari embereké. Derékszija is olyan, mint az iráni, meg a népvándorláskori turáni lovasnépeké és rajta függ a kerek varázstükör is. A felszerelés nem lepott meg. Tudtam, hogy ugyanilyen iráni és távolkeleti keveredést figyeltek meg a felfedezők Mongolországban. Nálunk, Magyarországon is ezt igazolják a leletek.

Hegynek fel tettük meg az út hátralevő részét Bukkokujiba. A nagyon barátságos és tiszta japáni szállóban lakott annak idején Gustaf Adolf svéd trónörökös. A szállóval szemben emelkedik a Bukkoku templom magas lábazata. A tulajdonképpeni templomépületen kívül fából ácsolt nagyfedelű kapu és emeletes csarnokok emelkednek rajta, amelyekhez kőlépcső vezet. Ez és a többi kőépítmény még a hatodik század első feléből (535) való és a vele egykorú kínai stílus ismerhető fel rajta. Két kőpagoda is emelkedik a templom közelében. Az egyik, amely 770-ben épült, mintaképe a T'ang-korszaki kínai sztupáknak, a másik, ugyancsak a VII. századból, nagyon emlékeztet Indiára abban, hogy minden alkatrésze ács munkát utánoz. Valóságos gyöngyszem Korea műemlékei közt a Bukkokuji-csoport. A faépületeket az utolsó uralkodóház kormányzása alatt megújították. Szerkezetük és arányaik a legjobb kínai hagyományokat őrzik.

A templomban két nagyszerű életnagyságú bronzszobor látható: Roshana Buddha és Amida ülő alakjai. Mindkettő festve van. A nyolcadik századot, Ázsia művészetének legnagyobb századát képviselik. Ebből a századból való a narai Nagy Buddha is. Bukkokuji Buddhái letagadhatatlan rokonságban vannak Nippon

legtökéletesebb Buddha-szobrával. A mintázás, különösen az alakokat borító lepel redőzetén, közös iskolára vall.

Sok volt aznapra a nagy élményekből. Boldogan, de fáradtan sétáltam vissza a szállodába, hol jelentették, hogy itt a vacsora előtti fürdés ideje. Levetkőztem és magamra öltöttem az ágyamhoz készített tiszta és kényelmes yukatát, a legeszményibb pongyolát. Japáni berendezésű volt a házban a fürdő is, a forróvizet medencével, amivel japánban nem kezdeni, hanem végezni szokta az ember a tisztálkodást és a szervezet fölűdtetését, az egész napi fáradtság után. Előbb leszappanoztam és lemostam magamat a medence melletti kőpadlón, azután kellemes aléltságban oldódott fel az idegzetem a meleg vízben.

Világos volt még, amikor megvacsoráztunk a szét-toltfalú vendégszobában és a tea, meg a sake mellett nyugodtan élveztük a magasból a távoli hegyek koszorúzta medencét. A tájkép feledtette velünk a jelent és visszaringatott a multba. Alkonyatkor pedig látványosság bontakozott ki az égen, ami tökéletes összhangban volt Korea teljesen ázsiai, de amellet egyéni művészetével. Napközben többször váltakozott az eső és a szép idő. A levegő kristálytisza volt. A kék ég enyhén ragyogott. Felhők seregei tarkították, amelyek mind arany fényben csillogtak. Tündéri tüzijátékot rendezett a természet. Ha néhány hétig azon az idillikus helyen maradtam volna, talán szakszerű jegyzetek helyett verseket kezdtém volna írni, mint a régi vágású jámbor koreaiak.

Másnap hajnalban keltünk és nekiindultunk az erdős gyalogúton a fölöttünk emelkedő Togan-hegynek, hogy meglátogassuk a Sokkulam (japáni nevén Sekikutsu) barlangot, mert az rejti magában a koreai kőfaragás büszkeségeit. Miközben a napfelkeltét élveztük, otthonosnak tűnt fel a környező erdős hegyvidék. De nemcsak a hegyek-völgyek emlékeztettek legszűkebb hazámra, Nagybánya környékére. Egyszer csak úgy vettem észre, hogy szelíd gesztenyefák vesznek körül, mint otthon. Egy-két kilométer távolságban már a

hegygerincen voltunk és onnan a tenger síma tükrét pillantottuk meg a felszálló ködök közt.

A hegyi úton északra kanyarodva elértük a barlang bejáratát. Az egész hegység tele van zárandokhelyekkel, pagodákkal, templomokkal, Buddha-szobrokkal. Minde-
nik közt a Sokkulam a legnevezetesebb. Kupolabolto-
zatos szentélyében, amelynek mennyezetét a lótusz
ékitményesen faragott kelyhe díszíti, Buddha Shakya
Muni trónol. Előtte a templom hajójának kőfalát
bodhiszattváék és szentek domborművű képei díszítik.
Aminthogy Bukkokuji bronz Buddhái rejtik a narai
Daibutsu teljes megértésének kulcsát, ugyanúgy a
Sokkulam barlangtemplomában az ottani kőfaragvá-
nyok és Horyuji falfestményei egyazon koreai művé-
szetet képviselik.

Visszatértünk Keishuba. Újra megtekintettem azo-
kat a műkincseket, amelyek előző nap legjobban elragad-
tak. Egy óriási bronzharang is áll a múzeum udvarán.
771-ben öntötték. Lótuszvirágokból és indákból szer-
kesztett ékitmények és lótusztalapzaton térdeplő an-
gyalok díszítik. E nádszáltermetű mennyei lények azt
a fajtát képviselik, amely a hatodik századi kínai
barlangtemplomok domborművein találta meg irány-
adó stílusát és amely Koreán át Japánba is eljutott.
Az ilyen lepkeönnyűséggel lebegő angyalok képeit
szerették Japánban is, koreai mintára, bronzlemezről
kimetszeni és megaranyozva a pagodák csúcsára állítani.

Japán legtökéletesebb bronzöntvénye, a kezében
orvosságocsészét tartó Yakushi Buddha ülő alakja
és két, álló helyzetben ábrázolt kísérője szintén Koreá-
nak köszönhető. Sohase fogom elfelejteni azt a leírha-
tatlan pillanatot, amikor ott álltam a homályos kondó-
ban, a sötét bronzszobrok előtt, amelynek életnagysá-
got meghaladó idomaiban a buddhista művészet leg-
nagyobb komolysága és mélysége, a bronz megmunká-
lásának felülmulhatatlan tökéletességével párosul.

A Yakushijit otlétemkor egy idős házaspár őrizte.
Nagyon értelmes és jószándékú emberek voltak. Egyedül
hagytak az elragadó zárandokhelyen. Vágyaim neto-

vábjánál így zavartalan gyönyörködéssel időzhettem. Tökéletes volt az élvezetem azon a sejtelmesen borús tavaszi napon. Olyan művészettel álltam szemben, amely nemcsak elragadó, hanem meggyőző is volt. A Yakushi háromság, a keletázsiai bronzművészet teljessége, egyedülálló jelenség Japánban. Koreában él a lélek, amelyből született.

MEGLEPŐ FELFEDEZÉS

Október 5-én kikötöttem újra Mojiban. Ezúttal a Hachimangu shinto templomot látogattam meg és nem mulasztottam el, hogy leüljek ismét a kis tea-házban a tenger partján, a Mekari Jinsha közelében, amely a tengerészek és a hínárgyűjtők temploma. Seregestől imádkoznak itt az asszonyok és a leányok férjükért és szeretőjükért, kik a tengerre szálltak. Akad nézője rendszerint a tengernek is, amely csodálatos erővel örvénylik a part mellett. Ez a látvány mindig magával ragadó és még több hangulatot kelt abban, aki tudja, hogy itt folyt le annakidején a nagy döntő tengeri csata a Tairák és a Minamotok közt.

Október 6-án reggel viszontláttam Kobet. Azzal töltöttem a napot, hogy ellátogattam Sandába, hova egy híres magángyűjtemény vonzott. Nem mindennapi gyönyörűség az erdős hegyvidék látványa, amely az ember Kobetől odáig élvez. Sanda kis város, de nagy multja van. Jó hangzású nevet szerzett a japáni agyagművesség történelmében. Lakói kitűnően utánozták a kínai halványzöldmázás szeladonokat.

Másnap reggel már újra Tokyoban voltam. Első utam Akiyama barátomhoz vezetett. Siettem beszámolni neki Kínában végzett tanulmányaimról. Ő viszont elém állított egy nagy papirosellenzőt, boszorkányos tussfoltokkal, amelyek gomolygó felhőket és egy kígyózó sárkányt ábrázoltak. Sotatsu festette valamikor a XVII. század első felében, hihetetlennek látszó könnyedséggel, a nedves ecset mesteri kezelésével. Mutatott egy csodá-

latos tekercest is, amelyen virágok, madarak és rovarok jelentek meg egymás után, mint a négy évszak képviselői. Régóta ismertem már sokszorosításokból Hoitsu mesternek ezt a remekét. Valahányszor szemem elé került, újra és újra megcsodáltam. Mikor azután végre előttem volt az eredeti, alig ismertem rá. Ennél japánabb művészi alkotást életemben nem láttam. Korin, a legjapánabb festő lelkes tanítványa és rajongója festette, aki híres volt arról is, hogy mindenkinél gondosabban válogatta meg a festőanyagot.

A kellemes októberi napokat Tokyóban felhasználtam, hogy többször ellátogassak az Okura Múzeumba. Ennek alapítója báró Okura, a nagylelkű műbarát volt. Nemcsak gyűjtött, hanem örömét lelte abban is, hogy gyűjteménye másoknak is hasznára és gyönyörűségére váljon. Ugyanazt csinálta Tokyóban nagyban, amit nálunk kicsiben, de nem kevesebb lélekkel Hopp Ferenc csinált. Az Okura Shukokwan dombon épült. Pompás kert veszi körül, kifogástalanul gondozott utakkal, gyepvel, nyírott bokrokkal, gondozott fákkal. A palota háttérében repkénnyel befürtött falak emelkednek. Tetejüket elpusztította róluk a tűz, az óriási tokyói földrengés napjaiban. Ugyanekkor pusztult el az épületben őrzött tárgyak nagy része. A mostani múzeumban sok megrongált vagy csaknem egészen elpusztult műtárgy látható, de még mindig rengeteg felbecsülhetetlen sértetlen érték is.

Künn a kertben Koreában talált szobrokat és kisméretű kőpagodákat helyezték el úgy, hogy környezetüket szépítsék. A környezet sötétzöld fenyőfák és bokrok együttese. A kifogástalanul tiszta utakat kavics borítja. A kövecskék közt helyenként a vérvörös kakastaréj díszpéldányai burjánzanak.

A múzeum látogatása díjmentes. A látogatókat azonban gondosan ellenőrzik, de nem bizalmatlanságból, hanem a pontos kimutatás érdekében. Az igazgató ráncos, pergamentarcú, végtelenül előzékeny öregúr. Egész lénye arra vallott, hogy az intézmény tulajdonosának szívügyét a szó legszebb értelmében képviseli.

Az öreg igazgató, akitől a gyűjtemény és a palota egész tragikus történetét megtudtam, nem győzte eléggé köszönni az Okura Shukokwan iránt tanúsított érdeklődésemet. Mindent előadott, amit csak kértem és minden szekrényt kinyitott, hogy közvetlen közelből láthassam, ami benne van. Figyelmeztetett sok mindenre, amiről nem sejtettem, hogy az Okura Múzeum tulajdonában van.

Ezen a barátságos helyen a szerencse is mellém szegődött. A gyűjtemény legnagyobb nevezetességei közé tartoznak ugyanis Kano Tanyu vázlatkönyvei, már amelyek nem pusztultak el a nagy földrengés okozta tűzvészben. Kano Tanyu, 1600 körül a shōgunok udvari festője, valóságos uralkodó lett a művészet és az ízlés birodalmában. A Kano-családban már őt nemzedéken át ő előtte örökletes foglalkozás volt a festőművészet és hozzá még a festészetnek egyik sajátos, Kínából származó stílusa. Kano Tanyu tekintélye hamarosan versenyenkívüli lett. Mi tulajdonképpen ennek a tekintélynek a magyarázata?

A japániak mindig rajongtak Kínáért és mindig olyankor hoztak létre valami nagyot, amikor egy-egy új hullámot vetett ez a rajongás. Ez történt a japáni festőművészetben Tanyu esetében is. Újra, új formában, új erővel lángolt fel benne is a régi lelkesedés Kína iránt. Bizalmas felvilágosítást adnak erről azok a vázlatkönyvek, amelyek közül néhány az Okura múzeumban jutott kezembe. Nagyszerűek benne a természet után készült tanulmányok is. Tanyu mester végtelen szeretettel figyelte meg a virágokat és tűhegyes ecsetével csodálatosan rajzolta meg leveleiket, szirmukat, porzóikat. Valósággal behatolt a virágok lelkébe. Amellett azonban fáradtságot nem ismerő szorgalommal kutatta fel és tanulmányozta át a régi kínai festőművészet nagy alkotásait és buzgalommal készítette róluk az ő egyéni igényeinek megfelelő vázlatos másolatokat.

Az egyik ilyen másolat annyira meglepett, hogy a szememnek sem akartam hinni. Díszes menetet ábrá-

zol a kép, fegyveres lovasokat. Többen zászlót lobogtatnak, mások sólymokat visznek. Egyik csoportjuk viszont kétkerekű, mennyezetes kocsit fog közre, amelyet teve húz. A kocsiban pedig lehajtott fejjel látható egy előkelő hölgy ülő alakja. Bizonyos távolságban egy második mennyezetes kocsi következik, amelyben tekintélyes külsejű férfi ül. Ezt a kocsit épp úgy, mint a másikat, zászlótartók veszik közül, kik mögött újra lovas harcosok poroszkálnak. Csak a magamfajta kutató tudja elképzelni azt az örömet, amely eltöltött, amikor a lovasok közt két régi ismerősre találtam. Már mint két olyan alakra, amelyeket a régi kínai ismerettárak fametszeteiről ismertem, hol mint hunnok szerepeltek. Most már tisztán láttam, honnan vették azok a kínai könyvek az ő hunn harcosaikat és egyben el tudtam képzelni azt is, mit ábrázol az előttem fekvő kép. De majd kiugrottam a bőrből, amikor a hosszú tekeres alján megláttam Wu Tao-tze nevét, azt a nevet, amelynek valóságos isteni csengése van a keletázsiai népek festőművészetének történelmében.

Kano Tanyu tehát minden idők legnagyobb kínai festőművésze után másolt egy hunnokot ábrázoló képet. Kezemben volt tehát egy emlék attól a nagy festőtől, aki engem minden más művésznél jobban érdekelt és hozzá az ábrázolás tárgya is, mint történelmi jelenet, mindennél közelebb állt hozzám. A sors kezét láttam ebben, annyival is inkább, mert az érdekes festményt előttem még senki se hozta nyilvánosságra.

A kocsiban búsan lehajtott fejű nő nem lehetett más, mint Chao Chun, az a szépséges kínai „hercegnő”, valójában Han Yuan-ti ágyasa, kit a kínaiak egy békekötés alkalmával kénytelenek voltak feleségül átengedni a hunnok királyának. A túlfinomodott környezetehoz szokott hölgyet szerencsétlenné tette ez a száműzetés. A hagyomány azt mondja, hogy fájdalmának költői formában adott kifejezést. Szomorú esete más kínai költők képzelőtehetségét is megihlette. Az egyik — Ts'ai Yen — különösen halhatatlanná tette nevét a szépséges hercegnőről írt elégiájával.

Mikor felocsúdtam a nagy meglepetésből, megkérdeztem az igazgatótól, — amit más japáni múzeumban aligha tehettem volna — volna-e akadálya annak, hogy fényképmásolatot készíttessenek a magam számára a világ előtt eddig ismeretlen nagy nevezetességről. Az öreg úr a legegyszerűbb, legmagátólértetőbb hangon beleegyezett.

A képet azóta már nyilvánosságra is hoztam. Meg is volt a visszhangja, amire számítottam.

SEIKO ÉS KIMIKO

Pekingi tartózkodásom első napjaiban már beadtam egy fényképészhez előhívásra a kis Kimiko és barátnője képét. A felvétel nagyszerűen sikerült. Több másolatot készíttettem róla és ígéretemhez híven mind a két felvételtől kettőt-kettőt elküldtem Kamakurába a megadott címre. Azután elutaztam Shanghaiba, Nankingba és Kína belsejébe. Mikor visszakerültem Pekingbe, leveleim közt találtam egyet, amelyet Kamakurában adtak fel, akadozó kézzel írt angol címmel. Ez állt benne:

— Kedves Professzor! Nagyon szépen köszönjük a kitűnő felvételeket. Ha visszajön Japánba, remélem, hogy meg fog látogatni minket Kamakurában. Szíves üdvözléssel Toki Kimiko.

Augusztus 16-án tértem vissza Tokyoba és 24-én jutottam el Kamakurába. Elindulás előtt a világhírű Mitsukoshi áruházban vettem egy nagy doboz csokoládét. A nálam lévő cím szerint a Hachimangu környékén megtaláltam Tokiék otthonát. Kispolgári hajlék volt, amilyen az átlagos japáni kisember hajléka, kívül-belül szerény és dísztelen.

Japánországban a különféle minta szerint épült lakóházak közt van egy különösen elterjedt fajta, amelyik tartja a rokonságot az ősi cölöpépítményekkel. Talpkövekre állított alacsony oszlopokon nyugszik, hogy a fapadlót ne nedvesítse át a talaj. Az ilyen házak, sőt

inkább házacskák fából épültek, cserép-, zszindely- vagy zsuptetővel. Az épület vázát alkotó oszlopok és gerendák mindenütt érvényesülnek a falakon. A külső falak vagy nyersekek, vagy feketére vannak festve, vagy vakoltak. Az utóbbi esetben fehérre meszeltek, vázuk pedig fekete. A legtöbb ilyen ház emeletes. A földszinten korlát nélküli deszkafolyosók futnak a bejárat előtt vagy a fal mentén. Az emeleti ablakok előtt kis korlátos erkélyek vannak. Az épület külső alkatrészei közül az aránylag nagy és nehéz fedél után ezek a legbeszédesebbek. Bent a vágányokba illesztett fakeretes papirosfalak ide-oda tolhatók. A könnyű fajsúlyú budapesti humor jól hibázott rá a japáni kisember épületeinek hangulatképére, amikor ezt a versikét alkotta:

— Az ember itt kis papirosházakban lakik.

Ha stájerol a háziúr, egy szobát leszakít.

Toki papának gyümölcskereskedése volt. Az utcára nyíló és a naptól gyékényekkel védett üzlet mellett baloldalt volt a lakás bejárata. Tájékozatlan lévén, először a boltba léptem, ahol egy lelket se találtam. Hangosan köszöntem.

— „Konnichi wa!”

Hirtelen megjelent lilaszínű kimonóban egy barátságosan mosolygó fiatal leány, de nem Kimiko. Amint nyomban kiderült, néhány évvel idősebb testvére volt. A japáni nők szokása szerint egymás után többször mélyen meghajolt. Mielőtt megmondtam volna a nevet, látszott az arcán, hogy kitalálta, kivel áll szemben. Kért, hogy kanyarodjak jobbra és úgy lépjek a lakásba.

A bejáratnál, a félméteres kis falépcső előtt, alighogy elkezdtem lehúzni a cipőmet, megjelent a háziasszony, korosodó, barátságos arcú, szemüveges nő, szerény szürke kimonóban. A vendég fölötti örömét kifejező, alázatos mosollyal borult le előttem a gyékényre. Barbár idegen voltomtól telhető udvariassággal viszonoztam a köszöntést. A kis ház megelégnékült. Előkerült egy karonülő baba, meg egy kis iskolás fiú és most már nevető arccal jelent meg Kimiko, aki anyja példáját követve, melléje térdelve üdvözölt. A kilenc-tízéves

kislányt azonban mintha kicserélték volna. Egyszerű, nyugati szabású, térdigérő ruhát viselt. Semmi sem emlékeztetett benne a történelmi jellegű kaburo-táncosnőre.

Most azonban nem volt szó ünnepélyességről. Folytonos hajlongások közt betessékeltek a bejárat előtti kis folyosón és egy pár lépésnyi, elől-hátul nyitott előszobán át a vendégszobába. Ülással kínáltak meg. A padlót borító gyékényre rátették a szokásos sötétlila színű selyempárnát. A beszédes, derült arcok elárulták, hogy semmi kétség, itt igazán szívesen látott vendég vagyok. Hiszen az egyszerűen élő kis család körében eseménynek számít a világ másik feléről való idegen jövetele. De talán még jobban örültem annak, hogy alkalmam van nem kívülről, hanem a szó szoros értelmében belülről látni Japánt. Idegen az ember előtt minden ország, amelyben nem ismeri a népet. Japán pedig százszorosan idegen az előtt, aki nem ismeri a Nyugattal nem érintkező polgárait. Egészen régimódi japániak ma már, a legöregebbektől eltekintve, csak a kisemberek között találhatók. Használják természetesen ők is a villanyvilágítást (a kis Toki házában még telefont is láttam), magukra öltik, részben vagy egészen, a nyugati ruhát, de gondolkozásuk még mentes minden idegenségtől. Érintkezési formáik, szokásaik hamisítatlanul a régiek.

Egyébként is jól éreztem magamat a Toki-család szerény hajlékában. A szoba egyik fala, egészen félretolva, a kis deszkafolyosóra és egy virágoskertre nyílt. Ami a kertben nőtt, ugyancsak eladás tárgya lehetett. Mialatt körülpillantva tájékozódni igyekeztem, már elém is toltak egy alacsony asztalkát; rátették a teáscsészét és egy tányérban a legjobb gyümölcsöket, amivel csak rendelkeztek. De mindennél jobban érdekelt maga a lakás. Körülnézve észrevettem a szoba egyik sarkában egy tokonomát, benne Fudo isten képe. Mikor meghajoltam előtte és mosolyogva kiejtettem a Fudo San nevet, rámmosolygott az egész család:

— Hai (igen) Fudo San!

Fudo San képe előtt egy feltűnően izléses ikebana is volt. Mikor a tőlem telhetőleg elsajátított japáni módon, szokásos csodálkozó arcjátékkal megadtam ennek is a megillető tiszteletet, a nagyobbik lány, aki mikor nem szolgált ki engem, általában a háttérbe húzódott, különösen szerényen és mélyen meghajolt és kedves tiltakozó félhangok hagyták el ajkát. Kiderült, hogy ez az ő mestersége.

Seiko San — ez volt a neve, mikor nem sepregette a boltot, vagy nem végzett egyéb munkát a ház körül, komolyan, a legjobb ízléssel és teljes avatottsággal élt a virágrendezés művészetének. Rögtön megállapítottam, hogy stílusa a nage-ire volt. Ez igazi művészet és nem műkedvelő szórakozás. „Odavetett“ stílust jelent. Mintha a marokrafogott virágokat és ágakat csak úgy hanyagul odadobták volna, ellentétben a régi aranyzabállyal, amely szerint a virágtartóból kiemelkedő három ág — „ten-chi-jin“ — az eget, a földet és köztük az embert jelképezi. Az „odadobott“ virágok se mentesek ez alól a kötelezettség alól, sőt azokra még sokkal nehezebb feladat is hárul. Nagy művészetet kell megvalósítani anélkül, hogy elárulnák a művészi szándékolttságot. A kertre nyíló fal mellett egy másik vázán akadt meg a szemem. Ebből úgy hajlott ki a virágkéve, mint egy szenvedélyes ecsetvonás. Mint egy meszelőnyi tusbamártott ecset remeke, amit erősen a papírra nyomtak, azután mesteri kézzel rántottak rajta végig.

Toki mama megszegte a keletázsiai nevelés aranyzabályát. Nem tartotta kötelességének, hogy olyan szerény legyen, mint a leánya. Megmutatta az oklevelet, amellyel Seikot egy virágrendezési pályázat alkalmával kitüntették és az első díjul kapott ezüstvázát. Előkerült a családi archivumból a csoportkép is, amely az ikebanaiskola tagjait a mesterrel együtt ábrázolja. Seiko San közvetlenül a professzor mellett foglalt helyet.

Miután a háziak látták és névjegyemről is tudták, hogy a művészet a kenyerem, felhívták figyelmemet a kis előszobában egy fülkére. Kiderült, hogy a Toki-

családban nemcsak Fudó, a bölcsesség istene különös tisztelet tárgya, hanem Amida San, a nyugati paradicsom legfőbb Buddhája, a végtelen fény megvalósulása is. A kis házioltár előtt különös szürkés árnyalatú zöldmázás csészében égett a füstölő. Ezt a finom kis cserépedényt szívesen állítanám ki a Hopp Múzeumban. Mikor kinyitották mögöttem a kis oltárszekrényt, a fából faragott és aranyozott Amida szobrok egyik szokásos példánya állt előttem, de ez se tartozott a mindennapiak közé. Látszott volt rajta, hogy már jó néhány nemzedéken át tisztelet tárgya a családban.

Mikor újra leültem az asztalka mellé, megkérdeztem, nem volna-e kedvük egy kis sétához Kamakura érdekességei közt. Ők is erre gondoltak. Kimiko eltűnt és néhány perc múlva fehér csillagmintás, sötétlila kimonóban jelent meg. Seiko is visszavonult, hogy magára vegye világos lilaszínű kimonóját. Kis időre még letérdelt a szoba egyik sarkában a tükör elé, arcán és ajkán végigsimított a nélkülözhetetlen festékekkel és meghajolva nyájasan mosolygott rám: útrakész.

Indulás előtt még megkértem a két testvért, álljanak meg egy pár felvételre a kertben. Hogy a távlat megfelelő legyen, az alacsony folyosóról irányítottam feléjük a kodakot. Mikor a gép elé álltak, feltűnt nekem, mennyire más-más a megjelenésük és arckifejezésük. A kisebbik csupa öntudat volt. Merészen csillogó szemmel nézett a világba. Csontos és meglehetősen fiús arcán felismerhetőek voltak apja vonásai. Nénje a nőiesség, mi több, a japáni nőiesség megtestesülése volt. Csupa szelídség és alázatosság sugárzott arcáról, amely egy kis gödröcskét leszámítva, síma és szabályosan tojásdad volt. Előnyére vált szokatlanul hosszú fekete szempillája és a füle előtt kissé mélyen lenőtt hajtincs. Ez utóbbi a japáni nők szépségének egyik legfőbb követelménye. Seiko arcán azonban minden önfeledt pillanatban, vagyis amikor nem mutatta a kötelező nyájas arcot, valami kis szomorúság vonult végig és a legtermészetesebb mosolyán is átködlött. Aztán elindultunk várost nézni. Első utunk a

„családi“ templomhoz, a Hachimanguhoz vezetett. Hachiman temploma alatt a Hadisten shinto szentélyét kell értenünk. Az istenség, akinek e házat szentelték, nem tartozik a buddhista pantheonhoz, amelynek két alakjához otthonában szokott imádkozni a Toki-család. Ez az istenség tulajdonképpen Ojin Tenno, a XV. császár volt, aki Krisztus után állítólag 201-től 310-ig élt és Jingo császárnétól született. Ez a híres-nevezetes uralkodónő a hagyomány szerint szép, okos és vallásos, amellett pedig erélyes és harcias teremtés volt. Azt jegyzi fel róla a történelem, hogy mikor férje uralkodása alatt Kyushu szigetén lázadás tört ki és férje ennek leverésére hadba szállt, ő is követte a táborba a császárt. A lázadást leverték, de férje hamarosan meghalt. Ő viszont megtudta, hogy a lázadást Koreából szították. Ezért a császár halálát eltitkolva, mint születendő fia helyett az ország kormányzója, páncélt öltve magára, hadsereget vezetett Korea ellen, amelyet le is győzött. A nép ma is azt hiszi Japánban, hogy méhében hordott fiának szelleme lelkesítette őt. 712-ben Gemmei császárné szentélyt emeltetett Jingo császárné nagy fiának emlékére Ushában. Azt mondják, hogy amikor felszentelték ezt az istenházát, nyolc fehér zászlót láttak leszállni az égről. (Azért nyolcat, mert a hadsereg, régi kínai szokás szerint, „nyolc zászló“-ra volt felosztva.) Ha kínai írásjelekkel azt leírjuk, hogy „nyolc zászló“, a japáni úgy olvassa: „Hachiman“. Ezért kapta Ojin a Hachiman nevet, amely ilyenformán nemcsak nyolc zászlót, hanem hadistent is jelent. Mondanom sem kell, hogy ha valahol, akkor Japánban népszerű a hadisten. Van is elég Hachiman-templom az országban. Több közülük igen nevezetes.

Kamakurában azonban még egy különleges helyi szempontból jelentős istenség Hachiman. A XII. században ugyanis egy új monda keletkezett, amely szerint Hachiman lelke föltámadt egy nagyratörő főnemes, Minamoto Yoshiie személyében (1041—1108), kinek atyja Yoriyoshi buzgón imádkozott Hachimanhoz, hogy bátor és harcias utódhoz segítse. Erre a mondára

azért volt szükség, mert akkor kezdett a japáni égen fényesen ragyogni a Minamoto család csillaga. A Minamotók elkeseredett ellenségei voltak a Tairáknak. Véres harcokat vívtak velük a hatalomért. A hosszú küzdelem a Minamotók győzelmével végződött, kik Shimonoseki közelében, a Danno Ura tengerszorosban, tönkretették a Tairák hajóhadát és ezzel megszerezték a főhatalmat Japán fölött. A Minamotók feje, Yoritomo 1192-ben shogun lett és egy apjától örökölt kis falut választott székhelyéül. Ez volt Kamakurá. A kis faluból nagy város és Japán egyik kimagasló szellemi középontja lett. Ezt a rangot olyan időben érte el Kamakura, amikor Japánban nem a shinto, hanem a buddhizmus, tehát nem az ősi nemzeti vallás, hanem a nagyázsiai szárazföldről behozott hit virágzott. A japáni buddhizmusban is volt azonban belátás. A hatalom érdekében megkísérelték, hogy az idegenből hozott tant lehetőleg minden japáninak otthonossá tegyék, annál is inkább, mert hasonló törekvés nyilatkozott meg a másik oldalról is a shinto és a buddhizmus egyesítésére. Kobo Daishi, a nagy japáni szent, 800 körül igyekezett összeolvasztani és egy harmadik rendszerrel, a kínai konfucianizmussal egyesíteni a két vallást.

Furcsának tűnhet fel, hogy két japáni kislánnyal, a kamakurai lótusztavak mellett, a Hachimangu felé sétálva ilyen mélyértelmű történelmi és vallási dolgokon jár az eszem. Nem közömbös azonban ez a kis futólagos kitérő Seiko és Kimiko, sőt az összes japáni Seikok, Kimikok, Yoshikok, Fumikok, Masakok, Mitsukok, Kenkok, Minekok és még hányféle más csilingelő nevet viselő fiatal japáni lány szempontjából sem, mert hiszen éppen ők, a mai leendő japáni feleségek és anyák azok, akiknek személyében egészen észrevétlenül és egészen kis és jelentéktelen dolgokban végbemegy valami mindeddig sohasem tapasztalt változás.

Egyelőre az volt a fontos, hogy a magas lépcsőn felmentünk a Tsurugaoka dombra, a nagy templomhoz, amelynek ma fennálló épülete 1828-ban épült a régi helyén, mert az, mint legtöbb régi japáni templom, tűz-

vész martaléka lett. Csak a domb aljában, a hosszan elnyúló lótuosztó és a mellette folyó patakot boltozó dobhíd közelében emelkedő öreg ginkgo fáról mondják, hogy még a nagy idők tanuja, sőt azt is tudni vélik, hogy mellette rejtőzött el Kugio főpap, amikor 1219-ben meggyilkolta Sanetomot, az utolsó Minamoto shógunt.

A templom küszöbe előtt a két kislány, szokás szerint, hármat-hármat tapsolt és elmondta rövid imáját. Azután tovább mentünk egy folyosón és megálltunk a pénztár előtt. Seiko, mint idősebb, volt a vezető. Odalépett a pénztárnál ülő paphoz és halk hangon mondott neki valamit. A pap azonnal felállt, mélyen meghajtotta magát előttem, átnyújtotta a templomot ismertető füzetet, meg a Hachimangu nevezetességeiről készült levelezőlapokat s bal felé mutatott. Tudta, mivel tesz jót a magamfajta idegennek.

Valószínű, hogy sem Seiko, sem Kimiko nem sejtették, milyen szívességet tettek nekem, amikor bevezettek templomuk múzeumába. Hogy is tudták volna, milyen örömet éreztem, amikor az egyik üvegszekrényben egy Amida-képet láttam függni, lótuosztályban álló isteni alakot. Ugyanaz az Amida-alak látható ugyanis Budapesten is, a Hopp Múzeumban. Vay Péter hozta annakidején Japánból. A fekete háttér előtt álló Buddha fejéről hosszú fehér és arany sugarak áradnak szét. Arca, keze, lába is fehér, hosszú palástja pedig arany. A régi japáni festők az arany sugarakat és ruhát, amit a legfinomabb és leggazdagabb szövetminta fed, úgy szokták ábrázolni, hogy a vonalakat nem ecsettel húzzák, hanem lehelletfinom és hajszálvékony arany-szalagocskákból rakják ki. Ez az úgynevezett kirigane munka, amely idővel feledésbe ment. A XIII. század japáni művészei még nagyszerű ékítményes hatásokat értek el vele. A kirigane-palástban ragyogó Buddhák, bodhiszattvák, angyalok és más égi lények meszeszerű jelenségek és azt a benyomást keltik, mintha nem is volna kézzelfogható testük, hanem aransugarakból szövődtek volna össze.

A gyűjtemény különben nemcsak az én legegység-

nibb szempontomból, hanem egyébként is érdekes volt. Sok régi fegyver őrizte még itt a harcias Kamakura-korszak emlékét és olyan templomi tárgyak is voltak kiállítva, amelyeket a kegyeletes hagyomány a szent japáni papok legnagyobbikának, Kobo Daishinak szokott tulajdonítani.

A Hachimanguban tett látogatás után kelet felé mentünk tovább. Kanyargó kis patakhoz értünk. Seiko megállt a kis hídon és tapsolni kezdett. Pillanatok alatt ellepték a vizet a híd alatt az aranyhalak. Milyen nép lehet az, amelynek közelében ily jól tudják érezni magukat az aranyhalak? Azután a kamakurai nagy múzeumba mentünk, amely egy VIII. századi faépületnek, a még ma is sértetlen állapotban lévő narai Shosoinnak, Komyo császárné híres kincstárának a másolata. Bájos kis vezetőm a maga módja szerint itt is bemutatózott. Mondhatom, a kamakurai császári múzeumban ugyanolyan símán ment minden, mint amilyen nehéz volt boldogulnom a kyotoi városi múzeumban.

Kimiko közben hazafutott és nem egészen nemzeti, de kényelmes matróruhában jelent meg újra.

NIKKO

A Kokusai Bunka Shinkokaiban tartott felolvasásom kapcsán jutottam összeköttetésbe Torii Ryuzo professzorral, a japáni őstörténelem kutatóinak nesztorával. Csak azt sajnálom, hogy nem ismerkedtem meg vele mindjárt japáni tartózkodásom kezdetén. A professzor ugyanis a legmelegebb szívű emberek egyike, a megtettesült jóindulat. Kutatómunkáját egész családjával együtt végzi. Részt juttat belőle feleségének is, de különösen fiainak és Midori leányának, aki amellett, hogy igen bájos teremtés, kitűnően rajzol, fest és szépen beszél angolul. Toriival ismeretségben lenni családi ismeretséget jelent. Ebben a tekintetben tehát különbözik legtöbb honfitársától, akik a Nyugatról jött idegent rendszerint nem vezetik be otthonukba. Monda-

nom sem kell, hogy a japáni udvariassági formák az ő házában is hiánytalanul kötelezők, de legkevésbé sem ártanak a vele való érintkezés szinte páratlan melegségének.

A Torii házban már rövid ismeretség után otthonosan éreztem magam. A házigazda is, a háziasszony is úgy gondolták, hogy a kedélyes baráti együttlét nem merülhet ki tudományos eszmecserében.

Egy alkalommal meghívtak sukiyakira. Japánban ez nemcsak nemzeti étel, hanem a kedélyes együttlét alkalma is. Azzal jellemezhetem legjobban, hogy körülbelül a fordítottja a szertartásos teának. Egyezik ugyan vele abban, hogy szintén a vendég jelenlétében készítik, de nem szertartásosan, mint a chanoyuhoz való zöld teát. A társaság körülüli az asztalt. Közepére teszik a serpenyőt. Ebben először zsírt olvasztanak, amibe vékonyra szeletelt marhahúst dobnak hagymával, gombával és vékony laskával együtt. Mikor a hús majdnem egészen kisült, vizet töltenek hozzá. A kész darabokat azután evőpálcáikkal halásszák ki a körülülők. A sukiyaki nagyon ízletes étel, a japáni konyha egyik büszkesége. Bennszülöttek, idegenek egyaránt szeretik, részben azért is, mert jól esik hozzá a sake. Ha azonban manapság résztvesz az ember egy-egy sukiyaki vacsorán, rendszerint a japániak rontják a stílust. Nem mondanak le az Asahi sörről. Ezt ugyan Japánban főzik, de végeredményben még sem nevezhető japáni itálnak. Ha sukiyaki összejöveteleken vettem részt, rendszeren én, az idegen tartottam ki szigorúan a sake mellett, ami a japániak szemében már túlhaladott álláspont volt. Az öreg Torii is így gondolkodott.

Hozzá különben többször mentem el Toyama Koichival, a Torii-ház családi barátjával, akitől nagyon sok régi és új emberről kaptam közelebbi felvilágosítást. Toyama atyja ugyanis miniszter volt a nagy japáni reform idején, az elsők egyike, akiket a japáni kormány nagy külföldi tanulmányútra küldött. Kiváló nevet szerzett mint költő is. Egyik versében megrázó képet festett az 1855-i tokyoi földrengésről. Koichi

barátom tehát atyja révén került összeköttetésbe az új Japán nagyságát megalapozó híres emberekkel, köztük kiváló idegenekkel is, akik Japánt második hazájuknak választották. Ezek közt volt Ernest Francisco Fenollosa, a nagy művészetkutató, a tokyoi egyetem egykori tanára is. Toyamával kerestem fel a tokyoi egyetem nyugalombavonult másik világhírű tanárát, Sei Ichi Takit, kinek halhatatlan érdeme van a Távol-Kelet művészetének a külfölddel való megismertetésében. Ő szintén nagy segítségemre volt abban, hogy hozzájussak néhány izgatón érdekes régi képhez, amelyeket tulajdonosaik jobb ügyhöz méltó buzgalommal rejtegetnek a komolyan érdeklődők szeme elől.

Tokyoit tartózkodásom legvégére sok minden halmozódott össze; többek közt az az elsőrendű fontosságú feladat, hogy alaposabban megismerhessem Nikkot. A japáni közmondás azt mondja: amíg nem láttad Nikkot, nem mondhatod kekkot. Kekkot akkor mond a japáni, ha valamivel tökéletesen meg van elégedve. Mielőtt átutaztam volna másodszer Kínába, meglátogattam már egyszer ezt a csodálatos helyet, amely két szempontból nevezetes: rendkívüli természeti szépségei miatt és mert itt érte el fejlődése tetőpontját az az újabbkori japáni művészet, amely úgy élt sokáig a köztudatban — míg Narát és Horyujit nem méltatták elég figyelemre — mint „a“ japáni művészet.

Nikko a hegyekben fekszik, Tokyótól nem messze. Oda és Koyasanba kell menni annak, aki Japán legcsodálatosabb hegyvidékét és legszebb kriptomériáit akarja látni. Ellenállhatatlan vonzerőt gyakorolt ez az isteni hely már a legjobban tisztelt japáni szentre, Kobo Daishira is. Nikkóban az erdős hegyekben épült Ieyasu és Iemitsu Tokugawa shogunok mauzoleuma. Tokugawa Ieyasuval kezdődött a japáni hűbéres uralom utolsó korszaka. Miután kétszer is elfoglalta Osaka várát (1614—1615), ő lett Japán elvitázhatatlan ura. Ő tette az ország fővárosává Tokyot. Ieyasu 1616-ban halt meg. Kunozanban temették el. A következő évben azonban már átvitték hamvait Nikkoba és ott földelték

el véglegesen. A Tokugawa-ház hatalma oly nagy volt már ekkor, hogy a császár a halottat utóbb a Tosho-Daigongen, vagyis a „Bodhiszattva keleti fénytadó megtestesülése címmel ruházta fel. Ieyasu ilyenformán az istenek sorába jutott. Utódai gondoskodtak róla, hogy a nagy hadvezér és bitorló méltó emléket kapjon. Halála után hat évvel kezdték építeni a nikkoi mauzoleumot és 1636-ban fejezték be. Ieyasu fia, Hidetada a legnagyobb fényűzést fejtette ki az építkezésben. Nikkóban az ékítményes formák szemképráztató tömege mozgásba kellett, hogy hozza a nép egyszerű gyermekeinek képzeletét. A fafaragás művészete kibolbolta minden erejét Ieyasu sírépületein. Az ősi keleti gondolat valósult itt meg új stílusban. Kínából vették át nemcsak a díszítőformák tartalmát, hanem onnan hozták még a legértékesebb faanyagot is.

Az Ieyasu-mauzoleum méltán megcsodált épülete a minden képzeletet felülmúló formapazarlással alkotott Yomei-mon, amelyet a helybeliek Higurashi-nomon-nak neveznek, amit szó szerint „Napkeltétől sötétig kapu“-nak lehet fordítani. Azt értik ezalatt, hogy annyi látnivaló van rajta, hogy könnyen el lehet vele tölteni az időt reggeltől estig. Úgy is van. Nikko művészete kimeríthetetlen. Kétségtelen, hogy nem oly nemes és nem származik olyan egész Ázsiát átfogó nagy gondolatokból, mint az, amely Narában néma csodálatra kényszerít. Mégis zavartalan gyönyörűséget nyújt, mint egy sereg nagyratörő és cselekvő ember korának művészete.

Tudnunk kell még, hogy a nikkoi Ieyasu-mauzoleum, jóllehet buddhista jellegű, shintó papok felügyelete alatt áll. A négy legfőbbet a kormány nevezi ki, a hét alacsonyabbrangút a helyi hatóságok. A Tokugawa-korszakban Nikko legfőbb papja mindig egy császári herceg volt. Maga a császár pedig évenként küldött oda követet, aki arany goheit áldozott a nagy jogbitorló szellemének.

Ieyasu születésének és halálának emlékére évenként rendeznek ünnepet. Ennek legérdekesebb látvá-

nyossága a jelmezes felvonulás. Az ilyen felvonulások felelevenítik a japáni multat. Nemcsak papok és kaburo táncosnók vesznek bennük részt, hanem gyalogos és lovas fegyveresek is, csatlósokkal, apródokkal, történelmi ruhában és fegyverzetben. Közben színes vászonzóból szabott sárkányokat is hoznak magukkal. Semmivel sem takarékoskodnak, ami a nép képzeletét évszázadok óta foglalkoztatja.

Nem versenyezhet gazdagságban Ieyasu mauzoleumával az Iemitsué, de ennek meglátogatását sem szabad elmulasztani. Ez már Tendai buddhista szentély. Egyik nagy nevezetessége Kano Yasunobu óriási sárkánya, a híres festőművész legfigyelemreméltóbb alkotása. Ez a hatásos tufestmény a templom egyik épületének mennyezetét díszíti. Sok hasonló sárkányt lehet látni nevezetes japáni templomok falain és mennyezetein, de kevésnek a mozgásában van annyi képzeletserkentő erő, mint ennek természetfeletti életnyilvánulásában. Ieyasu egyik sírépületében, a Yakushi templomban is van egy hasonló mennyezetdíszítő, ugyancsak Kano Yasunobutól. Ezt meztelen sárkánynak hívják, mert nem veszik körül a szokásos felhőgomolyok. A mellett csodálatos visszhangot ad. A templom látogatói állandóan tapsolnak alatta.

Nikko legnépszerűbb nevezetessége a vörös híd, a Daiyagawa hegyi folyó fölött. E híd mellett gyakran kell elmennie annak, aki a város különböző nevezetességeit keresi fel. Maga a híd azonban el van zárva. Rajta átkelni csak a császár követének volt szabad, aki a már említett áldozatot hozta Ieyasu szentélyébe. A mai híd különben már csak utánpótlás a réginek, amely elpusztult.

A folyó két partján magas hegyek tornyosulnak. A balpartiak lejtőjén vezet az út Chuzenji felé, a nagy tóhoz, a Kegon-vízeséshez és a Nantai Zanhöz. Az utóbbinak alakja élénken emlékeztet a Fuji Sanra. Csúcsát azonban nem kopár sziklatölcser, hanem erdő borítja.

Chuzenji környékének legnagyobb szépségeihez most drótkötélpályán lehet feljutni. Életre szóló feledhetetlen élmény ez a kirándulás. Szédítően mély völgy

felett kél át az ember a csigára erősített kis kocsiában. Mikor én tettem meg ezt az utat, már őszi színben pompázott a természet. A hegyoldalakat borító jávorfák levelei tűzvörösek voltak. Köztük ködfellegek gomolyogtak. Amikor felértem a hegycsúcsra, még erősebb lett a köd. Az egyik oldalon még csak érdekessé tették a kilátást a vándorló felhők, a másikat azonban, éppen azt, amelyre nagyobbszerű kilátás nyílik, egészen eltakarták. Bosszúsan tértem vissza Chuzenjibe, de itt se töltöttem hiába az időt. Hiszen maga a Chuzenji-tó, partján a hírességben a miyajimaival versenyző toriival, Japán legszebb pontjainak egyike. Ott van azonkívül a híres Chuzen templom, egy fából faragott „ezerkarú“ Kwanon szoborral, a legnevezetesebb nemzeti kincsek egyikeivel. Azt mondják, hogy a környékbeli legrégebbi szentélyeket alapító Shodo Shonin műve.

Késő délután azonban mégis csak eljött az én időm. Az ég tisztulni kezdett. Ujra kocsiába ültem; felhajtattam a kötélpályához és másodszer is felvitettem magamat a tetőre. Most már szabadon terült el előttem a híres fensík a tengerszemmel. Vize zuhatagban ömlik alá a mélybe. Kétoldalt pedig percről-percre változott a hegyek színe a csodás őszi alkonyatban. A hűvösödő borulat figyelmeztetett, hogy időm lejár. Nemcsak az emlékezetes kirándulás volt elmúlóban ezen az elragadó helyen, amelyről először Hopp Ferenc beszélt nekem, hanem a tanulmányi évem is a Távols-Keleten, amely ki tudja lesz-e még olyan a közel jövőben, mint amilyenek most láttam!

GEISHÁK KÖZT

Imaoka barátomtól értesítést kaptam, hogy Sumioka dr. meghívott minket vacsorára. Megbeszéltük, hogy előbb elmegyünk a Sumóba, onnan pedig valami nagyon elsőrendű helyre, ahol elsőosztályú geishákat fogok látni. Nem volt ellenemre a dolog. Imaoka és Sumioka értem jött a szállodába és a Sumóba hajtattunk.

Az ismerős házban jó adag szomorúság vegyült az örömbe. Időm idestova lejár, azután Isten hozzád! — a viszontlátás reménye nélkül . . .

Hűvös, őszi fuvallat vegyült az esti levegőbe. A meleg tea és a sake annál jobban esett. Amikor felszolgálták a hatalmas pontyot, Sumioka valóságos védőbeszédet tartott:

— Ne törődjék azzal, amit Kínában hallott. Megengedem, hogy ott veszedelmes dolog nyers halat enni, mert piszkos vízből fogják. Itt azonban másképpen áll a dolog. Ez teljesen friss. Semmi baja sem lehet tőle!

Megfogadtam a jó tanácsot.

A vacsora végéhez geishák érkeztek, köztük Isami San, aki első látogatásom alkalmával is itt volt és olyan buzgalommal tanította akkor a Tokyo odorit. Egy kedves kis maiko verte a dobot, két másik előadta a dalt a „szabadonbocsátott madarokról“. Ez a dal egyike a legnépszerűbbeknek Japánban. Kwammu császár, a legenda emlékéül uralkodó, aranyszívű ember volt és nem tűrhette, hogy birodalmában kalickákba zárt rabmadarak hallassák panaszosan hangjukat. Elrendelte, hogy adják vissza mindeniknek a szabadságát.

A szelídlelkű császár nagyon régen uralkodott. Parancsának feltétlenül engedelmeskedtek. A madarak kirepülhettek. A dalt azonban változatlan szöveggel énekelik tovább, mert rabmadarak mégis voltak mindig és vannak ma is.

A régi dal sohase téveszti el hatását. Engem ezúttal jobban megragadott, mint először. Jók voltak a szereplők is, a keret is. A geisha shamisen-játéka és a két maiko tánca csupa hangulat és kifejezés. Az én szemem azonban minduntalan a legkisebbik maikóra tévedt, aki a háttérben ütötte a dobot. A bájos gyermek olyan festői jelenség volt, amilyent még Japánban se lát gyakran az ember. A fehér papirossal bevont fal előtt pontosan a középben helyezkedett el. Pipacsvörös kimonót és citromsárga obit viselt. Arca krétafehér volt a rizsportól. Bogár szemeiben csak úgy nevetett az élet tavasza. Tartásában több volt még a gyermekből, mint a nőből.

Két kis keze öntudatos ütemben verte ki a tompa hangokat. A fekete haját díszítő ezüst rojtok és arany virágok játékos remegéssel kísérték a zenét.

Festeni való kép volt; olyan, ami nem tud ki-mosódni az ember emlékezetéből. Különösen, ha búcsúhangulatnak ad nyomatékot.

Nem titkoltam, hogy megjött a hangulatom. Sumioka barátom büszke mosollyal bólintott felém. Lát-szott rajta, hogy meg van elégedve a hatással, amit a mutatvány rám gyakorolt.

Imaoka beszélt helyette magyarul.

— Ezek csak jó harmadrendűek. Majd ezután fogja látni az igazi elsőosztályúakat.

Rövidesen búcsúztunk a Sumótól.

— Sayonara, Sayonara, mata doózo! — (Isten vele, Isten vele, jöjjön újra!) — hangzott utánunk.

Imaoka szólalt meg ismét:

— Most egy régi házba megyünk, amely megmenekült a földrengéstől. Híres emberek meghitt helye volt az a teaház.

Az előzetes hangulatkeltés sohasem árt, de Japánban a régi házak maguk is megteszik. Az ilyeneknek persze meg van a maguk varázsa mindenütt a világon; a japániak azonban egészen sajátos előnyökkel dicsekszenek. Nincsenek ócska bútoraik, megbarnult festményeik, patinás zománcozott cserépkályháik, foszladozó falkárpitjaik és szőnyegek. De van bennük valami, ami teljesen lenyűgözi és elbűvöli az embert. Megnyugtató érzést kelt már maga az, hogy a belépés előtt le kell vetni a cipőt, azután finom gyékényen jár az ember, melyet az alatta lévő rizsszalmaréteg ruganyossá tesz. Szék nincs. Földre kell ülni, ami nagyon kellemes, ott-honos érzéssel jár. A tokonomában egyetlen kép függ. Egyetlen kép a szobában egyetlen közös hangulatba olvasztja a szíveket. A kép alatt néhány szál gondosan elrendezett virág. Annak is meg van a maga határozott értelme, ami hozzájárul a jelenlévők összehangolásához. A falakat mindenütt síma fehér papiros burkolja, gondosan gyalult vagy hántolt fa kereteli. A fafelületek

festetlenek. Ezek a sajátosságok törvényszerűen ismétlődnek minden házban. Az idegen és avatatlan előtt sivárnak tűnik fel mindez. Az ismerős a lelki biztonság érzetét meríti ebből a kötöttségből. És az egész fölött ott lebeg a végtelen gondosság szelleme, amely híven őrzi minden hüvelyknyi terület épségét és tisztaságát és emellett a helyhez fűződő hagyományokat, a mult emlékeit. Nem a jövőnek, hanem a multnak, még pedig az élő multnak él az ember az ilyen ódon japáni házakban. Itt az őseredeti egyszerűség és a választékos finomultság mint közös tőből eredő két virág gyönyörködtet.

Ilyen háznak egyik emeleti szobájába léptünk be most. Csend és félhomály fogadott, de a következő percben már megélnékült minden. A ház népe csupa figyelem. Feketére lakkozott alacsony asztalkákat hoztak be. Sötétlila selyempárnákat tettek melléjük. Helyet foglaltunk. Kis tányérokban apró halacsák és egyéb boritalhoz való sós ízelítők kerültek az asztalra. Töltögetni kezdtek a meleg sakét és Sumioka barátom élénk tárgyalásokba bocsátkozott a ház asszonyával. A lilamintás barna kimonóba öltözött sovány hölgy arcán látszott, hogy már nem fiatal, de látszott a nem mindennapi értelmesség is.

Tompa lábdobogás közeledett a lépcsőn és megjelentek a várt hölgyek, arannyal, ezüsttel és más élénk színű mintákkal hímzett piros kimonókban. Csengő „komanwa“ (jóestét) köszöntéssel buktak térdre és hajtották földig a fejüket. Rövid percek alatt valósággal megszállták a terepet. Élénk csevegés közt kuporogtak körénk, látszólag ötletszerűen képződött csoportokban. De aki figyelte, észrevehette, hogy a háziasszony — ragyogó multú egykori geisha — ügyesen irányította a dolgot. A most érkezett geishák különben mind fiatalok és még fiatalabbak voltak és szépen csengő nevre hallgattak.

Virágos jókedvben volt az egész hölgytársaság. Nem a mi körünkben szerepelt először aznap este. A legfiatalabb korosztály egy része már illuminált állapotban jutott hozzánk. Az egyik olyan italos volt, hogy mind-

untalan leragadt a szeme. De azért kitartóan nyelte tovább is a sakét, anélkül azonban, hogy jóízlésbe ütköző dolgot követett volna el. Egy geisháról különben ilyesmi el sem képzelhető; különben nem lehetne geisha. A japáni nő egyébként is, legyen bár úrihölgy, paraszttasszony, geisha, vagy szobaleány — tapasztalatból mondhatom — modor és fellépés tekintetében első helyen áll a világon.

Sok vita folyt már arról, hogy vajjon eszményi megoldása-e a nőkérdésnek az, ami Japánban a történelem folyamán kialakult. Lehetséges, hogy éppoly rossz, mint nálunk a mai. A japáni nőknek azonban oly jól áll mindaz, amit a hagyományos formák szerint csinálnak, hogy a világ más asszonyai kedvesség és nőiesség dolgában nem állják velük a versenyt.

A geisháknál is tulajdonképpen a fellépés és a társadalmi érintkezés mikéntje a legfontosabb. Geisha: énekesnő és táncosnő, aki művészetéből komoly kérdést csinál, de nem igen erőlteti meg magát. Rendesen egy számat ad elő, sőt némelyik addig húzza az időt csevegéssel és a shamisen hangolásával, míg csak a záróra nem ütött.

A geisha esetében is bebizonyosodik, ami minden régi japáni intézményről kiderül: hogy az ősrégi kínai szellem él benne. Kung Fu-tze nagyrabecsülte a zenét, mert a társadalmi összetartás előmozdítóját és a lélek nemesítőjét látta benne. A geisha zenéje ma is az, aminek Kung-tze látta az ókori kínai zenét: művészi formája a társadalmi érintkezésnek, a művészet beállítása a társadalmi együttlét szolgálatába.

Kínából rengeteg sok minden tűnt el a régi életművészet fegyelmezettségéből. Eltűnt a kimonó, meg a teaszertartás is, amit Japán a mai napig megőrzött. És Japánban az énekesnő a mindennapi élet legsajátosabb jellegzetessége lett. Az idegenek nagyrésze ma se tudja jobban jellemezni Japánt egyébvel, mint a cseresznyevirággal és a geishával. Pedig a geisha művészete ugyanúgy az ősrégi kínai szellemben gyökerezik, mint a mai japáni nő stílusa a régi kínai társadalmi felfogásban.

A japáni nőnevelés főforrása, az Onna Daigaku, három alaptörvényt ír elő a nőnek: míg otthon él, mint lány a szüleinek, asszonysorban férje szüleinek és férjének, ha pedig özvegységre jut, fiának tartozik föltétlen engedelmességgel. Ez a Japánban nagyon bevált bölcsesség szintén kínai eredetű. Ott azonban a régi erkölcs előbb a háremélet kinövéseinek következtében fajzott el, azután kikezdte a társadalmi züllés, ami manapság, szövetkezve az idegen befolyással, percről-percre pusztítja. Ez is azt bizonyítja, hogy Kína szorosabban kapcsolódik Nyugat-Ázsiához, mint Japánhoz, annak ellenére, hogy Nippon stílusformái mind kínai eredetűek.

A régi Keleten két részre szakadt a családi élet, a férfi és a nő életére. Ennek az állapotnak messzeható befolyása volt a társadalmi szokásokra. A férfi nem vitte ki magával a házból a nőt. Nem vitte el barátai körébe. Miután pedig a nő nélkül a társas együttlét hiányos, gondoskodni kellett a házon kívül a törvényes élettárs pótlásáról. A geisha hivatása lett az, hogy házon kívül helyettesítse az állandó élettársat, vagyis kiszolgálja és szórakoztassa a férfit. Mert hiszen a nő szerepe a Keleten állandó szolgaszerep volt. A keleti ember azt kívánta a nőtől, hogy virágszál legyen, amely gyönyörködtet. Ezért tehetsége szerint gondozta és ápolta ezt a virágszálát. Díszes szolgaszerepet biztosított neki s ezt várta el a házon kívül más nőktől.

A régi követelményeknek ma már csak a geisha tud megfelelni. Neki még megvan a régi iskolája, ahol nemcsak tanul, hanem a mi fogalmainkat messze felülmúló fegyelmezettségre is szert tesz.

Mikor körülöttem mosolyogva hajlongtak a geishák, mikor letérdelés előtt a pontosan előírt szabály szerint hajtották fel kimonójuk balszegélyét, eszembe se jutott ez a szó: „fegyelem“. Csupa derű, könnyedség és kedvesség volt ott minden. Pedig mégis fegyelem a geisha erénye. Természetesen nem olyan fegyelem, amit korbáccsal kényszerítenek ki, hanem amit századokon át

oltott a geishákba a japáni társadalom szelleme ; nemcsak a teaszertartás és a virágrendezés, hanem a régi hűbéres japáni felfogás általában. Ez a felfogás rendkívül szigorú volt, de rendkívül sok művészetet is követelt. A szigorú testi nevelés lett a régi Japánban a fiú osztályrésze, az élet művészetére való nevelés a leányé. Miután pedig ezt a családban élő asszony csak otthonában érvényesíthette, a házon kívül egybegyűlt férfitársaság csak a geishákkal együtt találhatta meg a kívánt élvezetet.

A színes és kellemes környezetben az az érzés töltött el, hogy körülöttem egy zárt világ forog, amely semmit se tud arról, ami rajta kívül érik és ennek a világnak a forgását válogatott szépségű és kellemességű női kezek és mosolyok irányítják úgy, hogy ami történik, abba egyetlen zavaró hang, vagy mozdulat se vegyül. A társalgás, a kölcsönös széptevés élénk és fesztelen volt, a nélkül, hogy az ember egy pillanatig is tartott volna attól, hogy valami elrontja a hangulatot. A nagyszerű fegyelem éppen abban nyilvánul, hogy a geisha a legcsekélyebb botlást sem követi el, még véletlenül se zavarja meg az összhangot.

Minden hónapnak megvan a maga külön tánca. Az akkor időszerű októberit két fiatal és nagyon szemrevaló lány lejtette. Kedvesek voltak. Értették a művészetüket. De előlépett és hódolatteljesen meghajtotta magát a ház asszonya is és a maga kivételesen egyszerű, de nagyon ízléses kimonójában egy legyezőtáncot mutatott be. Ez volt a legtökéletesebb geishamutatvány, amit valaha láttam. Minden lépés, minden kar- és fejmozdulat tökéletes. Hol a magasba lendült a legyező, hol oldalvást, hol lecsapott. A táncosnő két karja iskolázott, kimért, de mégis síma, lágy mozdullal forgatta. Előkelőség, komolyság és drámaiság volt ebben a táncban. Meg volt benne az is, ami minden igazi művészi teljesítményben a legfontosabb : a művész egyénisége a mesterségbeli tudás fölé emelkedett.

Kiestem a szerepemből. Európai módon, a dícsérő

szavakkal nem takarékoskodva, üdvözöltem a művésznőt. Sumioka és Imaoka elégtelen mosolyogtak. A nő még szerényebb lett, mint azelőtt. Visszavonult a háttérbe és ott maradt akkor is, amikor fényképezésre került a sor.

Nagyon hálás voltam Sumioka doktornak ezért az estéért. Az volt az érzésem, hogy Nippon multjában tettem vele látogatást.

Míg csak könyvekben olvastam a geishákról, vagy néha-néha valamelyik világvárosi mulatóhely színpadán láttam egy-egy csoportjukat, nem is gondoltam arra, hogy ezek a nők komoly hivatást tölthetnek be a távolkeleti szigetország életében. Imaoka barátom könyve olvasásakor is hajlandó voltam azt hinni, hogy a geishák dícséretében sok a nemzeti elfogultság. A Japánt járt egyszerű tengerészek, üzletemberek és turisták közlései semmi komoly benyomást se gyakoroltak rám. Magában Japánban is először csak az alacsonyabb színvonalat képviselő énekesnőkkel volt alkalmam találkozni, kisebb időtöltések alkalmával. Azonkívül gyakran hallottam korcsmárosnékről, sőt bárleányokról, hogy előzőleg geishák voltak és sikertelenségeik késztették őket szürkébb polgári foglalkozásra. Azt régóta tudtam, hogy a táncosnők és énekesnők közt sok a nyárspolgári felfogású. Egyikről megtudtam, hogy orvostanhallgató fia van. A dalok közt is, amelyeket a geishák elő szoktak adni, sok az újkeletű. Hiába! A művészet változik a korral. Szóval úgy képzeltem, hogy a geisha már egy kiveszőfélben levő alakja a japáni életnek, nem érdemes vele komolyan foglalkozni.

Ez a magammal hozott vélemény hamis előítéletnek bizonyult. Látnom kellett először is, hogy a geishák nagyobb központokban egész városrészeket foglalnak el. Minden városban külön szervezetük van és ehhez kell fordulni, ma természetesen telefon útján, ha valamelyiknek a társaságát óhajtja az ember. A szervezet gondoskodik a geishák szabályszerű díjazásáról. E körül a kérdés körül éppen japáni tartózkodásom idején,

rövid ideig tartó geisha-sztrájk is volt. Szóval a geishák még mindig tekintélyes tényezők Japán társadalmi életében.

Ha pedig a dolgok lényegét kutatjuk, ahhoz nem elég ismernünk a nagy társaságból való japáni nőt. Ezek a hölgyek két életet élnek. Még mindig jobb modorúak és kellemesebb fellépésűek ugyan, mint nyugati testvéreik, de eltekintve attól, hogy a kimono helyett gyakran öltik fel a nyugati ruhát, ami legkevésbé sem áll jól nekik, sokat vesztenek eredetiségükből és a természetüknek meg nem felelő társaságban unottakká lesznek, lelkiileg elszegényednek.

Ami életformát a Nyugattól vett át Japán, az se nem érdekes, se nem vonzó. Ami viszont a szigetországban lelki és művészi érték, mind a régi nagy Ázsiától nyert örökség. Kakuzo Okakura, a nagy ázsiai gondolkozó találóan jellemezte hazáját azzal, hogy Ázsia múzeumának nevezte. Ebben a múzeumban eleven kincsek is találhatóak. Ezek teszik bájossá a Felkelő Nap Országát.

JEHOL

Japánból Kínába és vissza mindig kis gőzösökkel tettem meg az utat. Ezekkel cifra kalandjaim lehettek volna, ha közben valami jófajta vihar ért volna a tengeren, a taifunról nem is beszélve. Az idő azonban mind a négyszeri három-négy napos utazásom alatt gyönyörű volt. Elsőízben kellett csak vesztegelnünk több mint félnapot a köd miatt. Ez a tünemény azonban kárpótolt az időveszteségért. Szébb ködöt sohase láttam. Lassan hullámzó felhői halvány szivárványszíneket hömpölygettek ide-oda. A Chojo Maru meg a Nanrei Maru tisztjei nagyon kedélyesek és barátságosak, a japáni és kínai útítársak pedig érdekesekek voltak.

Kínai nő a Chojo Maru
III. osztályán

Mikor másodszer mentem Kínába, szokásom szerint először Pekingben szálltam meg. Onnan Jeholba vezetett első utam, szeptember 18-án, egy kis kiránduló társasággal, amelyet Komor Mátyás toborzott össze.

Korán reggel ültünk a társaskocsira Pekingben. A félút leteltével elértük Kupeikout, a határállomást. Ez a városka a Nagy Falon túlra esik és már ottlétemkor is japáni megszállás alatt volt. Éppen az 1933-i kupeikoui szerződés értelmében került a japáni hadsereg által megszállt védelmi övbe, amely Mandzsuria zavartalan kormányzását biztosította Nipponnak a kínaiakkal szemben. Kupeikouban tehát útlevélvizsgálat volt. Vízumot még Tokyoban kaptam a mandzsuri követségtől.

Érdekes volt megfigyelni az embereket, akik a faltól északra laknak. Kupeikouban japáni bevándorlókat is láttunk, de a falvakban csak kínaiakkal találkoztunk, csupa tősgyökeres, régi fajtájú kínaival. Itt a nép még csökönnyösen ragaszkodik azokhoz az évszázados, sőt évezredek szokásokhoz, amelyeket valamikor, a természet rendje ellenére, felsőbb hatalmak kényszerítettek rá. A lánygyermek lábát még kicsire kötik itt, kihasználva az országrész függetlenségét a nemzeti kínai kormánytól, amely ezt az embertelen szokást szigorúan tiltja. A legidősebbek még boldogan viselik a hosszú tincset is, amit 1644-ben, mint a szolgaság megbélyegző jelét kényszerítettek a mandzsuk a leigázott kínaiakra. Hiába! A képtelenség többször bizonyult nagyhatalomnak az emberiség életében, mint az észszerűség.

Jeholban kitűnő vasúti szálló van, nyugati és japáni mintára berendezett szobákkal. Én japánit választottam, a szokásos „furo“-val, a japáni fürdővel, ami este vacsora előtt élvezhető és feljogosít arra is, hogy az ember a vacsora alatt és azután, yukatában, a legkényelmesebb pongyolában járhasson.

Korán reggel nem a régi császári nyári palota, hanem a láma-templomok megtekintésével kezdtük a

napot, holott a történelmi időrend az ellenkezőjét kívánta volna.

Jeholt K'ang Hsi császár alapította. Ez a kiváló uralkodó a „nagy“ jelzőt érdemelte ki. 1703-ban építtette az akkor még nagyon kicsiny városka mellé az első palotát és 1711-ben lett készen a terve szerinti nyaralóépületek sokaságával. A nagyarányú építkezésre nem pusztá fényűzési szándék vezette. Az Aranyhegység tövében Jehol ugyan isteni szép hely ; a császár joggal magasztalja alapító levelében. De nemcsak üdülést keresni ment oda. Nagy állambölcsesség is vezette.

K'ang Hsi császár a jövőbe látott. Gondolatának kifejezést adott előszóval is, amikor azt mondta : „A C'hin uralkodóház felépíttette a nagy falat. A mi házunknak azonban sikerült kitüntetésekkel rábírní a Khalkha-mongolokat, hogy védjék meg az északi határt és ezek a törzsek olyan határt vonnak, amelyet nehezebb áttörni, mint a falat !“ A császár tehát évről-évre ellátogatott Jeholba, nemcsak azért, hogy meneküljön a forró pekingi nyár elől, hanem azért is, hogy a nyári palotát környező hegyvidéken és erdőségekben nagy vadászatokat rendezzen. Ezek bizonyos mértékig hadgyakorlatok voltak, de a mongol törzsek összehívására is alkalmat adtak. A császár ilyenkor udvartartásának teljes fényében fogadta a törzsfők hódolatát és részint tekintélyével, részint jóindulatának kifejezésével fűzte szorosabbra a viszonyt Kína és északi szomszédai közt. Nagy vendégségeket rendezett, kitüntetésekkel, ajándékokat osztogatott.

K'ang Hsi unokája, Ch'ien Lung, aki 1736-tól 1796-ig ült a sárkánytrónon, nagyatyja hú tanítványának bizonyult. Ő már nemcsak azt tartotta fontosnak, hogy a nyári palotát továbbfejlessze. Templomokat is építtetett, amelyekkel hosszú uralma nevezetes eseményeinek állított emléket. Ez események közül pedig nem egy a kínai-mongol kapcsolatok szempontjából volt fontos. A mongolok buzgó hívei voltak a tibeti lámaista buddhizmusnak. Ch'ien Lung császár fel-

karolta ezt a vallást. Úgy mondják, korántsem mély meggyőződésből, vagy természetes hajlamának parancsára, hanem azért, hogy ezáltal elpusztíthatatlan kapcsolatot teremtsen a mongolokkal, akiket a nagy vallásosság kezes bárányokká tett és kivetkőztetett a harciasságból. A tizenharmadik században még nem fajultak el ezek a népek, de a külsőségek iránt nagyon fogékonyak lettek. Jól tudta ezt a birodalom ura. Éppen ezért minden áldozatot meghozott a legnagyobb pompa kifejtésére. Nyári palotája közelében nagyobb templomokat építtetett, mint birodalma székelyén.

Jehol városa a Je-ho folyó nyugati partjától északnyugatra húzódik egy mellékfolyócska völgyében. A várostól északra fekvő hegy aljában terül el a nyári palota, a kőfalon belül, amely az egész hegyoldalt magába zárja, az északi gerincig. Ez az ugyancsak északnyugatról délkeletre húzódó Oroszlánvölgybe ereszkedik. A völgy a Je-ho folyóra nyílik, éppen ott, ahol ez keleti irányból északdélbe kanyarodik. A folyó keleti partján hegyek emelkednek.

Az Oroszlánvölgy kijáratától északkeletre áll a Ta Fo-szu, a nagy Buddha-templom, a legrégebb Ch'ien Lung gyönyörű templomai közül. A császár a dzungárok meghódolásának emelt vele emléket. A Ta Fo-szu nyugati szomszédja, az „Égigérő Boldogság és magas kor temploma“ — népszerűbb rövid nevén „Hsin Kung“ — már az Oroszlánvölgyre néz. Ez a templom nagy emléket őriz: A császár hetvenedik születésnapját (1780) és a tashi láma már említett tragikus jeholi és pekingi látogatását. Legközelebbi nyugati szomszédja Jehol legnevezetesebb lámatemploma, a Potala, amelyet 1767-ben kezdtek építeni és 1771-ben fejeztek be a császár anyjának tiszteletére, aki akkor nyolcvanadik életévét töltötte be. A Potalában egy kis nyitott fülkében áll a márványból faragott teknős-béka hátán egy tábla, arra föl van jegyezve egy csodálatos és regénybeillő történelmi esemény: ebben az esztendőben tértek vissza az Ural vidékéről a torgutok,

akiket 1616-ban űztek ki régi hazájukból, a Kuku-nor vidékéről, a keleti mongolok. A Potala után még két híres templom következik. Az egyik a Shu Hsiang-szu, a másik a Lohan t'ang.

A Je-ho keleti partjának hegyeiről két nagyszerű épületcsoport int a távolba. Az egyik az Ili miao, amellyel Ch'ien Lung 1759-ben egy a közelben megtelepült, mindössze 1200 lelket számláló dzungár törzset tisztelt meg 1764-ben. A második a délebbre fekvő P'u Lo-tien, a Teljes Öröm Csarnoka, 1767-ből. „Teljes örömük“ ebben a csarnokban bizonyára a dzungárok-nak tellett. Azok számára alapította a császár a vallásuk szerinti templomot. A P'u Lo-tient a déli oldalon még két kisebb templom egészíti ki, a Ch'ien-szu és a Hou-szu.

Az egykori fényes lámatemplomok ma már nagyrésztben romok és jövőkük, mint templomoknak, nincs. Élnek bennük papok, akik elvégzik bennük imádságikat és a szertartásokat, de már nem azzal a fényvel és körülményességgel, amivel régen. Egész földi életük a hanyatlás és a legteljesebb nyomorúság megszakítatlan vonala. Úgy tudom, hogy az új uralom valami kis kegydíjjal segít rajtuk. Valami havi két dollárról hallottam, amit a szerencsétlen szerzetesek a mandzsu, azaz japáni kormánytól kapnának. Ennek az állapotnak a következményei előreláthatók. Az épületek viszont, úgy látszik, élni fognak még jóideig, mint műemlékek. Stílusuk a pekingi, néhány kivétellel, amilyen elsősorban a Potala, a tibeti Lhassa-kolostor utánzata. A nagy kolostorépület falai itt nem függélyesek, hanem kissé menedékesek. Ablakai is tibeti mintára készültek, alsó és felső szélükön egyszerű párkánnyal. Ilyen stílusú, de kisebb épületeket Pekingtől nem messze is láttunk az úton, a hegyek oldalán. Arra szólaltak, hogy K'ang Hsi császár katonái, mikor a tibeti hadjáratra készültek, ostromgyakorlatokat végeztek rajtuk.

A templomok épületcsoportjainak legkülső kapui előtt óriási kőoroszlánok állnak őrt. A különböző udva-

rokba pailoukon és emeletes kapuépületeken át jut az ember. A főépületek, az „arany csarnokok“ a szó szoros értelmében megérdemlik nevüket. Mesébe illő szépségűek a Potala és a Hsin-Kung aranycsarnokai, aranyozott bronz kettős fedelükkel. A buddhista templomokban a szentély ugyanis az épület középső része; a négy szárnytól nem falak, csak oszlopok választják el. A szárnyak alacsonyabbak, mint a szentély és félfedelük van. A Potala és a Hsin Kung magasan kiemelkedő tetejének mind a négy gerincén két-két aranyozott bronzsárkány van, a szárnyak félfedeleit ugyancsak aranyos makarák díszítik.

Magas, emeletes épületektől határolt szűk udvarok veszik körül a két aranycsarnokot. Felmásztam az épületek lapos tetejére. Nem lett volna szabad, mert már roskadozó állapotban vannak. A hullámvonalban hajló kigyótestű négy sárkány a fedél csúcsán emelkedő sztu-pát fogja közre. A másik négy a távoli hegyekre mered. Úgy hatottak itt a régi birodalom hatalmának jelképei, mint valami elhagyott uralkodók, akiknek birodalma köröskörül elpusztult. Az épületek belseje még vígasztalanabb képet mutat. A szentélyekben megmaradtak a környező szárnyépületek fölé emelkedő óriási aranyozott szobrok, de a többi felszerelési tárgyak közül rengeteget elloptak és elraboltak.

Az egyik templom udvarán villásreggeliztünk és közös elhatározással szép rendbe rakva hagytuk ott a maradékot. Nem növényi eledelek voltak, de tudtuk jól, hogy annak ellenére is, mihelyt láthatatlanok leszünk, ott terem a szerzetes, aki a templomot mutogatta és villásreggelinkhez a füstös teát felszolgált, s minden vegetáriánus fogadalma ellenére, mohón fogja elfogyasztani a húskonzerveket is.

Másnap délelőtt látogattuk meg a parancsnokságtól kapott engedéllyel a nyári palotát és a hozzátartozó kertet egy ügyeletes tiszt vezetésével.

Jehol volt valamikor az egyetlen Pekinghez méltó császári tartózkodási hely. Lényeges különbség természetesen a kettő között, hogy Pekingben az építkezés

minden. Ott sík területen fekszik a város. A táj szépsége a háttérben kezdődik. Jehol viszont, mint a Nyugati Hegyek, vagy a Ming-sírok területe, hol a nagyszerű építőművészet a tájképhez alkalmazkodott, valamikor őserdő volt, míg csak a hirhedt Chang Tzo-lin tábornok háborúi mindent föl nem dúltak. Akkor égett le a nyári palota legnagyobb része és akkor pusztult el az erdőség. Tüzelőfának vágták ki a katonák.

A nyári palota fénykorában a kertben őzek sétáltak. Ma már hiába keresünk egyet is a kedves, szelíd állatok közül. A nagy császárok a palota mérföldekre terjedő kertjében kőtáblákkal jelölték meg a legszebb pontokat. Elragadóan költőiek ezek a helyek ma is, de hangulatuk mélabús. Kopasz hegyoldalakra esik róluk kilátás, a völgyekben pedig, a valamikor szabályozott patakok és tavak helyett, elmocsarasodott vizekre. Azért így is gyönyörű volt a táj a kora őszi reggeli napfényben, a dísznek szánt épületek maradványaival.

A gyakorlatlont szem könnyen tudja megkülönböztetni egymástól a két nagy építkező császár stílusát. A palota megmaradt részei közül nagyon megkapott a trónterem, amelynek falait páratlan szépségű aranyozott fafaragványok díszítik. Szinte töretlen szépségben pompázik a méreteivel megdöbbentő és színes falfelületeivel elbájoló színházépület, a kék és zöld ékitmények sokaságával.

Délutánra tűztük ki a folyó bal partján lévő templomok megtekintését. De amikor elindultunk a szállóból, már sötét felhők borították az eget. Még ki se értünk a városból, már dörgött az ég és csattogó sárga villámok cikáztak végig rajta. A rikshák visszafordultak. Én hátraszóltam útitársaimnak, hogy megyek tovább, minthogy nem valószínű, hogy még valaha eljuthassak Jeholba. A futó zivatarban, melynek csak a szele érintett, át se nedvesedtem. A városon kívül elterülő síkságon nyugodtan le is szállhattam és fényképezhettem az ott táborozó mongol tevekaravánt. Mindössze a folyó volt némi akadály. Mint az északkinai folyók általában, iszapos és sekély. A csónak nem is juthatott ki a part-

hoz. A révész felkínálta a hátát: kapaszkodjam rá, majd átvisz. Végignézttem rajta. Olyan piszkos volt, hogy lemondtam erről a kényelemeletről. Nekivetkőztem, belegázoltam a barna vízbe és úgy folytattam tovább az utat a túlsó parton is, mert nem volt hol mossam le magamról a rámtapadt iszapot. Ragadós lőszterületeken és közben kaoliang táblákon haladtam át, többnyire saját lábamon, mert a riksha csak helyenként tudott húzni. Közben érdekes embereket láttam. Egy ház udvarán egy kínai parasztot, feleségével együtt, amint kis kézi malmon őrölte a termést. A szegény asszony hűségesen bicegett körben férje után. Volt kedve mosolyogni is, amikor látta, hogy ráirányítom a kodakot.

Bűn lett volna elmulasztani a keleti parton emelkedő templomokat. Egyik érdekesebb mint a másik és mindenik valamilyen különös gondolatot valósít meg. Nagyszerű az Ili Miao óriási csarnoka az épület egész magasságában emelkedő Kwan Yin-szoborral és a másvilágot ábrázoló mozgalmas festményekkel. A templom belsejét betöltő félhomályban sejtelmesen emelkedik a magasba az ezerkarú Avalokiteshwara bodhiszattva, kinek a mindenkori dalai láma a megtestesülése. Lépcső vezetett fel a négy szárny magasságában körülfutó karzatra. Onnan nézve felségesen hat a szobor feje, jöllehet a tizenhét század lamaisztikus alkotásai kifejező erő dolgában meg se közelítik azokat, amelyek az előző századokban keletkeztek.

Leírhatatlanul szép a kilátás is a templomok külső emeleti folyosójáról a környező hegyvidékre. A P'u Lo-tienben ugyan a kaput őrző szerzetes élénken tiltakozott, amikor bebocsátást kértem és riadt arccal hivatkozott a zsibenekre (japániakra), akik szigorúan eltiltották a látogatók fogadását. Megfelelő borralaló ellenében azonban megjuhászkozott és az isteni ősi délutánt, a vörösbehajló napfényel már a középső kerek csarnokot körülvevő épületek tetejéről, az ott emelkedő aranyozott sztupák mellől élveztem. El tudtam képzelni, mennyire megrendíthették az óriásira méretezett falak, a sokszínű csempeburkolat, a pazar aranyozások, a

sárga, zöld és fekete zománCFedelek a puszták fiainak képzeletét, amely mindenütt Buddhákat, isteneket, angyalokat és ördögöket látott. Ma már kevesen tudják úgy élvezni ezt a nagyszerű látványt és a nagy templomok is napról-napra veszítenek régi pompájukból.

FÉLÚTON A LEGFŐBB CÉL FELE

A Pekingben lakó németek közt a legérdekesebb egyéniségek közül való dr. Herbert Müller, Kína legjobb ismerőinek egyike, aki keresztül-kasul beutazta már az országot, kitűnően ismeri a műemlékeket és folyékonyan beszéli a kínai nyelvet.

Müller doktortól több értékes műtárgyat szereztem meg a Hopp-múzeum részére és sok hasznos felvilágosítást kaptam a közeli tartományok látnivalóiról. Bevallottam neki őszintén, hogy Wu Tao-tze a régi Kína legnagyobb, de csak hírből és másolatokból ismert festője, különösen érdekel. Említettem neki egy kőbe vésett ábrázolást, a szél istenének repülő alakjával, amelyet a nagy festő után készült másolatok közt a legjobbnak tartok. Elmondtam neki, nem tartom lehetetlennek, hogy a legnagyobb kínai festőművész letűnt nagyságának valami nyoma itt-ott felmerüljön. Nem nevetett ki, sőt!

Chü Yangban van egy taoista templom — mondta — egy régi palota helyén. Ezt a palotát a helybeli hűbérúr építtette, aki a T'ang uralkodócsalád egyik oldalágából származott.

A templom terraszának falában van az Önt oly nagyon érdeklő tábla, a Wu Tao-tze elpusztult festménye után készült másolattal. Ez a Sung-korszakból való. Még egy másolat található ott, ugyancsak kőtáblán, de ez már későbbi. Bent a templomban van azonban egy falfestmény. Ennek felső részén szintén látható ez az alak. Nem lehetetlen, hogy ez a kép legalább részben eredeti. A fal, amelyre festve van, talán még az épület eredeti fala.

— Meg kell nézmem okvetlenül — válaszoltam.

— Vonat nem visz oda — folytatta dr. Müller, — csak Tingchouig.

— A Sung-korszaki porcellánokról híres városig?

— Igen. Én sajnos most nem csatlakozhatok, de ajánlhatok utitársat. Egy ismerős műkereskedőnek az üzlettársa szívesen elkísérné, ha megtéríti a költségeit.

— Készségesen. — Egyelőre ebben maradunk.

Feltettem magamban, hogy nem tágítok. Okvetlenül el kell jutnom Chü Yangba. Nem akartam bele-tüzelni magamat vérmes reményekbe, de mulasztást se akartam elkövetni. Elvégre ez az egyetlen alkalom, gondoltam. Hátha találok mégis valamit, bármit, ami közelebb hoz egy fontos felismeréshez. Az itteni szak-értők, amint látom, sokat tudnak, de nem mennek el Chü Yangba. És ha el is mennének? — Csak az az enyém, amit a saját szememmel látok.

Akadtak utitársak, Ecke, Wilhelm és von den Steinen professzorok személyében. Őket azonban elsősorban nem Chü Yang vonzotta, hanem egy másik város, Cheng Ting, ugyancsak nem messze Tingchoutól, de a Peking—Hankau vasútvonalon.

— Menjünk először oda — indítványozta dr. Ecke.

— Ott van a nagyszerű Kwan Yin-templom, a Lung Hsing-sze, a régi jó stílusban készült falfestményekkel. A templomot még a Sui-korszakban, tehát még Wu Tao-tze kora előtt alapították és a Sung-korszakban, talán két évszázaddal a művész halála után, építették át. Ott még a nagy hagyományokból merítettek, amikor az épületeket falfestményekkel díszítették. Érdekesebb dolgokat talál ott mint Chü Yangban, ahol a mai templom már bizonyára a mongolok korából való. Ami pedig Chü Yangban a legérdekesebb, az egyetlen kőbe vésett alak Wu Tao-tze után. Arról már meg is szerezte Müller-től a hú pacsolatot. Ez feleslegessé is teszi az eredeti megtekintését.

Én természetesen kitartottam Chü Yang mellett. Látva azonban, hogy többségi véleménnyel állok szemben, belementem, hogy menjünk előbb Cheng Tingbe,

jöjjünk vissza Ting Chouba és kocsizzunk el onnan Chti Yangba.

Hajnalban már talpon voltam. Barátaim a megbeszélt időben és helyen jelentkeztek és egy félóra mulva már vitt minket a vonat Cheng Ting felé.

A vasútvonal nagy kerülőt tesz a város körül. A kocsi ablakából láthatók voltak a mongol sáncok, a Pa Li Chuang pagoda és a Marco Polo-híd. Majd a Nyugati Hegyek változatos körvonalai szórakoztatták a szemet. A több mint félnapos úton gyorsan teltek az órák. Délutánra értünk célhoz. A tolakodó riksák közül kettőt vettünk igénybe; nem a magunk kényelmére, hanem poggyászaink és Ecke professzor szolgálja számára. Mi gyalog indultunk neki a meglehetősen távolfekvő városnak.

A kis séta kifizetődött. Érdekes volt látni a síkságon a várost kerítő falat, az előtérben jobbra-balra a kukoricához hasonló kaoliang-táblákat és a mélabús fűzfákat. A fal mögött sokatgérő pagodák emelkedtek. Ecke, kinek szenvedélyévé vált a kínai építészet, lelkes szavakkal biztatott jóelőre, hogy ebben a városban a legfontosabb építészeti formák egész történelmi fejlődését lehet látni.

Már bevonulásunk alkalmával láttam, hogy sok érdekes dolog vár ránk. Egyelőre azonban sehol sem álltunk meg. Utazásunk legfőbb célját, a Lung Hsing-sze templomot kellett mindenekelőtt felkeresnünk. Ott is akartunk megszállni.

A Távol-Keleten, kisebb helyeken, hol nincsenek még a külföldi utas igényeinek megfelelő szállók, a buddhista templomok a legjobb vendégfogadók. Cheng Tingben a Lung Hsing-sze apátja nagyon szeretetreméltó házigazdának bizonyult. Magától értetődő dolognak tartotta, hogy vendégei leszünk és rendelkezésünkre bocsátott két egymásbanyíló szobát. A külsőnek ajtaja egy oszlopos folyosóra szolgált, amely mindössze egy lépcsőfoknyival volt magasabb az udvarnál. A belsőt csak üvegfal és a középen függöny választotta el a külsőtől. A nagy kang, a hálólhelyül szolgáló emelvény, a belső

szobában volt. Ez lett a fekvőhelyünk. A boy, kit Ecke hozott magával, a külső szobában maradt.

Ismételt hajlongásokkal és nemcsak előírások, hanem valóban őszinte mosollyal köszöntük meg a szíves fogadtatást, azután bejártuk a templom területét.

A hely legnagyobb nevezetessége az „ezerkarú“ Kwan Yinnak, a könyörületesség istenének bronzszobra, a Kínában látható legnagyobb bronzszobor. Ez a nevezetes alkotás eredetileg künn állt a mezőn. A Sung-időkben, azt is tudjuk, hogy 1086 előtt már hiányos állapotban hozták át mai helyére, s egy nyitott fülkében helyezték el. Újabban ezt a fülkét magasabbra építették és fedéllel látták el. A szobor foglalata ilyenképpen túlságosan testhezálló lett. Az összetett kezekkel, egyenes testtartásban álló alak úgy hat benne, mint dobozba tett játékbaba az áruház kirakatában.

Hogy a még így is nagyszerűnek ható alkotást, amely egyébiránt eredetileg is csak homloknézletben érvényesült, miért kellett ennyire szűk keretek közé szorítani, nem tudom, csak sejtem. A templom főépületében, az északi bejárattal szemben, ugyancsak látható egy Kwan Yin-szobor, egy sztukkóból készült ülő alak, szeszélyesen formált sziklák közt. Az istenségnek ezt a szobrát a szomszédos keresztényen missziós iskola növendékei alaposan megrongálták. A „lelkétől“ akarták megfosztani a „bálványt“. Kikaparták a szemét. — Ecke a felháborodás hangján adta elő nekem az esetet. Én — az igazat megvallva — befelé mosolyogtam, de nem Ecke barátomon, hanem a haiderabadi mohamedán főpapon, ki félévvel előbb rossz néven vette, hogy előadásomban szóvátettem a turfáni képrombolókat. Azok is a szemeket vakarták le a buddhista falfestményekről, hogy megsemmisítsék az emberi kéz alkotta alakok lelkét, amelybe a festő hitük szerint életet vitt. Mert a távol Keleten élnek ugyan emberek, akik hívei az iszlámnak, sőt élnek olyanok is, akik megkeresztelkedtek. Mégis, a lelke legmélyén mindenik elsősorban keleti és azt hiszi, amit őskori őseitől örökölt.

A Lung Hsing-sze a kínai építőművészet egyik leg-

nagyobb büszkesége. Ezt a templomot kell megnézni annak, aki tudni akarja, hogy milyen szerkezeti értékek visznek életet a kínai építészeti formákba. A nyereg-tetőt tartó szarufák és az ezeket és egymást tartó gyámok az erőáttétel elvének legtökéletesebb megvalósulásai az építőművészet szolgálatában. A tető alsó részei, a kiszögellő vízvetők, amelyek végigfutnak az épület két keskeny oldala fölött emelkedő oromfalak alatt is. E széles ereszek alsó felét a gerendák kiugró sorai bordázzák. Ezek alatt a hosszában és keresztben és a sarkokon sugarasan is elhelyezett gyámok többszörös párkányzata foglal helyet. Mindezek az ácsművészeti elemek olyan alkotmánnyá egyesülnek, amelynek szerkezeti, festői és ékítményes értéke egyforma és egy letűnt nagy kor szellemének ad kifejezést.

Soravettük a különböző templomépületeket, köztük a maga nemében páratlan harangtornyot és a külön fedél alá helyezett emléktáblát, amelynek felirata szerint e helyen az első templom a Sui uralkodóház idejében (581—617) épült. Majd visszatértünk a nagy Kwan Yinhez, meg a szobrot környező falakhoz. Maga a főalak, jóllehet olyan időben készült, amelyet már nem tartunk a kínai szobrászat fénykorának, nagyszerű látnivaló és a legbehatóbb tanulmányt érdemli. A buddhista művészetben nincs helye annak, ami múltó értéket, átmeneti életműködést ábrázol. Az csak az örökké tartó valóság eszményi képének alkotását tartja magához méltónak. De a művész lelke és érzése mégis kiütöközik a legelvontabb formákból is, amint a Lung Hsing-sze Kwan Yin-szobra különösen bizonyítja. Kevés szobrot láttam a Távol-Keleten, amelyben annyi formaszépség, finomság és vonzó nőiesség jutott volna kifejezésre. Kwan Yin, eredeti szankszrit nevén Avalokiteshvara, a bodhiszattvák, a Buddhához legközelebb álló „böles lények“ legnépszerűbbike, azért mondott le Buddha tökéletességéről, a megváltó örök nyugalomról, hogy az idők végtelenségéig együtt szenvedjen az emberiséggel. Cheng Tingben elhelyezett szobrán látszik, hogy a végtelen áldozat meghozásának boldogító gondolatát

magáévá tudta tenni az alkotó művész. Ez a gondolat eredményezte az istenség felfogásának egészen sajátos kialakulását is. Kwan Yint ugyanis eredetileg férfinék képzelték el a hívők. Idővel azonban az isteni jelenség nővé változott. A női eszménykép valóban jobban fejezi ki az örök szenvedésre vállalkozó lélek áldozatkészségét, az elnyomatásban érezhető gyönyörűséget. Cheng Tingben azt találtam rendkívül érdekesnek az óriási bronzszobron, hogy azon már a női eszménykép érvényesült.

Élképzhetetlenül sokszor ábrázolta Kwan Yint a keletázsiai művészet és a millió és millió ábrázolás közt megszámlálhatatlanul sok a szokványos szentkép átérés nélküli ismétlése. Éppen azért rendkívüli élmény, ha az ember egy kivételes ihletből született nagy alkotást lát. A Lung Hsing-sze óriásszobra előtt ilyen élményben volt részem.

A fülkét keleten és nyugaton szárnyaló falak külső oldalain falfestmények tárultak elénk, a szokásos alakokkal. Elöl, a szoborhoz legközelebb, egy-egy hatalmas Dvarapala, a törvény őrei, azután sok-sok férfi és női alak, végül pedig a nyugati falon épületek és köztük emberek. A legfeltűnőbb jelenségek a szörnyűséges ijesztő arcot mutató dvarapalák. Óriási alakjaik egész magasságukban fedték a két falat.

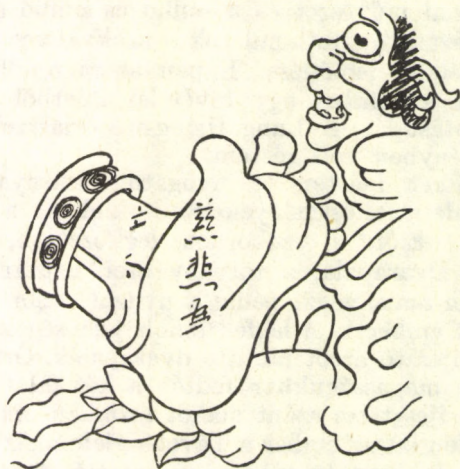
Ilyen ijesztésre szánt alakot azonban, mondhatni, úton-útfélen lát az ember a Távol-Keleten. Az előttünk állók is csak olyan dühtől torzult arcot és dagadó izmot mutattak, akárcsak a többiek s hozzá még koruknál fogva se lehettek túlságosan érdekesek, mert látható volt rajtuk első pillanatra, hogy a Ming-időkben, valamikor a tizenhatodik-tizenhetedik században készülhettek. Festőjük pedig a mérsékelt tehetségű százak közül való volt.

Mégis az egyik előtt úgy álltam meg, mintha gyökeret vert volna a lábam. A nyugati falon ugyanis már hiányzott a dvarapala felemelt ballábának alsó szára. Lehullott a vakolattal együtt, amelyre festve volt. Ez a veszteség azonban nyereséget jelentett.

A vakolat alól ugyanis előtűnt egy korábbi réteg. Ezen láthatóvá lett egy másik láb; olyan mozdulatban, amilyent a később ráfestett alaké írt le; a láb alatt lótuszvirág és lángok, előtte pedig egy démon feje, kidagadó szemmel és torz arckifejezéssel.

A különbség a két ábrázolás közt: ég és föld! A felső bárdolatlan kézzel festett torzalak. Az alatta látszó darabon néhány fegyelmeztett kézzel meghúzott biztos vonás. Ez a néhány vonás azonban tökéletesen megértett formákat írt le és emberfeletti erőt kifejező

Falfestmény töredéke Cheng Tingben

acélos idomokat ábrázolt, minden felesleges túlzás nélküli stílusban.

Nyilvánvaló volt, hogy itt valami kivételesen nagy mester dolgozhatott, akinek műve később megrongálódott. Ezért átfestették, megközelítőleg a régi stílusban, de . . . Én pedig most itt állok, gyönyörködöm és szenvedek. A napfényre került darab, — mindössze egyetlen láb kétszeres életnagyságban — amely egy démonfej felé rúg, éppen elég ahhoz, hogy bebizonyítsa, hogy

valami festőóriás kezevonását látom ott, ahol egykor Kína, sőt nemcsak Kína, de egész Ázsia legnagyobb festője dolgozott. A Wu Tao-tze után készült legjobb másolatok stílusa egyezik ezével a titokzatos darabéval. Ez a festmény azonban semmiesetre se lehet a legendás híru mester sajátkezü műve, mert töredékes részei alatt látható még egy réteg, azon valami vörös lángokat sejtető festés nyoma és ezalatt még egy legalsó, amely egyszínű — sötétvörös — és már ez se Wu mester korából, a nyolcadik századból, hanem talán három évszázaddal későbbi időből való.

Kelet-Ázsia művészei mindig szenvedélyesen másolták elődeik nagy alkotásait. Nagyon is hihető ennél fogva, hogy ha nincs is előttem a hatalmas mester eredeti kezevonása, ebben a töredékben benne van az ő szelleme, amely tovább élt méltó tanítványokban. Én láttam már ehhez hasonló valamit. Régen, „a vágyak, az ifjúi álmok idején“ órákhozát álltam Berlinben, a Völkermuseum kínai falfestményei előtt, amelyeket az Istenben boldogult Lecoq professzor hozott Turfánból. Azok a képek ugyan csak vidéki nagyságoktól valók, a harmadrangú festők összes hibáival és nyereségével, de felépítésükben, stílusukban és szellemükben valami minden fogyatékoságon átütő nagyság és erő duzzadt. Honnan ez az ellentmondás? Onnan, hogy a keletturkesztáni Bezeklik romvárosban, a kínai műveltség határterületén talált falfestmények nagyra becsült, közismert mesterművek után készültek — a kilencedik században. És kinek a szelleme uralkodott akkor a kínai festőművészetben? Senkié másé, mint azé, aki most semmiképen sem hagy engem nyugodni.

Szerettem volna leszakítani a rút felső réteget. Nem került volna nehézségbe. A silány vakolat már felhólyagzott és lekíváncozott. A kínai műemlékek felügyelősége azonban ilyesmiben nem érti a tréfát. Nekiláttam hát, hogy pontos másolatot készítek a látható darabról. Dolgoztam, míg rámsötétült, azután visszatértem barátaimmal a szállásunkra.

Kényelembe helyezkedtünk. Pongyolába bújtunk

s megtárgyaltuk, hogy ezen a vidéken igenis otthonosak a skorpiók. Kiültünk az udvarra, hol az oleanderek közt már kellemesen lehült a levegő. Megjelent az apát. Udvarias hajlongások, barátságos mosolyok közt felajánlotta, hogy vacsorát tálaltat. Mi is barátságosan mosolyogtunk, udvariasan hajlongtunk és köszönetet mondtunk a kilátásba helyezett estebédért. Erre kis papnövendékek vonultak fel. Az udvaron, a csillagos ég alatt, asztalt terítettek és feltálalták a teljesen hús- és halmentes vacsorát. Meglepően jó és ízletes vegetáriánus fogások kerültek az asztalra, a szokásos teával, amit az egyik öklömnyi papnövendék nagy buzgalommal töltögetett.

Vacsora után nagyon jól éreztük magunkat. Tovább ültünk az udvaron. Néztük az eget. Megállapodtunk abban, hogy Kínában jól lehet élni és hogy ezt a szent helyet nekünk találták ki. Nekem azon járt az eszem, hogy ez az ország oly rengeteg nagy és az én időm oly roppantul rövid és hogy Chü Yangba még okvetlenül el kell mennem. Német barátaim beszédéből viszont olyasmit vettem ki, ami nem egyezett a tervemmel. Egyelőre azonban élveztem a környezet föl-emelő, megnyugtató hangulatát.

Harangkongás áradt hozzánk a sötétből, utána a templom területén körüljáró szerzetes hosszan elnyújtott kiáltása, Amida Buddhának, az örökfény forrásának tiszteletére : Namo Amito Fo ! Namo Amito Fo !

Diether von den Steinen volt köztünk a legóvatosabb. Mielőtt lefeküdtünk, telefújta az egész kangot és környékét flyttel. Nem is történt semmi baj. De mégsem aludtam egészen jól, Wu Tao-tze és Chü Yang, amiről egyelőre le kellett mondanom, nem hagytak nyugodni. Korán keltünk. Az idő esősre hajlott. Wilhelm most már kereken kimondta :

— Chü Yangnak befellegzett. — Ecke viszont hozzátette :

— Ha nagyon nagy súlyt helyez rá, én elkísérem. A reggeli után kiki ahhoz látott, ami legjobban

érdekelte. A németek az épületeket nézték. Én tovább dolgoztam a falfestményről készített másolaton. Azután sorra vettük Cheng Ting épületeit.

Be kellett látnom, hogy művészettörténelmi szempontból nem találhattunk volna érdekesebb várost. A T'ang-idők óta nyomot hagyott itt minden nevezetes korszak.

A mai Cheng Ting — kívülről — a szabályos észak-kínai városok közt is a legszabályosabbak közé tartozik. De ha letértünk az utcákról a mezőkre, ott már láttunk egy merészen kitervelt pagodát az aranytatórok idejéből, egy másikat a Ming-korszakból és egyet, amiben különös örömem tellett, a T'ang-korból.

Ezek az épületek abból az időből származnak, amikor Kína legtöbb közösséget tartott fenn Ázsia többi részével és ő fejezte ki legjobban az egyetemes ázsiai gondolatot. Meglepően egyszerűek, de egyszerűségükben olyan erő van, amely minden díszesebb és bonyolultabb formát elhomályosít. A chengtingi T'ang pagoda, a Ching Ta, kilencemeletes, ami annyit jelent, hogy kilenc fedele, azaz eresze van. A pagodák emeleteinek ezek a fedelei és alattuk a párkányok ösztönözték a kínai építészeket a tetők külön síkba lendülő vízvetőinek és gyámjaiknak nagyarányú kifejlesztésére. A Ching Ta téglából épült. Falai teljesen símák, keskeny ablakai egyenes metszésűek, záró idomként egy-egy vízszintes gerendával, mintegy a T betű harmadik szárával. A párkányok sem állnak egyébből, mint 8—10—15 téglasorból. Ezek pedig egymás fölött egyenlő lépcsőzetes ütemben ugranak elő és így épp oly egyszerű, mint amilyen merész tagoltságot eredményeznek. A pagodánál a fedelek száma mindig páratlan. Minél több fedél van a tornyon, annál nagyobb szentséget fejez ki. A pagoda épület ugyan, de nem hajlék. A szó legszorosabb értelmében emléképület. Arra való, hogy egy esemény vagy egy ereklje vallási jelentőségét jelképezze. A jelképességnek ez a gondolata a T'ang-korszaki pagodák legegyszerűbb fajtáiban érvényesül a legjobban.

Az ilyen épületek teljesen észak-kínai jelenségek. Bennük van még az indiai Gandhara-művészet szel-leme. Bennük van Nyugat-Ázsia. Ezért teljes erővel éreztetik a kapcsolatot a legnagyobb világrész két legrészesebb határa közt.

Az ilyen egyszerűségükben nagyszerű alkotások gyakran erősebben megfognak az ékítmények tömkelegénél. A síma falak, amelyek csak arányaikkal és szellemükkel hatnak, jobban lekötik a figyelmemet, ki is fárasztanak. Megkönnyebbitő szórakozás volt hát látni egy újabbkeletű pailout, egy sikeresen vizsgázott mandarinjelölt tiszteletére emelt díszkaput. Fából volt, három cseréptetővel, amelyek közül a középső a két szélső fölé emelkedik. Körülötte, mint rendszeren, ott játszadoztak a maszatos, félmeztelen kínai gyermekek, csúcsos tetejű kerek szalmakalapjaikkal és nem tudták, hogy ott maradjanak-e a fényképezőgép előtt, vagy szökjenek-e inkább meg.

Az öreg Kung-tze temploma viszont egészen csendes volt. Itt már gyermekek se játszottak. A nagy bölcs szellemét, ami a régi Kínában mindennél többet jelentett, átadták az enyészetnek. De vajjon el fog-e csakugyan enyészni? A mai Japánban különös tisztelettel fordulnak feléje. Tokyóban nagyszerű templomot építettek neki. De nekem jobban tetszett a chengtingi. Igaz, hogy a Sung-korszakból való és nem a jelenkorból. Nemes arányaival párját ritkítja.

Hol fogunk vacsorázni? Ezúttal kint akartunk maradni a városban. Fel akartuk keresni a chengtingi „kispizskost“, ahol délben ettünk, de miután már besötétedett, tévedésből egy másikba köszöntöttünk be. Felhangzott a háziak harsány üdvözlő kiáltása és tovább tessékeltek minket a nyitott utcai helyiségből a belső „termekbe“.

Be kell vallanom, hogy megborzadtam a pizskotól, ami az amúgy is sötét helyiségeket még sötétebbé tette. Végre bejutottunk egy fekete lyukba, amelynek négy fala közt éppenhogy elfértünk. Gyertyát hoztak, felterítették. Elénk rakták az evőpálcákat és a hozzájuk

való papiroost. Gőzerővel nekiláttam az evőeszközök takarításához és különösnek találtam, hogy barátaim kevésbé kényesek. A korcsmáros megkérdezte, mit akarunk inni a vacsorához és megjegyezte, hogy kitűnő kaoliang-pálinkája van. Azt hozattunk. Miután Észak-Kínában egyszerűbb helyeken inkább járja a kenyér, mint a rizs, szezámmaggal hintett, keményre sült lepények kerültek az asztalra. Ebből is látszik, gondoltam, hogy nem tréfa az én nagyázsiai elméletem. Ez a sütemény Törökországtól Kínáig otthonos. De az az érdekes, hogy Japánban már nem. Magamban eltökéltem, hogy vacsorára nem eszem mást, mint kenyeret. Tévedtem.

Behozták a laskát. Immel-ámmal fogtam hozzá, de egyszer csak azon vettem észre magamat, hogy kitűnően ízlik. Pálinkát töltöttek a kis porcelláncsészékbe. Szerencsére csak egy cseppet kóstoltam belőle a nyelvem hegyével. Pokolian erős volt, de az utóíze mennyei. A kis asztali lámpa rembrandti fényénél percről-percre sejtelmes patinává nemesedett a környező vaksötét pizsok és úgy éreztem, hogy ismét egy nem mindennapi élménnyel gazdagodtam. A mocsok és ütött-kopott kínai korcsmaszobában, ahol alig férünk el és ahol a jótékony sötétség nem is tudom milyen étvágyrontó és illúziót romboló érdektelen környezetet takart, olyan volt a konyha, amilyen millió és millió helyen Kínában. Szóval kitűnő volt. Aminthogy ebben az országban nagyszerű sok minden, ami addig, amíg nem ismerjük, ijesztő.

Másnap reggel a szokottnál udvariasabb hajlongások és barátságosabb mosolygások közt vettünk búcsút az apáttól. Nagyon megköszöntük a szíves vendéglátást és letettük a szokásos adományt a templom javára. Kisiettünk az állomáshoz, amely a város túlsó végétől mintegy két li távolságra volt. Ott azzal fogadtak, hogy a pályán baleset történt, vonatunk hat óra késéssel érkezik. Mit tehattünk volna okosabbat? Visszatértünk főhadiszállásunkra. Német barátaim tovább nézték az épületeket, én pedig amennyit csak tudtam,

javíttattam még a titokzatos falfestményről készült másolaton. Tiszta nyári napunk volt, jól lehetett dolgozni.

Miközben az idő telt, jöllehet messze voltunk még a bementett hat óra lejártától, kezdett fészkelődni bennem valami nyugtalanság. Figyelmeztettem úitársaimat. Hajlottak a jó szóra. Előreküldtük a boyt s kis idő múlva riksába ültünk mi is. Jó futamodásnyira voltunk az állomástól, amikor már ott láttuk a füstölő vonatot. A boy az egyik kocsijában állva adta meg a jeleket. Mellette feküdtek a poggyászok, készen arra, hogy ha mégis elszalasztanók a gőzöst, ledobhassa őket és utánuk ugorják. Utolsó pillanatban sikerült felkapaszkodnunk a mozgó vonatra.

Ecke panaszkodott a nagy forróság miatt. Mondta, hogy a múlt évben napszúrást kapott. Már nem is beszéltem vele Chü Yangról. Ting Chou állomásán láttam az elágazó utat. Annyi bizonyos, hogy a kellős közepén nagy pocsolyák tespedtek és kétoldalt magas volt a kaoliang.

Itt még banditák is lapulhatnak — jegyezte meg Ecke.

Elutaztam Mukdenbe. Onnan Port Arthurba. Koreán át tértem vissza Japánba.

Tokyoba érkezve legelőször is Akiyama barátomhoz siettem. Beszámoltam neki Ting Chouról és megmutattam az ott készült rajzokat. Azonnal kocsiba ült velem és behajtatott a Kokusai Bunka Shinkokaihoz. Ott nyomban kiemeltünk a könyvtárból egy kötetet, amelyben látható volt a Chüyangi kőtábla, a szélsten képével. Összehasonlítottuk a megfelelő formákat az én rajzommal. Akiyama arca elkomolyodott. Hosszasan nézte hol a képet a könyvben, hol az én rajzomat. Arcának egyetlen mozdulatát se szalasztottam el.

— Nagyon érdekes! Nagyon érdekes! — mondta ő és újra elgondolkozott.

— Okvetlen el akarok menni Chü Yangba — jegyezte meg.

A CÉLNÁL

Kerek két hónap telt el a chengtingi kirándulás óta, amikor szeptember 23-án reggel csakugyan újból kiszálltam Ting Chou állomásán, hogy elérjem azt, amire azon a nedves novemberi estén, amikor elhagytam Budapestet, még alig mertem gondolni, attól kezdve azonban egyre szenvedélyesebben törekedtem.

Tokyoból Pekingbe visszaérkezve, újra felkerestem Herbert Müllert és előadtam neki, hogyha török-szakad, látnom kell Chü Yangot. Veszedelemesnek tartja-e a vállalkozást?

Fel mertem neki tenni a kérdést, mert olyan embernek tartottam — a társalgás közben nyert benyomás alapján — aki nem szereti nagyítani a dolgokat. Akkor még nem is tudtam, milyen nagyon szomorú esete volt évekkkel azelőtt, mikor egy angol hírlapíróval volt Kína belsejében. Banditák fogták el őket s Müllert hazabocsátották, hogy a kitűzött időre szerezze meg a váltságdíjat. Müller minden lépést megtett a pénz miatt, az angol követségen is, másutt is, de sikertelenül. A rablók agyonlőtték szerencsétlen foglyukat.

Megkaptam a kívánt választ: menjek nyugodtan. Magammal vihetem az egyik inasát, aki ismeri jól a vidéket, különösen a vendéglőket. Az minden tekintetben segítségemre lesz. Szeptember 22-én este csakugyan elindultam az inassal Pekingből.

Ting Chouban már láttam, hogy utitársam csakugyan ismeri a dürgést. Az állomás közvetlen közelében bevitt egy egészen „tiszta“ szállodába, hol a gazda derült arccal fogadott bennünket. Előre kapott értesítést arról, hogy jövünk. Hangosan és gyorsan adta ki rendeleteit. A pincérek valóságos versenyfutást rendeztek. Hozták szaporán a teát, a tökmagot, a reggelit, a bort és jelentették, hogy az udvaron áll a kocsis is.

Én beértem volna egy rövid reggelivel. De tudtam, hogy kísérőmtől nem kívánhatok annyi áldozatot, mint magamtól és ha már nekiültem, jóízűen ettem-ittam én is.

A kocsis kétkerekű talyiga volt, vasszegekkel sűrűn

kivert, szélespántú kerékkel és sötétkék vászon ekhósfedéllel. Ezt elől meg lehetett hosszabbítani egy négyszögletesre szabott ernyővel, amelyet a kocsirudakra erősített két vékony bambuszrúd tartott. Mikor ezt a talyigát Krisztus előtt Isten tudja hányban, kitalálták, még nem volt divatban a rúgó. Ennélfogva most is felesleges. Örültem, hogy az ókori Kínát is meg fogom egy kissé tapasztalni. Ülésnek a kocsi belsejében nyoma se volt. Az utasnak egy síkban kellett elhelyezkedni, ha volt rá hely kinyújtott, ha nem, összehúzott lábakkal. Cipőnket a tisztaság kedvéért lehúztuk. A több évezreides hagyomány által szentesített jármű elé egyetlen öszvér volt fogva.

Miután semmit se lehet biztosan tudni, illetve az Isten háta mögött levő chüyangi vendégfogadóról föl lehetett tenni, hogy nem féregmentes, magammal vittem jól bevált indiai beddingemet. Kísérőm gondoskodott egy tábori ágyról is, ami a kangra volt állítandó, hogy a poloskák és egyebek fészektől ezzel is valamelyest távolabb legyenek. Az ágynemű a kocsi belsejében is megtette kényelmi szolgálatát. Hátunk mögé került párnának.

Miután az elkerülhetetlen idővesztéssel járó tervszerű előkészületeket befejeztük, természetes kísérőmmel felszálltunk a kocsira. A vendéglős és egész személyzete mély meghajlások és hangos szerencsekívánatok közt az istenek jóindulatába ajánlott bennünket és mi more patrio megkezdtük a dőcögést Chü Yang felé.

Az ég borult volt, néha szemezett az eső, de ez csak kellemesebbé tette a levegőt. Amíg Ting Chou városán haladtunk át, egy régies kínai kisváros képét élveztem. Később, a falvakban, mindennek a kicsinyített kiadása következett. A községek bejáratánál festői kis kapuk, a kapuistenek képével. Az utcán kékruhás férfiak és nők, porban játszó gyermekek, fejükön szarvakhhoz hasonló, merev hajfonatokkal. A kocsi belsejének kényelmét átengedtem utitársamnak és az ernyő elé kuporodva jártattam körül szememet. Helyenként le is szálltam, amit a fuvaros legkevésbé sem vett rossz néven. Ő különben

többnyire az öszvér mellett baktatott, ami nem is eshetett nehezére, mert sík vidéken át vezetett az út. Jobbra a háttérben, látszólag átmenet nélkül, hegység emelkedett.

Délután jó időben érkeztünk Chü Yangba, hol egy nagy telekre épült, de egyszerű külsejű vendéglőben szálltunk meg. A fogadónak több udvara volt. Mi a legbelső udvar aljában kaptunk szállást. Egy háromszobás épületet bocsátottak rendelkezésünkre. A középső szoba volt az ebédlő. A keletiben volt, a délre néző ablak alatt, a széles kang. A nyugatiban mai napig se tudom mi volt; nem is érdekelt. A falécekkel rácsozott ablakok nyílásai papirossal voltak beragasztva. A szekrényeken ócska dísztárgyakat és színes papirosvirágokat lepelt a por.

Alighogy egy pillantást vetettem szállásomra, már is szerettem volna rohanni a nagy taoista templomba. Derék szolgálomra való tekintettel azonban könnyű ebédet rendeltem. Utána gyalog indultunk neki a nevezetes épületnek.

A templom szomszédságában kaszárnyák voltak. Előbb ezeknek udvarán kellett átjutnunk. A katonák és fiatal tisztjeik javában sportoltak. Nagy buzgalommal rúgták a labdát. De bármilyen lelkesen folyt a játék, azért az idegent mégis megbámulták, különösen amikor az idegen a két kőoroszlánt az udvaron fényképezni kezdte.

Végre helyben voltam. Egy régi díszkerten áthaladva a Tou Wang-tien előtt álltam. Az épület előtt széles terrasz volt, amelyre a közepén márványlépcső vezetett. Ettől jobbra és balra bozótnak is nevezhető alacsony bokrok. Jobbra tartottam és megpillantottam az ágak mögött egy fekete kőtáblát, amelybe csakugyan bele volt vésvé az égen átrepülő szelísten képe, egy emberfeletti szenvedélyt kifejező alak, amint jobblábát előrelelki, száját kiáltásra torzítja, jobbkezét szétfeszített ujjakkal a levegőbe emeli és baljával nagyot lendít egy alabárd nyelén, mintha fegyvertáncot járna vele. Derékán, mellén, karjain, lábain dagadnak az izmok. Hullámzó vonalaikban csupa mozgás, csupa élet. A véső,

aszerint, hogy kötélvastagon, vagy hajszálvékonyan szántott a kőtáblába, a festői alkotóerő hatalmas lük-tetését érzékeltette.

Itt van hát a szemem előtt a leghitelesebb tanúságtétel a legnagyobb kínai festő egyéniségéről. De egyben az utódok magatartásáról is. A megbecsülhetetlen értékű emlék a legeszményibb értelemben szellemi köztulajdon. Isten szabad ege alatt áll és bárki hozzájuthat. Csak ügyelnie kell, hogy közben mire lép.

A kőtábla maga természetesen sokkal többet mutatott, mint akár a legjobb pacskolat is. Jobban érezte, hogy milyen viszonyban volt a másoló felfogóképessége az eredeti alkotó művész szelleméhez. Még világosabban ítéltettem meg a helyzetet azután, hogy megtekintettem a lépcsőtől nyugatra falbaeresztett másolatot, egy sokkal későbbi keletű és jóval silányabb munkát. Ennek nem is szenteltem sok időt. Siettem be a nagy csarnokba.

Azonnal a baloldali nyugati falra esett a tekintetem, ahonnan felhőkön lebegő óriások néztek rám. Taoista istenségek, több sorban egymás felett, férfi és női alakok, életnagyságon felüli méretekben. Köztük tágra nyitott szemű démoni lények. Egy-egy ilyen tekintet a sixtusi kápolnát juttatta eszembe. A festmény művészi kivitele nem árult el nagy hivatottságot. Az alakok magatartásában, kifejezésében és együttesében azonban gigászi és démoni erő jutott érvényre. Semmi kétség: egy rendkívüli nagy szellem alkotásának közepes kéztől eredő másolata.

Fent, a fal tetején, megláttam a széliesen képét is, úgy, ahogy a kőtáblákra másolták. Lent azonban, a főcsoportban egy hajlékony nőalak tűnt fel, amelyet nagyon jól ismertem már Pekingből, a Ferguson-féle gyűjteményből. Ez eredetileg egy T'ang-korszaki templom falát díszítette Shansi tartomány Chang Pa-ts'un városában. A kormányzó szedette le a falról és Ferguson dr.-nak ajándékozta, aki azután tovább juttatta, mint ajándékot, a pekingi Nemzeti Múzeumnak.

Órákat töltöttem ez előtt a kép előtt, amely ma

ugyan már szörnyen átfestett állapotban van, de azért rendkívüli értéket képvisel. Helyenként ugyanis látszik az eredeti felület és ezen megállapítható az a festékanyag is, amelyet a T'ang-korszakban használtak. A stílusformáknak is csalahatatlan bizonyítóereje van, mert egyik kor se tudja tökéletesen utánozni a másiknak a kézvonását. Felismerésükben tévedhet a kutató szeme, de nem tévedhet az anyag felismerésében. Az a tiszta és erős muskátlivörös, amellyel a Ferguson-féle képet festették, csak a T'ang-korszakban volt használatos, később nem. A pekingi képen is egészen más, sokkal kevésbé tiszta, téglaszínű árnyalatú a vörös ott, ahol átfestették.

Mikor a chüyangi falfestményen megláttam a Ferguson-féle képről ismert alakot, amelynek minden mozdulatára tökéletesen emlékeztem, első pillanatban nem is eszméltem rá a dolog horderejére. De nyomban azután annál súlyosabb kérdéseket kezdtem feltenni magamnak.

Bizonyos-e, hogy ez az óriási falfestmény, amely előtt most állok, Wu Tao-tze után készült? — Feltétel nélkül. — Bizonyos-e, hogy a pekingi kép abból az időből való, amelyben a mester élt? — Kétségtelenül.

Azt a kérdést, ami ezután következett, már meg se mertem kockáztatni, mert így hangzott volna: „Ha a pekingi kép a mester korából való, lehet-e a mester sajátkezű műve?” — Egyelőre tehát azzal tértem ki a legvégső önvallatás elől, hogy Wu mestert, miután már a maga idejében nagyobbnak tartották, mint bárki mást, kétségtelenül sokan utánozták és másolták.

De hiszen — gondoltam magamban — úgy se hallja itt Chü Yangban senki az én magammal gondolatban folytatott beszédemet, ami azonfelül még magyar is. Biztos-e, hogy másolat a pekingi kép? Hiszen annyira át van festve, hogy csak egyes foltokon látható az eredeti felület. — Ez elől a kérdés elől újra megfutamodtam és inkább azt a gondolatot hajszoltam, hogyan lehetséges, hogy a meglepő egyezés senkinek se tűnt fel? — Ferguson-ról tudom, hogy sohase jött el Chü Yang-ba.

— Ő maga mondta nekem. — Mr. Ch'ien, a múzeum igazgatója és társai se jártak itt. — De miért nem tűnt fel nekik a dolog az építészeti bizottság közleményei alapján? Akik a templom épületét tanulmányozták, csináltak felvételeket a falfestményekről is. Igaz ugyan, hogy kicsinyeket és homályosakat. — De hát, az Isten szerelméért, mégis csak arról a képről van itt szó, amely legtöbb felvilágosítást ad minden idők legnagyobb kínai festőjéről. Lehetséges-e csakugyan, hogy a sors éppen nekem tartotta volna fenn ezt a felismerést? — És, ha igen, mit gondoljak a pekingi urakról, akik kitűnően értik a maguk mesterségét, azonkívül pedig még egytől-egyig olyan szívesek, figyelmesek és barátságosak hozzám?

Nem gondolhatok egyebet, mint azt, hogy a kérdés, amely engem annyira izgat, nem tartozik az ő problémáik közé. A Távolságon rengeteg másolat készül nagy mesterek alkotásai után és ezeket a másolatokat többre becsülik, mint nálunk. De csak akkor, ha kitűnőek. Mindíg azt tapasztaltam, hogy a kínai műértőknél minden más kérdést háttérbe szorít a művészi színvonal kérdése. Fejlődéstörténeti érdekességek az ő szemükben nagyon másodrendűek.

Akárhogy is van, én csak úgy szédültem a meglepetéstől és boldogságtól, mert éreztem, hogy nagy dolgra bukkantam.

Végigsétáltam a falak előtt, láttam, hogy a festmény északi fele eszményített tájkép, ugyancsak nagy stílusban, kígyómódra hajladozó fenyőóriásokkal és sziklák közt rohanó zuhatagos patakokkal. A keleti falon hasonlóképpen: a déli részen istenségek a felhők közt; az északon nagyvonalú romantikus tájkép.

Ismét a nyugati falat kezdtem nézni. Felismertem, hogy a szélsten, fent a magasban, jobban hasonlít a későbbi másolathoz, mint a korábbihoz, ennél fogva nyilvánvaló, hogy ez még a régi falfestmény után készült. Ekkor belépett egy csukaszürke egyenruhás katonatiszt. Amolyan katonailag, is meg egyébként is iskolázatlan zöld fiú, amilyenről a jónevelésű kínai nem is szokott

beszélni, vagy, ha igen, csak a legmélyebb megvetés hangján. Gondolkozás nélkül nyúltam a zsebembe, elővettem egy névjegyet és nagy lendülettel nyujtottam át neki. A „tiszt“ érdeklődni kezdett:

— Honnan való ön ?

— Magyarországból.

Láttam az arcán, hogy nem lett okosabb.

— Európából — tettem hozzá hangosan.

— Mit néz itt ?

— Ezt a nagy képet. Remekmű. Wu Tao-tze festette.

Úgy tett, mint aki tudja.

— Hány éves ön ?

— Ötvenhat. Önnek az apja lehetnék — tettem hozzá mosolyogva.

Éreztem, hogy eltaláltam a helyes szót.

A „tiszt“ zavarba jött; sapkájához emelte kezét és kisietett. A tisztés életkor és az apa fogalma még nem vesztette el értékét Kínában.

Most már nyugodtan adhattam át magamat a helyzet kiélvezésének. Meggyőződést szereztem arról, hogy a terras falán a két másolat közül a jobbik, az elpusztult híres eredeti falfestmény után készülhetett. Lerajzoltam az értékes másolatnak azt a részletét, amely nagyon emlékeztetett a chengtingi falfestményre, a felémelt jobblábat. Közben természetesen mind körém gyűltek és szájtátva báméskodtak a közelben hancurozó gyermekek, kik máskor tudomást se vesznek a híres kőtábláról.

Egy hosszú, hegyes, gyérszakállas, mosolygós öreg taoista pap megmutatta még a templomban a T'ang-korszakból való kőfaragványokat. Megkerülte az épületet és átvezetett a kerten. Mialatt én fényképeztem, ő kedélyesen csevegett Müller dr. inasával, aki egyébként nagyon únta, amit én csinálok.

Maradt még időm arra is, hogy Müller jegyzetei alapján felkeressem a Chüyangban látható Sung-korszaki pagodákat és egy bájos kis pavillont. Lemenőben volt már a nap, amikor hazatértem.

De még világos volt és a kíváncsiság ördöge rávitt, hogy a hátralévő órának is leszakasszam a virágát. Kiséáltam egyedül a fogadóból és az utcán körülnézve, észrevettem egy eléggé érdekes régi épületet. Odatartottam s be akartam lépni a kapun.

Elöttem termett egy katona.

— Nem szabad bemenni, katonai épület.

Visszaléptem s elintézettnek tartottam az ügyet. A kapu mellett azonban egy sötétkék egyenruhás fiatalember állt.

— Miért akart bemenni? — kérdezte.

— Azt hittem, valami érdekes régi épület.

— Régi, de most kaszárnyának használják.

— Köszönöm. Nem tudtam. Ajánlom magam.

— Hova megy most?

— Vissza a szállómba.

— Elkísérem.

— Tessék. Ismerős itt Chü Yangban? — kérdeztem, hogy én is kérdezzek valamit.

— Igen. Ismerem azt a szállót is.

Bementünk. Teát hozattam. Közben erősen bealkonyodott. Sötét lett a szobában. Lámpát gyújtottak és én végtelenül kezdtem únni az emberemet.

— Ön diák? — kérdeztem.

— Nem. Katonatiszt vagyok — mondta és egy árnyalattal fontosabb arcot vágott.

Ejnye — gondoltam — most egy ellenséget szereztem magamnak. Hogy jóvátegyem a dolgot, átadtam a névjegyemet.

A jó fiú bizonytalanul mosolygott, míg címeimet elolvasta, azután kisvártatva, újabb igénnyel lépett fel:

— Lenne szíves megmutatni az útlevelét?

— Tessék.

A tőlem telhető legközömbösebb arccal átnyújtottam. Rákönyököltem az asztalra s míg ő előre meg hátra lapozott, arcomra kiült az unalom. Nagyokat ásítottam és álmosakat pislogtam. Közben világosan láttam, hogy fontoskodó vendégem egyáltalában nem

ismeri ki magát a vízumok és hivatalos pecsétek közt. De ismét megszólalt.

— Tudja-e, kérem, hogy az út, amit ön Tingchouból idáig megtett, nem volt biztonságos?

Még közönyösebb arccal feleltem:

— Nem tudtam.

Erre elhallgatott, majd hűmmögött kissé. Azután felállt, bocsánatot kért s ajánlotta magát.

Vacsorát rendeltünk. De még fel sem tálalták, amikor megjelent egy katonai őrző. Útlevelemet és névjegyemet kérték. Az utóbbit el tudták olvasni. Ami az útlevéiben volt, magam magyaráztam meg nekik. Hogy mit értettek meg belőle, nem tudom. De nekem az volt fontos, hogy hamarosan elmentek.

Feltálalták a csirkét; hoztak teát és bort. A kötelező udvariasság és előzékenység parancsa szerint előbb egymás tányérjára raktuk a jobb falatokat, azután magunkat láttuk el. Be sem végeztük azonban az étkezést, amikor újra megjelent három katona. Nagyot néztünk. Kísérőm jobban elkomorodott, mint jómagam. Sikerült azonban leráznunk az új vendégeket is. Befejeztük a vacsorát. Én pedig kimentem az udvarra, hogy élvezzem kissé a holdvilágos, csillagos eget.

Kényelembe helyezkedtünk. Én japáni yukátát öltöttem, amihez akkor már hozzászoktam. Bekentem magamat azzal a rovarkenőccsel, amit Müller ajánlatára vettem Pekingben. Felállították a kangra a tábori ágyamat. A boy megvetette a maga ágyát, ugyanott a sarokban. Én le is feküdtem.

Mielőtt még a kínai követhette volna példámat, újra kopogtattak. Most már öt katona állított be. A boy ment eléjük. Izgatottan tárgyalt velük és ő kérte az útlevelemet.

Kiugrottam az ágyból s magam mentem a lámpához, hogy ne kelljen kiadnom a kezemből az útlevelet. Ismét a névjegyemet vettem elő és kezdtem magyarázni a vízumokat. A magyarázattal azt akartam elérni, hogy zavarba hozzam az őrző parancsnokát. Gyors egymásutánban adtam a nem is kért felvilágosí-

tásokat, hogy az altisztnek ne legyen ideje gondolkozni. Közben egy-egy pillantást vetettem útítársamra. Arcán, nem kis meglepetésemre, komoly kétségbeesést láttam. Homlokán nagy cseppekben gyöngyözött a verejték.

Megnyertem a csatát. Az őrparancsnok úgy tett, mintha megértette volna a dolgot és rendben találná az útlevelet és ezzel „megmentette az arcát“, ami pedig a kínainak — tudtam jól — mindennél fontosabb. Az őrjárat eltávozott és mi újra nyugalomra tértünk; kínai kísérem borús arccal és izgatottan, én bosszúsan.

A lámpa kialudt. Elkezdtem gondolkozni azon, hogy az a bizonyos női alak a chüyangi, meg a pekingi képen . . .

Valami zajra ébredtem. Mintha fellöktek volna valami nehéz tárgyat a harmadik szobában. Felkőnyököltem az ágyban. Füleltem és meresztettem a szememet a vaksötétben. Újra teljes csend lett. Az ablakon át néhány csillag látszott, ahol a rácsok közül kiszakadt a papiros.

— Hallo! Hallo! — kiáltottam.

Semmi válasz. Amint a szemem hozzászokott a sötétséghez, észrevettem, hogy a kang üres. A boy megszökött! Mit csináljak? Hol keressem? És mi értelme van a keresésnek? Fenyeg-e veszedelem, vagy sem? Ha nem, akkor maradhatok nyugodtan. Ha igen és zajt csapok, esetleg még nagyobb bajt vonok magamra. Lefeküdtem újra és visszafojtott lélekzettel hallgatóztam. Csendes volt minden. Mit tehetek? Egyedül vagyok. Jöjjön, aminek jönni kell. Egyelőre az a legjobb, ha olyasmire gondolok, ami legjobban megnyugtat.

„A régebbi tábla ott a falban kétségtelenül az elveszett eredeti után készült. A mostani képen a szél-isten szemöldöke durva kézre vall. Olyan mint valami szaruréteg és az újabb kőtáblán is olyan. Az izmok rajza is más . . .“

Hajnali szürkületkor ébredtem fel újra és többé nem húnytam le a szememet. Már talpon voltam, mire

előkerült a boy. Nagyban mentegetődzött. Azt mondta, nem tudott aludni a férgektől. Milyen durva lehet az én bőröm, gondoltam. Hogy lehet az, hogy engem semmi se bántott?

KUNG FU-TZE SZÜLŐFÖLDJÉN

Ecke Gusztáv dr. protestáns ember, de a pekingi katolikus egyetem tanára. Az ő közvetítésével ismerkedtem meg Köster atyával, az egyetem rektorával, aki egy délután néhányunk tiszteletére teát is adott. Ismét alkalom volt meggyőződni arról, amit Kínában máshol is gyakran tapasztaltam, hogy ma a Középső Virágos Birodalom az igazi vallási béke hazája. Ott még a különböző keresztyén felekezetek is türelmesek egymás iránt; a kínaiakról nem is beszélve. De nem tagadhatom, mikor a kölcsönös türelmet láttam, eszembe jutott mindig a vízözön szokásos ábrázolása, egymás hegyén-hátán szelíd és ragadozó állatokkal, a hullámtól még el nem borított talpalatnyi helyen.

Kösterhez fordultam, amikor második kínai tartózkodásom alatt Chüfuba, Kung Fu-tze szülőföldjére készültem, hogy megnézzem a nagy ember szellemének tiszteletére épült legnevezetesebb templomot.

Confucius-templom sok van Kínában. Kellett egyet építeni minden tartományi és kerületi székhelyen. Igen nevezetes a pekingi, a K'ung Miao, amelyet több ízben meglátogattam. Fontos tudni róla, hogy a mongol uralom alatt épült, a XIII. század vége felé. K'ang Hsi és Ch'ien Lung, a nagy mandzsui uralkodók sokat javítottak rajta 1689-ben és 1737-ben. A mongolok és mandzsuk minden erejükből igyekeztek túltenni a kínaiakon Confucius tiszteletében. A buddhizmusnak is jobban, véglegesebben és szomorúbban hódoltak be a mongolok, mint a kínaiak. Ch'ien Lung annyira ment, hogy császári jelleget adott a fővárosában épült Confucius-templomnak. Régi szürke fedécserepeit sárgákkal cseréltette fel.

A templomot és a melléje épített Klasszikusok Csar-

nokát mindig üresen találtam. Ezen nem csodálkozom. A Confucius-templomok sohase voltak néptemplomok. Azokban hivatalos áldozatokat szoktak bemutatni, minden holdtöltekor és újholdkor (ezek voltak a kis áldozatok) és a második tavaszi és őszi hónapban egyet-egyét. (Ezek voltak a nagy áldozatok.) A nép tömegét be se engedték a templomba, mert nem akarták, hogy a bölcs szelleme taoista istenséggé váljék. Különösen tilos volt a belépés az asszonyoknak, nehogy ott gyermekáldásért imádkozzanak. Azonkívül, mikor K'ung-tze elveinek hódolt a birodalom, csak a tudásnak, irodalomnak és művészetnek volt ott becsülete. A tudás azon alapult, amit Kung mester a régi jó idők, a ködös ókor szellemi hagyatékából szedett össze. Az pedig a természetes világrend dicsérete, az ősök szellemének tisztelete, az emberek közti jó viszony és kifogástalan érintkezés ápolása, szóval az általános béke hirdetése és az erőszak tagadása volt. A régi Kínában a konfuciánizmus szelleméből folyt a katonai hivatás túlzott lebecsülése. Ezért előzte meg a polgári tisztviselő a különben hasonló rangú katonatisztet. A konfuciánus nevelés eredménye az lett, hogy fontos esetekben a hadseregek parancsnokai fölé polgári mandarint rendeltek, mert az „műveltebb“ volt a katonainál, amellet „klasszikus tanulmányjaiból elsajátíthatta a hadi tudományokat is.“

Nem lesz itt rossz helyen egy kis kitérés.

Ch'ien Tung tábornokot, kinek szívessége kifoghatatlan volt, meghívtam egy alkalommal, feleségével együtt vacsorára, akkori szállásomra, a Hotel du Nordba. Nyugodtan hívhattam őket oda, mert a szálló konyhája híres Pekingben. Amellet nyári estéken a tetőn terítenek. Onnan pedig megragadó kilátás esik a távolban kéklő Nyugati hegyekre. E kilátás miatt szeretik a pekingiek a városfalak tetején elterülő sétányokat is. Eseményszámba megy mindig e magas pontokról a szálló nap fénye a nyugati hegyek mögött. Pekingben nagyon szárazak a nyarak, de a naplementék azért mégsem tiszták. A nyugati égbolt széle többnyire zavaros, mert ott lebeg a magasban a távoli sivatag

homokja. Sok romantikája van ennek a homoknak. Ha megindul a széllel, elhomályosítja a napot, amelynek gömbjét alig-alig sejteti a gomolygó felhők mögött valami sápadt fehér korong. A lehanyatló égítést vörös fénye pedig tragikusabb a szürkés-kék felhők közt, mint a mi látóhatárunk felett. Valami panaszos nagyság van benne.

A tábornokék e szerény vendéglátástól kezdve még barátságosabbak voltak. Ch'ien Tung megajándékozott saját fényképével, a múzeum kiadványaival és egy szép napon selyemmel szegett hosszú hófehér papírtekereszt nyújtott át, amelyet erőteljesen és lendületesen kanyarított írásjegyek borítottak: a tábornok saját kezevonásai. A szöveg pedig egy hozzám intézett vers volt; maga Ch'ien Tung költötte.

Nem tudtam kifejezni az öreg úrnak a kedves figyelme fölötti hálámat. Nemcsak azért, mert nem beszéltem azt az ékes kínai nyelvet, ami miatt határtalanul irigyeltem Ferguson doktort és a többi Pekingben megtelepedett nyugati tudóst, hanem azért is, mert nagyon meghatottan állottam ott a régi jó világból való „katona“ előtt, aki verseket írt és szóképeit a szépírás nagyrebecsült művészetével vetette papírra.

A régi időkben csak akkor volt tökéletes gentleman a művelt kínai, ha verseket is tudott írni, meg képeket is tudott festeni. Minthogy pedig a szépírást még nagyobb művészetnek tartották, mint a festést, Ch'ien Tung tábornok a különösen nagyrebecsült művészek közé tartozott. Élvezet is volt látni, hogyan szánt végig függélyes ecsete a papirosra, hogyan simul feltartott hüvelykujja az ecset szárához és hogyan mozog írás közben könyökből a keze. Nekem való látvány volt ez, aki valóban nem a nemzetközi nagy élet kedvéért mentem Pekingbe, hanem azért, hogy lássam még az „utolsó mohikánokat“.

Ch'ien Tung ugyanis még azok közül való. Ő még egy darab régi Kína. Megengedem, hogy nem termett arra az élet-halálharcra, amit a mai idők könyörtelenül megkövetelnek. De ha a nagy birodalom feltámad, új

életet végeredményben mégis csak azon az alapon kezdhet, amin a múlt századok és évezredek nagyjai állottak. Akkor meg fogják becsülni újra a régi iskola híveit és nem fognak félni többé a legnagyobb öreg bölcs, Kung-Fu-tze tanításától, aki azt hirdette, hogy az emberiség legnagyobb kincse a béke, a nemes lélek és jó nevelés, az ősök és hagyományaik feltétlen tisztelete.

A K'ung Miao hivatalos neve a Tanítómaster Oltára (Hsien Shih T'an) lett. Amellett a Nagy Tökéletesség Templomának (Ta Ch'eng Miao) és Polgári Templomnak, Wen Miaonak is nevezték, ellentétben a hadisten templomával, a Wu Miaoval. Jellemző, hogy a köztársasági kormány K'ung Miaora változtatta a megtisztelő Wen Miao nevet. Bizony, aki 1936-ban utazott Kínában, meggyőződhetett róla, hogy ott már akkor több becsülete volt a fegyvernek, mint a műveltségnek.

Szeptember 25-én este vonatra ültem. Reggel érkeztem Tsinanon át Yenchoufuba, ahol várt már rám az állomáson egy hittérítő, Pater Hanold. Köster ugyanis a nekem adott ajánlólevélen kívül még előzetes értesítést is írt érkezésemről a misszióknak. Az apácák lelkészének házában kaptam szállást. Ő fogadott nekem rikshát is. Hanold atya lett a kísérem. Előre indított azzal, hogy kerékpárral jön utánam és Chü Fu előtt beér.

Úgy is történt. Nekiindultam az országútnak és valamivel több mint két óra alatt Kung Fu-tze szülővárosában voltam. Chü Fu előtt kis távolságban ért utól a páter, aki azután bejárta velem együtt a nagy templom épületeit, udvarait, kertjeit és környékét.

Valahány Confucius-templomot láttam Kínában, mindegyik azt a benyomást keltette, hogy a mester tanítása kimult már a lelkekből. A legnagyobb templom sírta felém az elhagyatottság legfájdalmasabb panaszát. Elhanyagolt épület ez ma. Pedig a legpompásabb műemlékek egyike. Alapjában a mongol korszak építőművészetének a maga nemében legnagyobb dicsősége. A főcsarnok külső oszlopai a legszebb oszlopok, amelyeket Kelet-Ázsiában láttam. Igaz ugyan, hogy ezek

még a XVI. század első éveinek emlékei. Márványból való hengeres törzseiken felhők és sárkányok csavarodnak. Mindeniken egy égnek törő „yang“ és egy lecsapó „yin“ sárkány, a világot mozgató két ellentétes elem megtestesítője. A napfényben ragyogó, élesre metszett ékítmények sötét árnyékokat vetnek. Az ember azt várja, hogy a kősárkányok fölrepülnek a magasba, mint mondai elődeik.

A templom belseje a téralkotás remeke. A pekingi Tai Miao Homlokcsarnokához és Wan Li császár szellemének nagy templomához hasonlítható. Belsejében még látható az áldozati szertartáshoz való felszerelés. Ott van a mester szobra; ott vannak a hangszerek, de nincs már ott a lélek. Kongó üresség, borraivalóra leső vezető kíséri az embert.

Mégis ott van az, ami miatt mindenkinek el kell mennie Chü Fuba, akinek bármi kis köze is van a kínai művészethez. Utóvégre a nagy csarnok méltóságosabb mostani elhagyatottságában, mint volt annakidején, amikor még az állam haszonleső nagyságai mélyen hajlongtak Kung-tze neve előtt, de nem éltek a tanítása szerint és — amint tudom — éppoly kevésé gondozták a nagy böles templomát, mint ma. A nemes nagy szellemeknek nem használ a tömeghódolat. Jobban illik hozzájuk a magány. Boldog érzés töltött el mindig a régi Kína remekbe épült szent helyein, há egyedül voltam. Az egyedüllét méltó ezekhez a helyekhez. Nem az épületeket sajnáltam ilyenkor, amelyeket elhagytak, hanem azokat, akik elhagyták a szent helyeket, mert nem értenek hozzá, hogyan kövessék ma is a multak nagy szellemeit és nem gondolják meg, hogy a nagy jövő biztosítéka a nagy mult. A mai Kína feláldozta régi mesterét. Nem a mester hibája ez, hanem a népe, amely alig vedlett nemzetté, elvesztette mesterével együtt önmagát is.

A nagy csarnok belsejének van még egy nagy vonzóereje, a mester arcképe, amelynek eredetije a kínai festőkirály műve volt. Eredeti Wu Tao-tze nincs már a világon. Ha mégis volna valahol, senki se tudja,

hol van. Chü Fuban azonban egy kőtáblára vésve néhány vonallal a mester képmása látható. Álló alakja kissé előrehajlik, az udvariasságnak és tiszteletadásnak azzal a kifejezésével, ami Kínában, a jó modor birodalmában, ma sem hiányzik. Amellett valami leírhatatlan kifejezés van szakállas arcán, lélekbe néző nyitott szemekben és csukott szájában. Ebből kivillan a felső fogsor két metszőfoga, amitől az arc szokatlan kifejezést kap. Valami különös oka lehetett a művésznek arra, hogy így ábrázolja a legnagyobb hódolattal illetett legbölcsebb mestert. Az arc szépségét ez ha nem is emelte, de kifejezésre juttatott valami rendkívüliséget. Nem emberi vonás az, amit a kiálló két metszőfoggal vitt a képmásba. Ez pedig nem is képmás a szó szoros értelmében, hanem egy nagy lélek, egy emberfeletti lélek eszményített képe. Az orozlánt, az állatok királyát szerették úgy ábrázolni, ahogy a legnagyobb festő a legnagyobb bölcslet elképzelte, csukott szájjal, de két kiálló metszőfoggal. Úgy gondolom, valami jelképes törekvés vezette a művészt, amikor ezt a hősies és amellett démoni vonást vitte Kung-tze képébe.

Kétségtelennek tartom ugyanis, hogy a chüfui tábla csakugyan Wu Tao-tze egyik elveszett eredetijének másolata, vagy legalábbis egy Wu Tao-tze-féle típus megörökítése. Hasonló arcokat, azzal a bizonyos két metszőfoggal, éppen azokon a festményeken lehet látni, amelyek korban legközelebb állanak a nagy mesterhez.

Semmi se jogosított fel arra, hogy Kung-tze sírjának mai állapotát jobbnak tételezzem fel, mint a templomét. De minden várakozásomat felülmulta az az elhanyagoltság, amit ott láttam. Kőkerítés zárja körül a sírterületet. Óriási, megtépázott, öreg fák vezetnek a sírhoz. Nagyszerű diadalkapuk alatt és kőből faragott csodálatos szörnyetegek közt haladtunk a legnagyobb kínai örök nyugvóhelyéhez. A kőállatok eszményített szárnyas orozlánok és tigrisek. A művészek lelkét mélyen átható hagyományok szerint, de mégis a vérbeli alkotóra jellemző szabadsággal faragták és

duzzasztották alakjukat olyanra, hogy nem is állati formát, hanem valami emberfeletti szellemi erőt fejeznek ki. Sajnos, ezeket az emlékeket is már nagyrésztben megemésztette az idő. Egyik-másik ki is dőlt közülök.

A sűrűség hátterében emelkedik a nagy sírdomb, a legtökéletesebb békességben, a feledés nyugalmában. Senkinek se jut eszébe megsérteni ezt a szent helyet, de azt hiszem, lélekbemarkoló hatást már csak az öreg kínaiakra és a magamfajta idegenekre tud gyakorolni. Bizonyos, hogy a régi birodalom legnagyobb emberét, a szellem óriásai közt fogja tisztelni mindig az egész világ. A kínai élettel való kapcsolata azonban megszűnt.

A templom mellett van még egy elhatárolt terület, lakóházakkal. Ezekben ma is Kung-ivadékok élnek; olyan emberek, akik ma Kínában távolabb esnek a történelemcsinálástól, mint akár a népből való leghitványabb fickó. Mert hiszen arról még feltételezhető, hogy valamikor puskát nyomnak a kezébe és valamelyik japáni golyó hősi halottá avatja. A chüfui Kung-utódok viszont már sem a régi, sem az új szempontból nem juthatnak jelentőségre. Őszintén megvallva, én se érdeklődtem valami túlságosan irántuk.

Napnyugta volt, amikor hazaindultam. Hanold atya magamra hagyott. Neki már késő volt visszatérni Yenchoufuba. Ilyen áldozatot nem is fogadhattam volna el tőle. Pedig nem volt biztonságos járkálni azon a területen, amely nem régen még „kommunista” hírben állott. Engem azonban nem bántottak rossz sejtelmek. Megint láttam valamit abból, aminek szoros kapcsolata van a Távol-Kelet legnagyobb szelleméhez, a bölcsék-bölcséhez és a legnagyobb festőnemzet legnagyobb mesteréhez. Magammal vittem keletázsiai utam egyik legnagyobb élményét. Ez szüntelenül foglalkoztatott, boldoggá, szilajjá és könnyelművé tett. Azután — fent volt már az égen az ezüstfehér hold, ami az alkonyat leszálltával ragyogni kezdett és ott voltak az útmenti fűzfák, lombjaik selymes puhaságával. Csöppet se bántam, hogy a rikshakuli két óra helyett

több mint négy óra alatt vitt vissza Yenchoufuba. Útközben kipattant a riksha kerekének a gumija. Jó szerencsén azonban úgy akarta, hogy egy másik kuli akadjon az úton egy üres rikshával. Átültem és a másik ember átvette a mi póruljárt fogatunkat. Yenchoufu közelében folyón kellett átkelnünk. A város felőli part meredek, az én emberem pedig fáradt volt. Letette hát a rudak végét a földre; egy közelben ácsorgó gyümölcsárustól két almát vett. Mialatt kifizette az értük járó pár darab rézpénzt, letette a gyümölcsöket az utca porába. Illedelmesen megkínált az egyikkel. Miután köszönettel visszautasítottam, lekuporodott a riksha elé és nekilátott az evésnek.

Mikor elfogyott az alma, folytattuk az utat a híres öreg kőhídon át. Szokás szerint gyalog mentem a dombtetőig. Innen már hamarosan hazaértünk.

Dél előtt kifogástalan napsütéses időben — vasárnap volt, szeptember 27-e — kiszálltam Tsinanfuban, Shantung fővárosában.

Miután átnéztem a nevezetes művészeti gyűjteményeket, egy kis körutat is akartam tenni a városban és megkértem a tartományi múzeum legfiatalabb tisztviselőjét, szíveskedjék velem jönni. Együtt néztük meg Tsinan legérdekesebb látnivalóját, a Ta Ming Hut, a nagy fényesség tavát. Az ilyen vizeket nem a partról, hanem a sétahajózásra berendezett bárkából nézi az ember. A mennyezetes bárkában pedig nemcsak ülőhelyek, hanem asztalok is vannak. Az utasok elé teszük a nélkülözhetetlen teát, meg a dinnyemagot. Ennek a héját be lehet köpködni a tó vizébe; abba a vízbe, amelynek csillogó „jadeit“ tükréről ezerszámra írtak már és talán fognak is még írni költeményeket.

Körülhajóztuk a tavat és minden nevezetes helyen kiszálltunk. A tó nem afféle közönséges tó, hanem olyan, mint a híres Lótusz-tó Nankingban és a három nevezetes tó — a Nan-Hai, Chung-Hai és Pei-hai — Pekingben. A parton díszépületek emelkednek, ezeknek pedig mind zengzetes nevük van. Mondanom sem kell hogy

máig sok kopott le a régi szépségekből. És lekopott az, ami a legfőbb, a régi élet. Hol vannak ma már azok a kínaiak, akik a maguk fajtájának életében láttak mindent, amivel érdemes törődni és akiknek szemében alacsonyrendű volt minden és mindenki, ami és aki rajtuk kívül esett; ma már örül az ember, ha e régi élet és régi szellem valamelyes töredékével találkozók. Én is örültem, amikor kísérőmmel csevegve, azt hallottam tőle:

— Nagyon boldog vagyok Hsien Sheng társaságában, mert kedves, szép öreg úr!

A mi szellemünknek valóban nem felel meg az ilyenfajta érzelmi kitörés, de Kína más. A régi Kína meg éppen más volt. Abban a legnagyobb tisztességet és értéket jelentette az öregség. Tsinanban, a tavon ringatózó bárkában, hervadt lótuszok levelei és a füzek lombjai közt, pillanatig se jutott eszembe azon gondolkodni, hogy a velem szemben ülő fiatal kínai komolyan gondolja-e vagy sem, amit nekem mond. Nekem csak a forma volt fontos a vele való érintkezésben.

Meg tudom érteni a mai kínaiakat, akiket a létfenntartás ösztöne hajt arra, hogy sutba dobjanak mindent, ami a hazájukért folytatott küzdelemben nem nyújt közvetlen segítséget. Annál is inkább megértem ezt a magatartást, mert hiszen ezt tapasztalja az ember a nagy ázsiai szárazföld nyugati részén is. Törökországban is, Perzsiában is feláldozzák a mult stílusát a jelen és a jövő érdekében, a közeli veszedelem láttára. Mikor 1934-ben Törökország belsejében jártam, azt tapasztaltam, hogy az ország sorsának intézői napról-napra tagadják meg a multat és a társadalmi átalakulást sürögösen szükségesnek tartják. Mert akkor úgy beszéltek egy olasz háborúról, mint valami küszöbön álló veszedelemről. Kínában pedig, két évvel később, mindenki a japáni veszedelmet és a küszöbön álló háborút emlegette. Ilyen légkörben csakugyan nem várhatta el az ember, hogy túlságosan sokat áldozzanak egy olyan mult emlékének, amely nem a jobb jövő ígérete.

Úgy éreztem, hogy Tsinanban is az vagyok, aki

Nankingban voltam. Az Academia Sinicában, amikor eljött a villásreggeli ideje, vezetőm, az amerikai iskolázottságú Liang dr. meghívott egy orosz étterembe, amelyet ő kedvére valónak talált és amelyről azt hitte, hogy nekem is megfelel. Csakugyan jól lehetett ott enni, de én azért aznap este mégse odá hívtam meg Liang dr-t, hanem éppen ellenkezőleg, a legjobban ajánlott kínai étterembe. Tsinanban se voltam kíváncsi arra, mennyit fejlődött a város a köztársaság kikiáltása óta, hanem arra, hogyan fognak hatni rám azok a helyek, amelyekben a legjobban gyönyörködtek a régi kínaiak, amikor még testestől-lelkestől kínaiak voltak. Lehet, hogy elbizakodott vagyok, de azt hiszem, séta-hajózásunk alkalmával jobban hangolódtam a régi stílushoz, mint kínai kísérőm.

A MING-SÍROKNÁL

Szeptember 30-án előre megrendelt gépkocsi állt meg a Waggon Lits Hotel előtt. Erre a napra tűztünk ki ugyanis egy kirándulást a Ming-sírokhoz egy fiatal házaspárral, Wilhelm professzorékkal, kiknek többször voltam vendége és akiket viszonzásul hívtam meg az érdekes útra.

Hárman jöttek velem: Hellmut Wilhelm, a felesége és öccse, aki szintén Kínában él. A világhírű Richard Wilhelm frankfurti professzor halála után ugyanis a nagy sinologus egész családja visszaköltözött Kínába, a szülők második otthonába, gyermekeik szülőföldjére.

Jókorra kerülővel tettük meg az utat, mert először még a Tatárváros keleti kapuja előtt emelkedő tízezer isten templomát látogattuk meg, ahol akkor kezdődött az ünnepi sokadalom. Azután északnak fordultunk.

A Ming császárok sírjai 80 li távolságra esnek Pekingtől. Aki ezeket nem látta, nem alkothat magának teljes fogalmat a kínai építészet nagyszerűségéről. A sír-építmények jelentősége ugyanolyan, mint Egyiptomban

a piramisoké. A kínai csillagászok, mérnökök, építészek és szobrászok az elhúnyt császárok szellemének szenteltek és feldolgoztak egy egész tájat, egy felséges völgykatlant. E csodálatraméltó tájképnek párja alig akad a világon.

A sírterület felé az előírt déli irányból közeledve, először egy óriási pailout, egy márványból faragott ötnyílású diadalkaput láttunk magunk előtt. Méltóságtejesen emelkedik a remekbe faragott emlékmű a széles síkság közepén. A távolban, csaknem szabályos félkörben hegyek emelkednek. Magasságuk is csaknem szabályosan fokozódik a középső hegytömeg felé. A hegyláncból messziről alig sejthető völgyek nyílnak a síkságra. Ezek a völgyek is sugarasan ágaznak szét, mintha csak a Teremtő az eljövendő kínai császárok és tudósaik számára szabta volna őket.

Egyelőre azonban még távol vagyunk tőlük. A pailout magunk mögött hagyva, négyszögletes kaputorony alatt kell áthaladnunk. Ez négy hatalmas vörös pilléren áll, amelyeket boltozatok kötnek össze. A torony mellett, a négy égtáj irányában egy-egy fehér márvány diadaloszlop, hengeres oldalán domború felhőkkel és sárkányokkal, tetején pedig a hagyományos oroslánnal.

Ezután következik a sírok emberi és állati őreinek világhírű sora. Természetfölötti jelképes szörnyetegek, lovak, tevék és elefántok kettős sora közt halad el az ember; majd katonai és polgári főméltóságok mereven álló alakjai közt folytatja útját. Azután következik, megint jókora távolságban, a pekingi császári palotáéra emlékeztető kapuépület, Wan Li császár szellemének temploma és végül a sírja, egy óriási halom, előtte magas kapuépülettel és e mögött a rossz szellemeket távoltartó fallal.

Nincs az a leírás, amely megközelíthetné ezt az ősvallásban gyökerező hatalmas arányú építkezést. Úgy helyezkedik el a nagy uralkodó nyugvóhelye itt, a hegyek koszorújának középső völgyében, egymás mögé sorakozó délfelé nyíló bejárataival, mint egy nagy szel-

lem otthona, amely kapcsolatot tart fenn a környező mindenséggel. Nem változtat ezen a nagyszerűségen az sem, hogy az emléképiletek körül már nem tündököl a régi császárság fénye, ami a halottak szellemét eleven erővé fejlesztette. Ma már senki sincs itt, csak az épületek öre, kinek nincs másra gondja, mint a borraivalóra, amit a látogatóknak felszolgált teáért kap. Wan Li császár templomában az oltár mögött egy békés számár ezt a szent helyet választotta hajlékának. Ha a megszentelt csarnok homályában valaki feléje közeledik, feláll és tovább megy. Ha az idegen eltávozott, nyomban visszatér régi helyére.

A sugárirányban sorakozó völgyekben helyezték örök nyugalomra a többi Ming-császárt. Ezek a sírok már kisebb épületek, amelyek a gondozatlanság lesújtó képét mutatják. Előterükben falvak is épültek. A szorgalmas kínai parasztok ma javában munkálják azt a földet, amelyhez korábban nem volt szabad nyúlniok. A régi dicsőség helyett a nyomorúsággal küzdő élet képét láttuk itt.

ISMÉT KYOTÓBAN

Október 26-án reggel ismét Kyotóban voltam és megszálltam a Miyako-szállóban. Idejében értesítettem érkezésemről Trautz professzort és már délelőtt felkerestem a német intézetben. Szakadt az eső, ugyanúgy, mint tavasszal, mikor az első heteket Kyotóban töltöttem. Trautz nagyon megörült nekem és közölte, hogy régóta ígért előadásomra megtett minden szükséges előkészületet. Este meg is tartottam az előadást.

Utána körém csoportosultak a hallgatók. Volt köztük egy alacsonytermetű japáni úr. Mankichinek, Kita műkereskedő üzletvezetőjének mutatkozott be és átadta nekem gazdája meghívását. Miután az öreg Kitaról már sok érdekes dolgot hallottam és ajánlólevelem volt hozzá Bischof daireni német főkonzultól, örömmel fogadtam megbizottját.

Harmadnap reggel Momoyamát látogattam meg. Momoyama „barackdomb“-ot jelent. Régi neve Fushimiyama volt. Eredetileg barackfáiról volt híres, majd pedig a várkastélyról, a „Békepalotá“-ról. Ezt Hideyoshi építtette 1594-ben, az osakai és nagoyai pompás várak stílusában. Amint mondják, hatmillió yent költött a ma már nem látható büszke épültre. Kár érte, hogy eltűnt. Momoyama külön fejezetet jelentett a japáni művészet történelmében. Vele kezdődött az a sokszor szilaj bátorsággal és meleg szívvel alkotó művészet, amely Nikko fafaragványainak és festményeinek élénk ütemekben és fordulatokban tobzódó gazdagságához vezetett.

Momoyama jelenleg az új Japán megteremtőjének, Meiji Tennonak és feleségének, Shoken császárnénak sírjairól nevezetes. Ezek ugyanazon a helyen domborulnak, ahol egykor Hideyoshi székhelye büszkélkedett. 1912 szeptember 14-én, éjszaka 11 óraker helyezették örök nyugvóhelyére a nagy császár holttestét, olyan gyászszertartás kíséretében, aminőhöz hasonló nem látott az új Japán. Meiji Tenno, akit nálunk ma is inkább eredeti nevén, mint Mutsuhito császárt emlegetnek, birodalmának kétségtelenül legnagyobb uralkodója volt. Amit ő alkotott, valóban több volt, mint annak-idején Jimmu Tenno országalapítása. Nevét oly áhítattal ejtik ki Japánban, mint az őscsászárét. Alakját olyan nimbusz övezi, ami számunkra felfoghatatlan, de a japáni előtt magától értetődő dolog. A shinto szerint az ősök szelleme nem pusztul el, hanem tovább él az utódok közt, úgy, ahogy azt valamikor az őskorban hitték az emberek. A japáni ősvallás tehát, amint beből látjuk, nem adta fel eredeti álláspontját. Megmaradt régi gyermekes felfogása mellett s ezzel együtt örökölte az ősök kirrthatatlan optimizmusát. A shinto szellembe nem férközhetett be az a tragikus vonás, ami szükségképen kísérorje lett a nyugati szellemnek, mert az egyéniség tövises, küzdelmes útját vállalta.

A mai nagy nemzetek közt a japáni az egyetlen, amelyben ilyen életerő működik. Meiji Tenno örök

érdeme az, hogy népe javára értékesíteni tudta az emberiség gyermekkorából származó hitet. Kiapadhatatlan erőforrássá tudta tenni azt az új élet teljesen megváltozott körülményei közt, sőt éppen azokhoz alkalmazkodva megteremtette az új Japánt anélkül, hogy feláldozta volna a régit. Ha tehát volt uralkodó, akinek emléke megérdemli az utódok feltétlen tiszteletét, Meiji Tenno csakugyan az. Egészen más az, amit a kínaiak megbecsülnek Sunyatszenben, kinek sírja Nankingban szintén vallásos tisztelet tárgya. Sunyatszen valami egészen újat kezdett. Régifajta kínaiak vannak még, de a régi Kína nincs már. A nagy császárok sírjai és szellemeik templomai ma már csak műemlékek. Nem eleven tényezők a birodalom életében. Ahhoz, hogy az ázsiai mult szellemét még a maga egész erejében lássuk érvényesülni, Momoyamába kell mennünk.

Ez a természeti szépségekkel bőségesen megáldott hely ma japánibb, mint valaha. 300 hektár kiterjedésű felséges díszkert rejti magába a császársírokat. Meiji Tenno ugyanis nem egyetlen lakója ennek a helynek. Itt temetkeztek a császárok attól fogva, hogy Kyotót választották székhelyükül. A folytonosság elve érvényesült abban, hogy az új Japán megalapítójának, az ország százhuszonharmadik császáranak holttestét idehozták, azok közé az ősök közé, akik Jimmu Tenno óta hatvannyolc nemzedéken át uralkodtak a Felkelő Nap Országában. Kriptomériák, hinagi ciprusok és más örökzöldek közt jókarban tartott kavicsozott utak vezetnek fel a szent halmok udvarához. A kertterület páratlanul ünnepélyes benyomást tesz, annak ellenére, hogy nem igen szokott néptelen lenni. Csapatostól vonulnak fel a szent helyre katonák, tengerészek, fiú- és leányiskolák, egyesületek, hogy hódolattal adóznak a nagy császár szellemének. Kétszázharminc lépcsőfokon jutnak céljukhoz, ahol háromszoros néma meghajlással köszöntik a sírhalmot. Ezt az óriási emléket háromszázezer gránittömbből halmozták fel. A követ a japáni belső tenger egyik szigetéről, Shodo-shimáról, a Kankakei-völgyből hozták Momoyamába. A kő

halom alatt több láb magas kőszénréteg védi a nedveségtől a császár gránitkoporsóját. A halmot kőkerítés veszi körül, melyen a tizenhatszirmú krizantémum, a japáni császár címere pompázik. A bejárat mögött emelkedik a bronz torii. Mellette egy pár kőlámpa. Ezekre Kanin herceg tervezte a kínai írásjegyekből álló feliratot: „Fushimi Momoyama Goryo“ (császári síremlék, Momoyama, Fushimi).

A legszentebb hely éber őrizet alatt van. Nagyon ügyelnek itt különösen arra, hogy a látogatók ne fényképezzenek. Mégis sikerült lekapnom éppen az egyik hódoló jelenetet. Azután tovább ballagtam a leírhatatlanul nagyszerű zöld sűrűségben. A túlévelű óriások közül itt-ott kipiroslottak a kaki-fák gyümölcsei. A tisztásokról nagyszerű kilátás esett Kyotóra és Ujira. A derűs őszi reggel ebben a temetői környezetben mintha azt sugalmazta volna: „sose halunk meg“. Mikor Hideyoshi díszes felvonulásait tartotta Momoyamában, az út mentén két oldalt díszes ellenzőket állíttatott fel, aminőket ma Nagoyában és a múzeumokban lehet látni. Nagy élet volt akkor a hegytetőn, és a császári hatalom álmovilágában élt lent a völgyben. Láthatatlanul működtek csak azok az erők, amelyek később megfordították a sors kerekét. A Momoyama várkastély gazdagságából és művészetéből ma semmi se látható a régi helyén. Csak szigorúan ünnepélyes tiszteletadásban érvényesül még az a szellem, amely mindenkor Ázsia legnagyobb erejét jelentette.

EGY RÉGI JAPÁNI HÁZBAN

Október 30-án jutottam hozzá, hogy eleget tegyek az öreg Kita meghívásának.

Kita Toranosuke háza a Sanjobashi, vagyis a Sanjo-híd közelében áll, a Kanogawa nyugati partján. A Sanjobashi nevezetes régi híd Kyotóban, gyakran festették le a művészek. Kita is közelebbi ismertetőjelként használja a Sanjo nevet, amikor önmagát Sanjo Kitának

nevezi. Kyoto egyik legnépszerűbb embere. Jól ismerik az idegenek is, kiket a művészet érdekel Japánban. Üzletéből sok jelentős műtárgy került már nyugati gyűjteményekbe, különösen Franciaországba, hol az öreg urat nagyon kedvelik. Lelkes franciabarát. Meg is kapta a becsületrend lovagkeresztjét. Lelki életét legjobban mély vallásossága jellemzi. Állandó vendége a Kiyomizuderának. Rendszerint a kelő nappal ébred és télen-nyáron minden reggel a dombtetőn épült templomba. zárandokol.

Mikor én megismerkedtem vele, már nem volt régi erejében. Nyolcvanadik életévét élte, üzletének is csak a maradványa volt már meg. Újabb anyagot nem szerzett, csak kiárusítással foglalkozott. Azért még mindig voltak nála kitűnő dolgok. Ezek közül néhány ma már a Hopp Ferenc Múzeumban díszlik.

Kita arról is nevezetes, hogy néhány év előtt az ő leányát, Hasekot választották meg Miss Kyotónak. Haseko ma már Kita Oksan, vagyis Mrs. Kita. Fiútestvére ugyanis nincs. Ezért atyja, régi japáni szokás szerint fiának fogadta a vejét, hogy a család neve fennmaradjon. A házasság eredménye az lett, amit elsősorban vártak: Haseko San egy szép fiúnokával tette népesebbé atyja házát.

Mikor átléptem a Kita ház küszöbét, először Mankichi Sanba botlottam, ki reggeli pongyolában szorgoskodott a műtárgyak között és mentegetődzött, hogy nem fogadhat rendesebben. Azután vettem csak észre, hogy egy nő is van a közelben egy kislíúval. Hamarosan kiderült, hogy ő a ház fiatal úrnője. Elég jól beszélt franciául. Miközben néhány szót váltottam vele, megállapítottam, hogy a legszebb asszony, akit Japánban ismertem. Magával Kita Sannal csak második látogatásom alkalmával találkoztam. Ez már egészen baráti jellegű volt. A harmadik alkalommal vacsoravendége voltam. Vacsora előtt a fiatalasszony tiszteletreméltó régi szokás szerint térdenülve maga szolgálta fel a vacsorát és töltötte a saket meg a teát a csészéekbe. A vacsora teljesen japáni volt, leszámítva a francia.

pezsgőt, amit nyilván franciabarátsága jeléül bontott a házigazda.

Francia szerzők könyveit is mutatták a háziak, amelyekben Kyoto nevezetességei között szó van Sanjo Kytáról és leányáról. Azután emlékkönyvet adtak a kezembe. Egész sereg régi jóbarát nevével és emléksoraival találkoztam. Ezalatt már ellestem Haseko San néhány jellemző arcvonását. Ecsetet kértem és emlékül lerajzoltam a könyvbe.

Kita Sanban még a régi Japán testesült meg. Sovány alakja, finom vonású arca a mult századok japáni arcképfestőinek alkotásait idézte föl. Azáltal, hogy rokonszenvezett egy nagy nyugati nemzettel, korántsem tagadta meg eredetiségét és a régi stílust. Sőt francia rokonszenve éppen arra vallott, hogy régi vágású ember. Hiszen az ő fiatal korában épp a franciák mutattak először érdeklődést és fogékonyságot Japán szépségei iránt és élvezetesen megírt könyvekben először ismertették meg Nippont a nagy nyilvánossággal. Az első meglátóknak finom érzékük volt a szigetország varázsa iránt. Sok tekintetben jobban látták Nippont, mint a maiak. Igaz ugyan, hogy ez az elragadó ország akkor összhangzóbb képet mutatott mint ma, amikor eredeti jellegét már eltorzították a Nyugatról jött áramlatok. Akkor még nem igen voltak Nipponban emberek, kik éveket töltve Európában és Amerikában, kivetköztek régi mivoltukból, leszoktak arról, ami a Távols-Kelet népeit vonzóvá teszi és mindazt fölszedték külföldön, ami ott a legellenszenvesebb.

Szóval az öregúr még a régi összhangot képviselte. Csupa jó modor, figyelem és előzékenység volt irántam. Kevés szóból megértette, mi felel meg legjobban a stílusérzékemnek. Megmutatta a teaszertartásoknál használatos edényeit és azokat a képeket, amelyeket ilyenkor a tokonomába szokás függeszteni. E tustestmények közül különösen megfogott az, amelyik a Higashiyama holdfényes képét ábrázolta, az elbűvölő tájat, ahol felejthetetlen órákat töltöttem. Ez a kép ma a Hopp Ferenc Múzeumban függ.

Kyoto a régi Japánt jelenti. Kita San jóvoltából egy régi kyotói ház életén át megismerhettem annak a városnak a szellemét, amely olyasféle szerepet tölt be Japánban, mint Firenze Olaszországban.

A SHOSOIN

November 4-én és 5-én éltem át Japánban legtanulságosabb napjaimat. Ezeken a napokon szokták szellőztetni az ország és mondhatni, az egész Távol-Kelet legértékesebb kincstárát, a Shosoint. Shosoin azt jelenti: legfőbb őrzőhely, tudniillik azoknak az érték tárgyaknak őrzőhelye, amelyek valamikor a Todaiji kolostorához tartoztak és ma a császári ház tulajdonai. Shosoinnak neveztek kezdetben minden ilyen jellegű kincstárt a hozzátartozó bekerített telekkel együtt. Ma már csak egyet illet ez a név, azt, amelyet Shomu császár alapított a narai Todaiji kolostora számára. Valószínűleg akkor épült ez a kincstár, 751-ben vagy 752-ben, amikor a narai nagy Buddha-szobrot befejezték. 1875-ig a Todaijihoz tartozott, de már alapításától kezdve császári felügyelet alatt állott. 1875-ben a belügyminisztérium, később pedig a császári udvartartás igazgatása alá került.

Shomu császár 749-ben már leköszönt a trónról, leánya javára. Narában maradt és ott is halt meg. A gyászeset utáni negyvenkilencedik napon az elköltözött császár özvegye, Komyo anyacsászárné néhány férje összes érték tárgyait a nagy Birushana Buddhának ajándékozta. Ezeket a kincseket a Shosoinban helyezték el. Így született meg az a gyűjtemény, amely ma a legrégebbi múzeum a világon. A Shosoin mint épület is figyelemreméltó. Hinoki és asunaro fából ácsolták, olyan stílusban, amelyet a japániak azegurának neveznek. Azt jelenti ez, hogy a falat alkotó, hasábosan ácsolt gerendák egyik éle kifelé fordul. Az érdekes faépületnek méretei is tekintélyesek. Teljes hossza mintegy 109 láb, magassága, a nehéz kínai jellegű fedél csúcsáig

majdnem 46 láb. Erős faoszlopokon áll. Homlokzata, keletre néz. Mikor ajtait kinyitják, falépcsőt támasztanak a homlokzat elért végigfutó, korlátnélküli folyosóhoz. Három teremre oszlik az épület. Egyikből sem lehet átmenni a másikba. Külön bejárat nyílik mindegyikbe a folyosókról. Mindegyik terem egy földszinti és egy emeleti részre oszlik. Ablaknak sehol sincs nyoma. Nem lehetetlen, hogy a középső helyiség később épült és eredetileg két külön csarnokból állt a kincstár. A Shosoinra jóideig kelletlen érzéssel gondoltam. Sok bosszúság ért Japánban amiatt, hogy a nagy műkincsek tulajdonosai szűkkeblűek és ridegen elzárkoznak az érdeklődő elől. Úgy képzeltem, hogy a Shosoinban van ennek a merev tartózkodásnak a teteje. Ezért, mikor kora tavasszal először voltam Narában, még a tájékára se mentem. El voltam rá készülve, hogy valami akadály lehetetlenné fogja tenni a meglátogatását. Különben is úgy tudtam, hogy mikor a Shosoin híressé vált, nagyon kevés vele egykorú emléket ismertek. Viszont az újabb évtizedekben seregestől kerültek elő olyanok, sőt még több évszázaddal régebbi műtárgyak is. A Shosoin ma már nem olyan fontos, mint régen volt — mondogattam magamban. Így vigasztaltam magamat arra az esetre, hogyha mégse tudnék bejutni.

De bejutottam, mégpedig kétszer is. November 4-én a megnyitás napján már korán reggel ott voltam, mielőtt még megtörtént volna az épület ajtóinak kinyitása a szokásos szertartások kíséretében. Így ráértem, hogy a Todaijiban ismételten tiszteletemet tegyem a nagy Buddhánál. Szerencsémre ott találtam Watanabe császári udvarmestert, kivel Nabeshimánál ismerkedtem meg. Az ő közvetítésével feljutottam a nagy Buddha talapzatán az óriási bronz lóuszogig, amelynek szirmain vésett rajzokban a Buddhák és a boldogok túlvilági birodalmának hegy-völgyes tájai láthatók. Az ázsiai művészet fénykorának, a VIII. századnak legjobb stílusát képviselik ezek a kevés vonalból álló ábrázolások.

Elérkezett a nyitási idő. Előbb egy hivatalos épü-

letbe mentünk és amikor jelentették, hogy megtörtént a pecsét ünnepélyes felbontása, bevonultunk a múzeumba.

Előzetes aggodalmaimra pazarul rációzott a valóság. Boldogan és büszkén jártam be a híres nevezetes kincstárat. A világitás rossz volt, mert ablak nem lévén, csak az ajtón át jöhetett volna be napfény, ha nem lett volna borult az idő. De minden látogatónál volt kézilámpa és a múzeum gondnokai magyarázatokkal és útmutatásokkal segítettek rajtunk. A nagy Nara-korszak kincset érő emlékeinek láttára úgy éreztem, hogy ez a legnagyobb, amiben keletázsiai utazásom alatt részem volt.

A kegyes özvegy császárné nemcsak néhai férje értéktárgyait, ruháit, ékszereit, szőnyegeit, lakkfestéssel és gyöngyházberakással borított bútorait és dobozait, edényeit, fegyvereit, hangszereit, bronztükreit stb. ajándékozta a Shosoinnak, nemcsak az udvarnál használatos írószereket, ecseteket, tusokat, orvosszereket és egyéb fontos tárgyakat, hanem mindazokat a műkincseket és értéktárgyakat is, amelyeket felhalmoztak a templomban, amikor a nagy Birushana Buddha „szemét kinyitották“, vagyis amikor, a mi kifejezésünkkel élve, a szoboróriást felszentelték. Százhatvan gigaku-álarc függ a nagy kincstár középső termének falain, a fafaragás remekei. Emberfeletti kifejezésükkel leírhatatlan hatást tehetnek, amikor a fényes ünnepségen használatban voltak. Úgy tudjuk, hogy résztvett azon tízezer papon kívül még tízezer zenész és táncos is.

Képek is vannak a Shosoinban, részint valóságos festmények, részint arany- és ezüstlakkal festett ábrázolások, részint olyan festmények, amelyeket batikoló eljárással állítottak elő. Felbecsülhetetlen értékű arany, ezüst- és bronzéktárgyak és lakkfestmények borítják a használati tárgyak tekintélyes részét is.

A Shosoinban az a legnagyobb élmény, hogy az ember bele tudja képzelni magát Nippon legmagasabb korszakába: a Nara-korszakba, amely a Távol-Kelet legemelkedettebb szellemi ragyogását jelenti.

Ami a Shosoinban van, az csak kis részben japáni művészet. Maguk a japániak is azért becsülik oly sokra a páratlan kincstárt, mert legnagyobb részben kínai művészetet tartalmaz. A Shosoinnál jobb iskolát keresve se lehet keresni a T'ang időkből való műtárgyak korának megállapítására. Ami ugyanis ott van, az mind hiteles. Komyo idején, mikor a gondosan őrzött tárgyakat a nagy Buddhának ajándékozták, leltár készült róluk. Ami két-három évszázaddal később került bele, azt is hiteles írás kísérte. A Shosoinban tehát pillanatig se zavarhatja az embert az az érzés, hogy eredeti-e mindaz, amit lát, vajjon nem derül-e ki később, hogy csak ámította magát. Pedig minden olyan vadonatújnak látszik a gyűjteményben, mintha csak tegnap készült volna.

Ennek oka az, hogy olyan tökéletes nyugalmat élvezett a kincstár, amelyben a világ semmi más gyűjteményének sem lehetett része.

A Shosoinnal szerencsém volt. Mikor már eltöltöttem ott a nap felét és a többi vendéggel együtt villásreggelizni mentem, megeredt az eső. De megtudtuk nemsokára, hogy jegyeink még egy napra érvényesek. Örömmel mentem át a nyilvánosság számára épült narai múzeumba, ahol a Shosoin nyitási idejének tiszteletére szintén kiállították a környékbeli templomokból oda utalt képeket. Harada professzor minden teketória nélkül kinyitatta nekem a szekrényeket, a fiatalabb múzeumi urak nagy álmélkodására. Megállapíthattam azt is, hogy a gyűjtemény legnagyobb kincsét, a hold istennő utánozhatatlanul finom ecsettel festett képét, nem japáni művész festette, hanem valamelyik kínai mester a T'ang korszakból. Valóban csodálatosan finom munka jellemzi az ilyen régi kínai képeket. A Shosoin sok ilyen utánozhatatlan finomságot tartalmaz. A Shosoinban őrzött műtárgyak stílusát — hogy úgy mondjam — a legnagyobb fokú gentlemanlike hatja át. Bútorok, ruházati és egyéb használati tárgyak tömegét látni, amelyeken első pillantásra semmi feltűnő sincs. Figyelmesen kell megnéznünk őket, hogy

felfedezzük a rájuk fordított töméntelen művészetet. Ebben pedig árnyéka sincs a hivalkodásnak. A lehető legszerényebb, ennél fogva a legizlésebb művészet. Egy-egy doboz fedelén vagy oldalán, némely hangszer felületén, vagy a mi sakktabláinkhoz hasonló go-játékok tábláinak szélén, arányosan elhelyezve látunk festői ábrázolásokat, sokszor érdekes és mozgalmas jeleneteket az egy-két négyzetcentiméternyi területen, rendszeren arany- vagy ezüstlakkal festve. Ezek nemcsak azért érdekesek, mert kimondhatatlanul sok művészetet vittek beléjük, hanem azért is, mert megjelenik rajtuk nemcsak Kína, hanem Ázsia belseje és nyugati része is. Nemcsak sárkányokat és főnixeket látunk ezeken a képeken, hanem vágató lovas vadászokat is, meg tevéket vezető hajcsárokat. Nemcsak Kína, hanem a rajta kívül eső és vele kapcsolatba jutott ázsiai területek életéről is ad ízelítőt a Shosoinban megőrzött csodálatos művészet. A régi Nagy-Ázsia életének lüktetését éreztem azalatt az idő alatt, amelyet a borús novemberi napokon a sötét faépületben, a multak szellemei közt töltöttem.

A BIWAKO

Nabeshima vicomte figyelmeztetett arra, hogy Kobeban él egy honfitársam, Gyarmathy Pál mérnök. Egyben figyelmeztette őt is rám. Gyarmathy fel is kérészt levelével, amelyet Tokyoba küldött. Azonnal válaszoltam rá. Megállapodtunk abban, hogy ha Kyotoban leszek, ő átjön oda Kobeból és találkozunk. Vacsorára kértem őt a Miyakoba. Nem volt korai ez az időpont, de megelőzőleg az októberi holdtölte volt esedékes és én akkor valami nagyon fontosat akartam látni, azt, amiben csekély 450 esztendővel azelőtt Ashikaga Yoshimasa shógun gyönyörködött a Tsukimachimine aljában. Mikor visszatértem Kyotoba, akkor is a Ginkakujiba vezetett az első utam, ahol első látogatásomkor a kora tavasz lehelletét éreztem. Most már őszi színek

vártak rám. Vörös juharlevelek és sárgult lombok. De a régi szellem ezekből se illant el. A Higashiyama fenyőinek sötét zöldje meg éppen változatlan volt. Soami kertjének kis szigetekskéje se mozdult ki helyéből. Hiszen az nem is egyszerű sziklatömb, hanem örök-érvényű gondolat: a hosszú élet jelképe.

Semmi körülmények közt se tudtam volna lemondani arról a gyönyörűségről, hogy megismerkedjem a Higashiyama igazi szellemével. Korán este, a kellő időben már egy kis japáni ház ablakában kuporogtam és várakozásteljesen néztem a hegyhát nyergére, arra a kis bemélyedésre, amelyet régen ismertem már japáni festményekről. Azokról a képekről, amelyek Amida Buddhát, a végtelenül fényes és végtelen jóssággal teljes Buddhát ábrázolják, amint aranyosra festett alakja méltóságteljesen emelkedik ki a hegylánc mélyedéséből a sötétkék égre. A hegy mögött, a tiszta esti égen, most is feltűnt a fény. A kriptomériák sötét körvonalai lassanként élesebbek lettek. Rajtam pedig nagy feszültség lett úrrá. Ezüst csillagok villantak ki az ágak közül. Reszkető sugarakat szórtak köröskörül. Végre feltűnt a fénylő korong széle is, amely néhány felejthetetlen perc alatt teljes kerektségében emelkedett az égre.

Vajjon csupán csak egyéni hangulaton és semmi egyeben se múlt-e, hogy e látvány bennem eseményé, nőtt? Vagy talán más-e egy holdkelte Kyoto keleti hegyei fölött, mint egyebütt a világon? Bizony úgy van. Valami egészen különös dolog az. Három tekintély győzött meg róla. A hétéves fiú, a világ másik felének egy kis rejtett sarkából, az öreg gyermeknek, Ashikaga Yoshimasának elpusztíthatatlan szenvedélye és az ezüst fény a tiszta őszi égen, O Tsuki San, amelynek sugarai a befejezetlen Ginkakujira leheltek az élet teljességét.

Éppen jó időben érkeztem vissza a Miyakoba, hol megtudtam, hogy Gyarmathy szintén a szálló vendége. Feltelefonoztam nyomban a szobájába és néhány perc múlva már együtt vacsoráztunk és úgy beszélünk

egymással, ahogy régi ismerősök szoktak, akik egy nyelven beszélnek és egyféleképpen éreznek. Gyarmathy Pál mint főhadnagy küzdött a háborúban, míg csak orosz fogságba nem került. Szibériából azután sikerült átmenekülnie Mandzsuriába, Kínába és végül Japánba, hol mint gépészmérnök megélhetéshez jutott. Japánt kitűnően ismeri. Nyelvét folyékonyan beszéli és hosszú ott tartózkodása folyamán bepillantást nyert azokba a mozgó erőkbe, amelyek a Távol-Kelet sorsának meg kell fordulni. Gyarmathy Pál ma már együtt gondolkozik a japánokkal. Ismeri erőnyeiket, ismeri hibáikat, de nem is annyira ez az, ami közösséget vállaltat vele új környezetével, hanem az, hogy állandó ott-tartózkodása következtében az ott élő szemével nézi az idegent.

Ez pedig azt jelenti, hogy épp oly engesztelhetetlen gyűlölettel néz az angolokra, mint maguk a japánok. Teljesen átérzi az élet annak a fölényességnek, amit az angolok tanusítanak a keletiekkel szemben. Míg együtt voltunk, a kérdések özönét zúdítottuk egymásra. Ő mindent akart tudni hazuról, én meg Japánról. Amit nem volt alkalmam megtudni mástól, arról Gyarmathy világosított fel.

Abban állapotunk meg, hogy másnap kirándulunk a Biwakohoz.

Szerencsésen választottuk meg az időt. Október legvége napsugaras volt. Így hát a maga teljességében érvényesült a Higashiyama szépsége, amikor — szándékos kerülővel — a mély völgyeken át vezető úton az annyiszor megénekelt Biwa-tóhoz hajtottunk. Meredek hegyfalak szorították össze és tették árnyékossá a keleti hegység mögötti völgyet. Olyan hegyek emelkedtek két oldalt, amilyeneket addig csak festményeken, meg díszes aranylakkdobozok fedelén láttam. Az a meglepetés ért megint, amiben sokszor volt már részem Ázsiában. Kiderült újra, hogy a természet nagyobb stílusalkotó, mint az emberi képzelet. Megismerkedtem újra egy tájképstílussal, amiről azelőtt azt hittem, hogy csak a művészetnek köszöni létét. Olyan hegy-

kúpokat láttam magam körül, amelyeknek meredekségét azelőtt hihetetlennek tartottam és amíg feltekinttem az árnyékos mélységből a napsugaras hegytetőkre, fájdalmas érzés töltött el arra a gondolatra, hogy mennyi minden gyönyörűséget rejthet még magában ez a nagy emlékektől megszentelt hegyvidék, amit nekem nem lesz már többé alkalmam látni.

A tó partján fekvő Otsuba érkezve, magára kellett hagynom egy időre Gyarmathy barátomat. Meghívásom volt ugyanis egy nagy műbaráthoz, Murata Torajirohoz, a város egykori polgármesteréhez, aki arról volt híres, hogy lelkes csodálója volt a XVIII. századi nagy költő és festő, Buson Josa alkotásainak. Kyotoi barátaim zárkózott embernek festették le őt és azt tanácsolták, ne nagyon reménykedjem abban, hogy gyűjteményét megláthatom. Erre én írtam egy egyszerű levelet, minden ajánlás igénybevétele nélkül, Murata Sannak, mire ő nyomban azt válaszolta, nagyon fog örülni a szerencsének.

Első pillanatra meggyőződtem róla, hogy szerencsémre ismét régifajta, melegelelkű japáni úrral állok szemben. Murata San és felesége kimonóban fogadtak és átvezettek több szobán, amelyeknek falai tele voltak már Buson kiállított képeivel. Itten hát nem volt szükség hosszas udvarlásra és kelletlen mosolygásra, meghajlongásra. Szeretetre méltó módon elémtártak azonnal mindent. Valami mélabús érzés volt látni azt a végtelesen keresetlen és amellett mégis különös művészetet. Buson kínai tájképeket és jeleneteket festett, mert szenvedélyesen rajongott Kínáért, anélkül azonban, hogy alkalma lett volna saját szemével látni a Középső Birodalmat. Úgy festette meg képeit, nagy vonásokkal, minden különösebb részletezés nélkül, mint aki csak azt festi, amit álmában lát. De ezek az álmok lánglelkű tehetség álmai voltak. Én, aki ismertem már Kínát, teljesen ráismertem Buson képeiben a tengerentúli országra. Murata San előtt nem is titkoltam csodálatomat és örömet és láttam rajta, hogy ez neki nagyon is jól esik.

Várt azonban rám még egy kedves kis meglepetés. Mikor behozták a szokásos teát, valami addig nem látott édes süteményt is adtak melléje. A házigazda elmagyarázta, hogy ez volt divatos Buson életében. Ez volt a nagy művész kedves süteménye.

Nagyon sajnáltam, hogy nem tölthettem el legalább egy egész napot a Murata San társaságában, Buson álomban festett képei közt, nyugodt szemlélődésben, szótlannul, ahogy annakidején tették a zen-iskola hívei, akik hangtalanul tudtak beszélni egymással és meg tudták látni megnezetlenül is azt, ami a távolban van. Busonról különben, amíg élt, jóformán nem is tudták, hogy művész. Halála után kezdték nagyrabecsülni. Éppen azért, nem minden kétkedés nélkül néztem a neki tulajdonított tájképeket Kyoto lehangulatossabb épületeiben, a Ginkakujiban, de meg a Shimabara „legtekintélyesebb“ örömtanyáján is, amely ma már szintén történelmi nevezetesség és a maga nemében páratlan. A félreismert nagyságokról azonban lassanként ki szokott derülni, hogy a maguk idejében mégis voltak híveik, ha nem is azok között az emberek között, akik érvényesülni tudtak és a felszínen csinálták a történelmet, hanem azok közt, akik bizalmasabb viszonyban voltak koruk szellemével, de ennek fejében a nagyvilág hangosabbik része előtt ismeretlenek maradtak.

Hálás köszönettel vettem búcsút Murata Santól és visszahajtottam Gyarmathy barátomhoz. Arra kértem, jöjjön velem az Ishiyama Derához, a Biwa-tó egyik legnagyobb nevezetességéhez, amelyről ugyan azt írják az útikönyvek, hogy nem nagyon fontos már az utazó szempontjából, de amelyet én azért semmi körülmények közt se akartam elmulasztani.

Az Ishiyama Dera magasan fekszik és még magasabbra kell hágni, ha meg akarjuk nézni kerek pagodáját. Ez az építészeti szempontból nem mindennapi látnivaló pedig érdekességében és hangulatosságában a leg-híresebb ilyen pagodával, a koyanazanival versenyez, amelyet napokkal előbb látogattam meg. Látni kell

amellett az Ishiyama Dera műkincseit is, buddhista tárgyú, fából faragott megfeketedett szobrait és nevezetes történelmi jeleneteket ábrázoló festményeit is. A hagyományokat tisztelő helybeliek véleménye szerint a szobrok nagy részét még a szentéletű híres pap, Kobo Daishi faragta. Ezeket a hagyományos megállapításokat nem kell komolyan venni, de semmibe venni épp oly kevésbé szabad őket, mert stílusuk valóban az, ami a IX. század nagy hittudósáét jellemezte, aki nagy volt mint képíró és képfaragó is. Az Ishiyama Dera feketé szobrainak démoni erőt kifejező nagy szeméit sohase felejtí el az, akinek figyelme egyszer megakadt rajtuk.

A felett se tartom szükségesnek vitatkozni, hogy Murasaki no Shikibu, a japáni középkor legnagyobb frónője csakugyan ott ült-e abban az alacsony kis deszkafalas és fagerendás szobában, amelynek ablaka a Biwa-tóra néz, amikor Genji herceg szerelmi kalandjairól szóló híres regényét megírta. Mikor körülnéztem a sötét szobában és kinéztem én is az ívelt ablakon a tó síma tükrére, azt gondoltam: ha nem is írta itt a nagy regényt, itt írhatta volna. Hangulatosabb helyet nem találhatott volna munkájához.

Felmásztam a sziklák közt vezető lépcsőkön a tulajdonképpeni templom fölötti, de még mindig annak területéhez tartozó magaslatra. Mire odajutottam, már jól bealkonyodott. El tudtam gyönyörködni azonban még mindig a templomudvar délkeleti oldalán emelkedő kis nyitott csarnokban, amelyből annak idején, amikor Japán nem volt még olyan nagy mértékben iparúzó, dumpingelő ország, mint ma, az életet az akkori szokások szerint élvezni tudó széplelkek olyan sokszor várták egy csésze tea mellett a holdkeltét. Bizony, úgy vettem észre, hogy ma már Magyarországból kell idejönni e látvány miatt. A japániaknak nincs ráérő idejük.

A hold azonban feljött, éppen úgy, mint évszázadokkal ezelőtt, de az égbolt egyelőre sötét maradt. Sűrű volt a köd a tó felett.

Mikor lebotorkáltam a rejtett sziklás úton az alsó templomudvarra, már ugattak ott a szabadonbocsátott kutyák és a nagy kapu is zárva volt. Jó, hogy éppen kimenőben volt valaki és engem is kibocsátott.

Visszahajtottunk Gyarmathyval Otsuba és bementünk vacsorázni az előkelő és kényelmes Biwako szállóba. Alig vártam, hogy túlessünk a táplálkozáson és kimenjünk a szállóhoz tartozó tópartra. Itt azután elhelyezkedtünk nyugodtan egy-egy öblös karosszékben és elénk hozták a teát.

Most már teljes erejéből ragyogtatta felénk ezüst arcát a hold. A tó fölötti köd nem volt többé sötét, mint holdkeltekor, amikor onnan felüről, az Ishiyama Deráról néztem. Úgy terült el a Biwa tükre felett, mint valami átlátszó ezüsthályol. A két magányos magyarban pedig felébredt a gondolatok özöne. Nem győztük a kérdéssel és a felelettel.

Elmondtam Gyarmathy Pálnak mindent, ami kelet-ázsiai utamat emlékezetessé tette. Elmondtam, hogy milyen rokonvonásokat találtam Indiától Japánig és hogy a mellett milyen mérhetetlen különbségeket tapasztaltam egy-egy társadalom keretén belül és hogy a különbségek sehol se voltak olyan feltűnőek, mint éppen a Felkelő Nap Országában. Itt a szigetországban jobban tudtak megőrizni mindent, nemcsak az ősi szokásokból, hanem az emberi természet alapvonásai-ból is. Sok minden látszik itt ellentmondani egymásnak. Japán a testi és lelki fegyelmezettség országa és azért mégis homlokegyenest ellentétes jellemek élnek itt, amin csak azért nem csodálkozom, mert épp oly nagy különbségeket látok az emberek arcán, amikor az igazi japáni faji sajátosságot keresem. Meg tudom érteni azt, hogy Japánban az ősember hite miért érvényesül csorbíthatlanul ma is, amikor Japán annyi mindent vett át már Kínától a múltban és annyi mindent vesz át a Nyugattól a jelenben. A tudomány, az ipar, a kereskedelem, a műszaki eredmények és a társadalmi intézmények csodálatraméltó fejlettsége korában nem

ezek a példátlan eredmények teszik nagygyá Japánt, hanem éppen a gyermekesen egyszerű ősi hit.

A ma is érvényes tétel, mely szerint a császár népének atyja és a naptól származik, az ősember hite, abból az időből, amikor még semmi vallásbölcselet sem volt és csak ösztönösen magyarázták meg az emberek egymásnak az égi és földi jelenségek mibenlétét. A japáni nemzeti vallásnak ma sincs bölcselete, csak a feltétlen hiten alapuló erkölcstana. Ez pedig végtelenül szilárdnak látszik, mert teljes mértékben optimisztikus. Kénytelen vagyok ebből magyarázni azt, hogy a japáni emberrel vitakozni nem lehet, mert nem tudja elképzelni azt, hogy ne legyen úgy a legjobban, ahogy ő gondolja és akarja. Tulajdonképen irigylésreméltó állapot. Megdönthetetlen kitartás és erő származik belőle.

„Én pedig kívánom is, hogy legyen meg az az erő, — válaszolt következtetéseimre Gyarmathy — mert úgy gondolom, hogy ha még egyszer a nagy leszámolásra kerül a sor, Japánnak és nekünk egymás mellett lesz a helyünk.“

Ezt én se tudtam másképen látni azon a holdas éjszakán, 1936 október 31-én. Gyarmathy barátom angolgyűlöletére is meg tudtam találni a magyarázatot. Ő évek óta van a Távols-Keleten, hol a levegőben él az elkövetkezendő nagy leszámolás gondolata. Ez a gondolat nem új. Okakura lánglelkű meglátásaiból is minduntalan kivillan. Századunk elején ő még csak általánosságban beszélt a Kelet és a Nyugat közti ellentétekről. Ma már napról-napra határozottabb alakban jelentkezik ez az ellentét. Nem beszéltem róla egyetlen közéleti nagysággal sem, mert tudtam, hogyha tőlük nyilatkozatot kérek, semmiesetre se tudom meg az igazságot. Nem azért politikusok és diplomaták ők, hogy megmondják. Amit azonban a kis emberek magatartásában tapasztaltam, tökéletesen elég volt nekem. A népnek van ösztöne, ami a nagy kérdésekben egészséges véleményt érlel. Az emberi társadalom életében érvényesül amellet a hajszálcsovésségnek bizonyos

törvénye, amely szerint a tudnivalók és a vélemények átszivárognak a nagyközönségbe, onnan is, ahol a legszigorúbb titoktartás őrizetére bíznak minden állam-bölcséséget. Jobb nem járni e titkok után, ha meg akarjuk tudni azt, ami belőlük a legfontosabb. Legtöbbet mindenesetre akkor tudunk meg, ha nem a fülünkkel, hanem a szemünkkel igyekszünk felfogni a valóságot.

Nekem pedig az tűnt fel legjobban a Távol-Keleten, hogy Kínában egy évvel a háború kitörése előtt úgy beszélt mindenki a közeljövőben bekövetkezendő össze-
 ütközésről, mint valami elkerülhetetlen dologról. Japánban senki se beszélt a közeledő háborús veszedelemről, annak ellenére, hogy a hírlapok élénken tárgyalták a kínai eseményeket és tele voltak szemrehányással a japáni áruk bojkottálása és a japáni telepések ellen elkövetett gyilkos merényletek miatt. Mennyiben voltak okai mindennek az orosz kommunisták, az angolok, meg a japáni háborúspárt, annak eldöntése ne legyen az én gondom. Bizonyos azonban, hogy ami a Távol-Keleten a háború kitörése óta történt, nagyjában tökéletesen megfelelt annak, amit ott egy évvel előbb magam is nem annyira hallottam, mint inkább láttam.

SAYONARA

A Miidera templomban élvezett kis teaszertartás életemre szóló emlék marad. A parányi teaházacskában, a gyékényen térdelve, érzékem egész erejével át tudtam élni, hogy olyanfajta kicsiségek, mint egy Raku-csésze mázának titokzatosan szétfellegzett színei, nemcsak szerények, mint az igazi erény, hanem pompásak is, mint a drágakövek. Mély meghajlással nyújtja a velem szemközt térdelő teamester a csészét és ugyanolyan mély meghajlással veszem én át. Ölembé süllyesztett balkezemben áll a csésze és kettőt fordítok rajta a jobbkezemmel. Azután két kezemmel számhoz emelem és kiiszom belőle a sűrű, sötétzöld italt. Két ujjam hegyével letörlöm a csésze szélét és ismét lehajlok a

gyékényre, most már azért, hogy könyökömmel rátámaszkodva, figyelmesen nézzem meg a kezemben tartott műtárgyat.

A csésze után, amelyet japáni nyelven chawannak neveznek, kezembe adják a teatartót, — a chairet — amely ez alkalommal parányi, kerek lapos edényke, hozzáálló fedéllel. Ugyancsak Raku-cserép, de nem halványvörös, hanem szürke mázzal, amelyben enyhén szétfoszló vörös és kék foltok úsznak. Több mint 200 éves darab. Elbűvölve csodáltam e parányi műtárgyat a szűk teaházacskában. „Ó, — ó!“ az álmétkodásnak csakis Japánban hallható sóhajai törtek elő a keblekből és a szívek mind egy ütemben vertek. A parányi tárgyaeska, a legeslegegyszerűbb, a legeslegjelentéktelenebb, kézről-kézre vándorolt és elegendő volt ahhoz, hogy közös lelkeséget oltson a jelenlevőkbe, hogy a felfogás és érzés közösségét hozza létre a kicsinyke baráti helyiségben, az alacsony szalmafedél alatt. Teljes egyenlőség uralkodott és senki se vett tudomást arról, hogy kint a szűk, alacsony nyíláson túl, amelyen át kúszva jutottunk be, még létezik valami.

A nagy élményeknek azonban nem volt még végük. Hátra volt még egy harmadik cserépholmi, egy fent és lent nyitott alacsony kis henger. A japáni úgy hívja: „futaoki“. Ez a teafőző katlan, a chagama, leemelt fedelének tartója. A Raku-család valamelyik tagja alkotta ezt az apróságot is. Ennek azonban egyéni stílusa van. Egyik oldalán csúcsba lendülő hullámos vonással jelzett a mester egy ablakkeretet. A másikon kis kerek nyílás. Mit jelent ez?

Miidera, a híres régi buddhista templom, Otsu városától északra fekszik. A másik nevezetes templom, Ishiyamadera, délre ugyanattól a várostól. Mindkettő a Biwa-tó partján. A szent helyek sok műtárgyat őriznek. Köztük nemzeti múkincseket is. Ishiyamadera híressége azonban nem merül ki a művészeti alkotások gyűjteményével. A tiszteletreméltó régi templom ugyanis egyike azoknak a helyeknek, amelyekről a legszebben látható az ezüst hold a Biwa-tó felett. A búbajos égi-

test azonban, amelyet a japáni hódolattal és egyben bizalmasan „O Tsuki San“-nak, tiszteletreméltó hold uraságnak nevez, senkire se hatott olyan mélyen, mint a középkori japán legnagyobb írónőjére, Murasaki-no Shikibura, aki a legnépszerűbb japáni regény, a Genji Monogatari szerzője.

Azt mondják, hogy halhatatlan művét egy az Ishiyamadera-templom körzetéhez tartozó házacskában írta. Ma is mutogatnak ott egy szobácskát, amelynek ablaka a Biwa-tóra nyílik. Az ablak felső záródása ama bizonyos négyszeresen hajló ívben vonul, amelynek két fele a középén csúcsban találkozik. Az ilyen íveket a nyugati csúcsíves építészetben „szamárhát-íveknek“ nevezik. Murasaki-no Shikibu tekintete az ablakon át a Biwa-tó csillogó felületére esett, amelyben a hold tányérra tükröződött. Ez a tükörkép volt a hagyomány szerint ihletének legfőbb forrása.

A mai japáni tudósok nem hisznek már ebben a hagyományban. Nem fárasztottam magamat azzal a kérdéssel: miért? Nemcsak azért, mert más kérdések érdekelték és nem ez, hanem azért is, mert úgy érzem, hogy a régi hit jogosult, mert az termékenyítette meg évszázadokon át a japániak művészi és költői képzeletét. Kínában is, Japánban is van egy nagy tényező az értelmiség körében, melynek tagjait úgy hívják: „returned students“. Ezek képviselik a „Sturm und Drang“-ot. Szeretnek felborítani mindent, túlságosan könnyelműen gazdálkodnak a régi Japán bájos és vonzó hagyományaival és erkölceivel. Nekem leginkább azért ellenszenvesek, mert nem tudják, *hogyan* kell vagy *hogyan* nem kell hinni valamit. És vannak olyan esetek, ahol a „miként?“ sokkal fontosabb, mint a „mi?“.

A Miidera-beli chashitsuban, vagyis teaházban éppen a „miként“ volt fontos. A parányi futaokin látható néhány mázalatti vonásnak az volt a feladata, hogy oly képzeteket keltsen, amelyek minden jelenlévő lelkében egyformán otthonosak.

A teaszertartásnak az az értelme és célja, hogy megtisztítsa és megszabadítsa a lelket mindentől, ami

rossz és tisztátalan, ami az élet mocskos áradatában rárágad. A chashitsu négy fala eszményi egységbe foglalja a jelenlevőket. A japániak azonban ezt csak úgy tudják elérni, ha megszentelt szokásaikat a lehető legszigorúbban követik. Japán nem a lelkiismereti szabadság országa, mint Kína, mely manapság talán a leghaladottabb ebben a tekintetben. Dai Nippon a törvény, a legkisebb részletekig hatoló szabályok, a vasfegyelmesség országa. A teaszertartást Kínából ültették át Japánba és amikor ott elérte első fénykorát, szülőhazájában már megszűnt. A mai Kína alaposan különbözik a régitől. A csodálatos növényben azonban a megváltozott természet ellenére is megmaradt a régi nedü. Látható és érezhető még mindig, hogy Kína az íratlan törvények országa volt és nagyrészen ma is az. A kínai művészetben sok volt a kötöttség, de nem a kívülről ráerőszakolt, hanem az erős és hatalmas stílusérezék következtében kifejtett kényszer. A kínai művészek festményeiben és szobraiban van mindig valami kötetlenség, valami nagyon finom és amellet nagyon szabad vonás, amely hozzáférhető mindenkinek, jött légyen bármely országból vagy tartozzék bármiféle fajhoz. A gondolatok szabad szárnyacsapása és az érzelm mélysége győzedelmeskedik a kínai ecset törvényei felett. Ezek a törvények sokkal kérlelhetetlenebb urak a japáni művészetben. Sesshu egyfelől és Korin másfelől, különböző úton haladva, ugyanazt a japáni szellemet hirdetik. Különböző stílusban dolgoznak és mégis hasonló mértékben ragaszkodnak az ecsetvonások mennyiségtanához.

A japáni művészet vaskövetkezetességgel érvényesített törvényeket követve jutott el az ízlés szigorú törvényeihez, amelyeket egyetlen japáni sem tagadhat meg büntetlenül. A returned studentek természetesen rendszerint megszegik ezeket a törvényeket. Miután pedig ezt magam is sokszor sajnálattal tapasztaltam, annál nagyobb örömmel fogadtam öreg barátom, Kita Toranosuke meghívását a Miiderába.

Ő vitt ugyanis engem oda. Nagyon érdekes eset

adott alkalmat erre a látogatásra: Fenollosa Ernest Francesconak, a japáni művészet nagy barátjának és történetírójának emlékünnepe. Ez a lángelméjű ember irányította először a világ, de különösen Nippon figyelmét a japáni művészetre, abban az időben, amikor azt a japániak hanyagolták el legjobban, mert túlságos rajongással fordultak minden nyugati találmány felé. Fenollosa testestől-lelkestől híve lett a Távol-Keletnek. Buddhista lett és Japánt hazájának tekintette. Mikor azután, 56 éves korában, egy hazafelé vezető úton, Londonban meghalt, hamvait a Miiderába hozták és ott temették el.

November 7-én, egy esős napon kocsiztunk oda. Amida templomának arany csarnokában leborulva, illatos port hintettünk a füstölőre, végigéveztük a tea-szertartást, azután kimentünk a temetőbe, hogy meghajoljunk a sír előtt. Szürke volt az ég a Miidera felett. Szemünk előtt mégis nagyszerű kép bontakozott ki. Óriási sötétzöld kryptomériák és lombos fák álltak őrt a szent hely körül. Hallgatagon, de érthetően beszéltek arról a nemzedékről, amelynek megadatott, hogy nagy időben lássa meg a napvilágot s a mérhetetlen távolba világító fáklyákat gyujtsa. Vajjon csak a mult, csak az ezüstszürke víztükör és Yamashiro sötét hegykoszorújának, vagy a völgyekből és a szakadékokból lassú méltósággal felszálló és a magasságot kereső fehér ködfelhőknek búskomorsága, vajjon csak ez a méltóságteljes környezet volt-e, ami lelkünk mélyébe markolt és nagyobbak és fényesebbnek tüntette fel azoknak szellemét akik megelőztek minket az elmúlásban? — Nem! Nem! — Az a kor, amelynek fiát november 7-én hangtalan tisztelettel ünnepeltük, valóban nagyobb volt. Nemcsak azért, mert alkotásaival új világot nyitott meg, hanem mindenekelőtt azért, mert az ő világa emberibb volt, mint a mostani, amelyben mi élni kénytelenek vagyunk. Az a kor azonban nem volt a gépesített embereké, hanem az egyéniségeké, akik lelkükben a szabadsággal törekedtek egy kiteljesültebb lét megteremtésére és akik hittek abban, hogy van egyetemes

érvényű emberszeretetet, amely jobbá és nemesebbé tudja tenni a lelket.

Járatosabbak és iskolázottabbak lehetünk ma egyes kérdésekben. A Fenollosa fajtajából való emberek munkájáról elmondhatjuk, hogy sok tekintetben kiegészítésre és javításra szorul. A meglátásnak azok a végleges szempontjai, a cselekvésnek és gondolkozásnak az a nagy stílusa azonban, amely őket jellemezte, bizony hiányzik a mai emberekből.

Sayonara! Sayonara! hangzik a szomorú búcsúszó, valahányszor a Miidera valamelyik jámbor vendége hozzárendíti a kötélén függő rudat a haranghoz. Sayonara! Sayonara! Köszönöm neked, Felkelő Nap Országá, hogy szürke őszi köpenyedben segítettél felidézniem azokat a szellemeket, akik valamikor a Kelet művészete felé tett első lépéseimnél segítségemre voltak.

BÚCSÚ JAPÁNTÓL

Nem volt időm a Fuji San megmászására, de volt alkalmam látni a hegyet, minden más hegyet felülmúló szépségében. Fuji San jóvátette sokszorosan azt a rideg magatartást, amit első találkozásunk alkalmával tanúsított. Mikor még a Mampei-szállóban laktam, egy reggel sorra kopogtatott be a boy a szobákba: „Látható a Fuji San“. Felszaladtunk többen a lapostetőre és ott láttuk csakugyan nyugatdéli irányban, a napfényes tiszta kék égbolt alatt, a felséges fehér jelenséget. Tündéri látvány volt a távoli havas fényfolt. Nekiláttam, hogy lefényképezem. Több felvételt csináltam. Jól sikerült mindenik. Csak egy hibájuk volt. Nem látszott rajtuk a hegy. A napsugaras tiszta ég szélén túlságosan szerény légiességben jelentkezett a tizenhárom tartományból látható óriás, mint valami szemérmes fiatal leány.

De most már megtört a jég és ezután Tokyoból ide-oda jártamban gyakran tűnt elém a páratlanul szabályos kúp, különösen alkonyat táján, amikor arany-

vörösre gyúlt a lenyugvó nap fényében. Mikor Enoshimából az alkonyati köd fölé emelkedni láttam, olyanak tűnt fel a lilába játszó kék égbolt előterében, mint valami halvány tűzvörös palást, amely maga alá akar rejtetni mindent, amit a szétterülő köd takar.

Túltett azonban a szent hegy ezen a bemutatkozáson is két más alkalommal. Ha éjszakánként utaztam a Tokaido-vonalon, gondoskodtam mindig róla, hogy a hálófülkém ablaka a Fuji Sanra nézzen. Volt eset, amikor harcot is kellett vívnom a menetjegyirodában a megfelelő jegyért. El akarták velem hitetni mindenáron, hogy hiába áztatom magamat; úgy se látom meg a szent hegyet. Nekem volt igazam. Holdtölte volt éppen egy alkalommal és hozzá még kifogástalanul szép idő. Semmi máshoz se hasonlítható tündéri kép jelent meg előttem. Úgy emelkedett ki a hegy az alját borító halvány ködből a kék égre, mint egy ezüst fuvallat. Tokyoba visszaérkezve győzelmesen olvastam rá ezt a jegyárúsító fejére. Más alkalommal, Tokyo felé utaztamban, éppen a „rózsaujú“ hajnal ért el a Fuji San előtt. Halványkék volt a hegy alja és rózsaszínű a teteje. A mellett megvan ennek az elcsendesült tűzhányónak az a mindent felülmúló tehetsége is, hogy átlátszónak tud hatni, mint a kristály, vagy a rózsakvarc. A hold és a hajnal fényében valóban olyannak láttam, mint valami súlytalan szellemet. Természetesnek találtam ekkor a hozzáfűzött mondát, amely szerint egyetlen éjszakán nőtt ki a környező síkból, Krisztus előtt 286-ban, ugyanakkor, amikor a Biwako medre keletkezett.

Féltem azonban a hegytől egész japáni tartózkodásom alatt. Arról le kellett mondanom, hogy megmásszam, de tisztelegnem okvetlenül kellett nála. Minthogy pedig mindig akadt máshol rengeteg dolgom, az állandóan tervezett látogatás az időm végére maradt; búcsúlátogatássá vált. Úgy határoztam, hogy körülutazom a Fuji Sant, mint ahogy körül szokták járni a hinduk és a buddhisták az istenségek szobrait, vagy házasságkötésük alkalmával a házi tűzhelyet.

November nyolcadikán, miután megnéztem már a

Shosoint és búcsút mondtam Narának és Kyotonak, Tokyoba utaztamban megtettem a kitérőt. — Szív-szorongásaim nagyok voltak. Több alkalmam nem lesz erre jönni. Ha most nem kedvez a szerencse, hazautazhatok anélkül, hogy elmondhassam, láttam Japán leg-híresebb pontját úgy, ahogy látni illik.

Az istenként tisztelt hegy úgy viselte magát, ahogy nagy szellemétől elvártam. Kegyes volt; szép volt. De szépségével bizony fájdalmas emlékeket hagyott hátra bennem.

Hakonen át autobusszal lehet körülutazni a Fujit. Ezt az alkalmatosságot választottam én is. A kocsiból nagyszerűen lehetett látni a tájat, jobbra-balra a pillanatról-pillanatra új meglepetéssel szolgáló erdős hegyvidéket, a Hakone-tavat és mindenütt a háttérben a Fuji Sant.

Tiszta, őszi nap volt. A természet már sok színt öltött magára. A learatott földek barnák voltak; a szerteszt ágazó fenyők sötétzöldek; a juharfák tűzvörösek. A szent hegy élesen rajzolódott a kék égre. Alja acélkék volt, teteje fehér. Időnként megjelent a képe a Hakone-tó sötét tükreben. Mikor pedig a délutáni napfény melegebb lett és alkonyi vörösbe váltott, a hegy csúcsa is vele együtt sárgult és pirult. Közben meg a japáni fegyelmet és kötelességtudást dicsérő kitartással hangzott, szinte szünet nélkül a kis kalauzlány magas szopránhangja. Kocsinkkal versenyző gyorsasággal adta elő, hogy milyen nevezetes volt a régi időkben ez az út, hogy Toyotomi Hideyoshi 1590-ben, mikor Odawara Hojo ellen vezette hadseregét, itt vonult el harcosaival stb., stb.

Sötét este volt, mikor újra felszálltam a fővárosba vívó vonatra.

Másnap reggel számon kértem a „Teikoku Hoteru“-ban az otthagytott poggyászaimat.

Mikor ugyanis Kyotoba indultam, hova csak könnyű uti felszereléssel mentem, átadtam a személyzetnek holmim nagy részét, több utitáskát és sok mindent, amit nem volt időm összecsomagolni; egész halom apróságot

is. Arra számítottam, hogy Kyotoból visszatérve lesz még időm rendberakni ezeket is. Ottani tartózkodásom azonban hosszabbra nyúlt, mint gondoltam. Hajóm, amelyre Kobeban akartam felszállni, visszaérkezésem előtt volt indulandó Yokohamából. Megkértem hát levélben a szálló igazgatóságát arra, hogy küldje az összecsomagolt holmit a hajóra és tartsa vissza a többit, addig míg megérkezem. Ebből külön vasúti poggyászt akartam csinálni. Meglepetéssel hallottam azonban, hogy a hajón van már mindenem. Odaküldtek már nagy előzékenyen minden darabot, nagyot, kicsit egyaránt.

Kíváncsi voltam rá, mi lesz ebből, de nem izgatott túlságosan a dolog. Becsületesség és lelkiismeretesség tekintetében a legjobb tapasztalatokat szereztem Japánban.

Hozzáfogtam hát nehéz szívvel a búcsúlátogatásokhoz. Felkerestem Mitsuit és kitűnő titkárát, Matsuit. Ellátogattam még egyszer a spanyol követségre, hol maga a követ és felesége a polgárháború kitörése óta hiányoztak, mert Mendez de Vigo, Spanyolország tokyói képviselője a legelsőik közé tartozott, akik kitűzték a nemzeti lobogót, miért is kénytelen volt hivatalát nyomban elhagyni. A követségi tanácsosnak minden szavából kiértzett, hogy legszívesebben tette volna ő is ugyanazt. A szomszédos finn követségen és az Okura Múzeumban mondhatom érzékeny volt a búcsúlátogatás. Sumioka még egy lunchöt rendezett a Shiba Parkban, a Koyokanban, a legkitűnőbb japáni klub-éttermek egyikében. Romlatlan kedélyével kitűnő hangulatot tudott kelteni.

Imaoka és én voltunk a vendégei. Szürke novemberi nap volt. Kint teljes erejükből öntötték a vizet az ég csatornái. Valami kimondhatatlan hangulat lept meg, amikor a gyékényen ülve, kezemben a meleg sake-csészével, kinéztem a nagy ablakon a ködös esős krizantémumos kertbe. Az én agyamban belekavargott az őszi színekbe a sok százezer és millió tavaszi cseresznyevirág és a megelőző vágyak és elképzelések sok eszten-deje. A helyiség, ahol vendégül látott minket Sumioka,

nem volt amolyan mindennapi vendégmarasztó. Volt neki egy „parasztháza“ is, a japáni falusi ember tökéletes berendezésével, amelyből nem hiányzott sem a füstös tűzhely, sem a két kis imafülke, a buddhista, meg a shinto.

Imaokával elmentem még a világhírű Mikimotoéhoz, gyöngyöt vásárolni. Mikor megvettem az emlék-fülbevalókat, betessékelték minket egy kis mozihelységbe és lepereggették előttünk a kis bűvárlányok munkáját. Láthattuk, amint kiszállítják őket motorcsónakkal a tengeröböl megfelelő pontjára, amint bebuknak a vízbe és felhózzák a fenékről a gyöngykagylót, amint elhelyezik benne az állatot izgató homokszemecskét és amint kihalásszák újra a kellemetlen idegen testecske köré izzadt igazgyönggyel.

Este elmentem Toyomával Torii professzorhoz. A szeretetreméltó házigazdánál jelen volt a Tokyo Asahi fotoriportere is és arra kért, fogjak kezét az öreg úrral. Másnap meg is jelent lapjában a baráti istenhozzádról felvett kép. Nagy cserép japáni stílusban nevelt krizantémumot hagytam emlékül a kedves Torii családnál.

Másnap megjelentem a Gaimushoban. Nagyon hálás voltam a japáni külügyminisztériumnak a tőle kapott ajánlásokért. Azok nélkül sok fontos műtárgyat zártak volna el végleg előlem. A Kokusai Bunka Shinkokainál a társaság könyvtárosa, Ishida Mikinosuke, egy rendkívül komoly és önzetlen, sokoldalúan művelt, ízigvérig tudós volt az én emberem. Tudtam róla, hogy százszázaléig komolyan vesz mindent, ami engem érdekel és ennek megfelelő érzéssel vettem tőle búcsút.

Akiyama barátomat a császári múzeum kertjében, a történelmi nevezetességű „háromablakos“ chashitsuban találtam meg. Méltóbb helyen igazán nem köszönhettem meg neki a rengeteg szívességet és hasznos szolgálatot, amit nekem budapesti látogatása óta tett. Egy csésze szertartásos zöld tea volt a búcsúpoharunk.

Imaoka és Toyama hűségesen kitartottak mellett. Elláttak az utolsó percig minden jótanáccsal. Mikor különböző utaimból Tokyoba visszatértem, hotel-

szobámban rendszeren ott volt egy-egy cserép virág a Sumioka házaspártól. Ezeket hűségesen gondoztattam. Európába azonban nem vihettem már őket magammal. Megkértem hát Imaokát, Sumiokáék jóbarátját, gondolva őket helyettem tovább. Toyama még a nagy Mitsukoshi áruházba is eljött velem, hogy segítsen megvásárolni az ajándékul hazaviendő kimonókat.

Miközben eljártam ide is, oda is, sokszor szorult össze egy-egy meghitté vált utcarészlet vagy épület láttára a szívem. A mindennapi élet kicsinységeihez tartozó dolgoknak nagy erejük van. Végzetes tévedés volna azokat jelentékteleneknek tartani. Az örök változás mellett, aminek állandó tanúi vagyunk, van egy örök állandóság is, a földben, az égben, a visszatérő évszakokban, a napsugárban, a jó és rossz időben és magukban az emberekben is; abban, amit nemzedékről-nemzedékre egymástól örökölnek, amit meg se tudnak nevezni, mert azt se tudják róla, hogy van a világon. A nagy művészek alkotásait hiába nézzük a múzeumokban, hiába adunk nekik mélyreható tanulmányok alapján és izléses rendezéssel méltó keretet, ha nem ismerjük az egész idegéletét annak a szervezetnek, amelyik nekik életet adott. Mikor Tokyo utcáin bolyongtam, ott ahol maradtak még régi házak, kis boltok a nagy földrengés-előtti időkből, ahol hozzá lehetett még jutni egy-egy olyan régi darabhoz, ami magában rejt valamit a régi japáni életből, sok minden látatlant éreztem, amit ki tudtam érezni régi olvasmányaim sorai közül. Úgy éreztem ilyenkor, hogy Lafcadio Hearn, Pierre Loti, Fenolosa és Okakura szellemén át a magam első megérzéseivel találkoztam.

És akkor érzi ezt az ember legjobban, amikor elérkeznek a válságos pillanatok feszültségei.

Enyhülés volt az a perc, amikor november 11-én este Sayonarát mondtam a szálló személyzetének és a „takushi“ kirobogott velem a Tokyo Ekihez.

Együtt volt még egyszer a meghitt társaság: Nabeshima vicomte és hú társa, Okumura festőművész, aki kisfiát is elhozta. Sumioka és Chocho San, Imaoka

és felesége, Toyama és a kitartó segítőtárs, Akiyama. Jó lélekkel jöttek valamennyien, mint személyes barátok és magyarbarátok. Az elindulás előtti percek izgatóttak és feszélyezettek szoktak lenni. Ez alkalommal nem voltak azok. Olyan emberek voltak együtt, akik jól és zavartalanul érezték magukat mindig egymás társaságában és akiket egy és ugyanaz az érzés hozott most is össze.

Japánban pillanatnyi pontossággal indulnak és érkeznek a vonatok. A pillanat elérkezett. Felhangzott a „banzai“ és én mégegyszer sayonarát kiáltottam. Éppen olyan sötét, nedves novemberi estén robogott ki velem Tokyoból a vonat, mint egy évvel azelőtt Budapestről.

Másnap reggel Kobeban voltam újra. Bizalmas ismerősnek tekintetem már ezt a kikötőt. Felkerestem mindenekelőtt hajómat, a Yasukuni Marut. Mikor bevezetett a steward a kabinomba, nem mindennapi látványban volt részem. Poggyászaim foglalták el a férőhelynek több mint felét. Megérkezett a Kitánál vásárolt műtárgyakkal telt láda is és ott volt minden apróság, amit Tokyoban ideiglenes gondozásra a szálló személyzetének átadtam. Amit én rendberaktam, rendben volt. Amit rendetlenül hagytam, rendetlenül került a fülkémbé. Arról, hogy hiányozzék valami, szó se lehetett. Megérkezett minden; még az is, amit, ha magam csomagoltam volna végleg össze a holmimat, talán eldobtam volna. Megkérdeztem, hogy kell-e a nagy halomból a hajó raktárába küldenem valamit. Azt mondták, semmit. Előzékenységből mindent a kabinomban hagytak, hogy külön költséget ne okozzanak nekem.

Kobeban felkerestem Gyarmathy barátomat és egy ismert gyűjtőt, a svájci származású Casal U. A. urat, ki tudomást szerezve arról, hogy Japánban vagyok, már hónapokkal előbb meghívott levélben, hogy látogassam meg és nézzem meg a híres lakkgyűjteményét. Műtárgyai kétszeres örömet szereztek nekem, tiszta értékükkel és annak bizonyítékával,

hogy ma se lehet jobban gyűjteni lakkműveket Japánban, mint annak idején, amikor Hopp bácsi vásárolta az ő csodálatos orvosságos és illatszerezes dobozait.

Tizenharmadikán reggel még átfutottam Osakába és meggyőződtem róla, hogy a nemzeti múkincsek bámulatós tömegét egyesítették ott az új városi múzeumban. Korán ebéd után elindult a hajó. Gyarmathy ott lobogtatta kendőjét a parton, mígsak szem elől nem vettük egymást. Bizonyára arra gondolt, hogy Budapesten lakó édesanyjától mekkora távolság választja el.

Tizennegyedikén korán reggel már ismét Mojiban szálltam partra. Egy hindu útitárssal, kivel előző nap ismerkedtem meg, kocsit fogadtunk és felhajtottunk a Kazashiyama tetejére. Ez a környéken a legmagasabb pont. Derült idő volt, akárcsak a megelőző napokon Kobeban. Teljes büszkeségében terült el előttem déli irányban Kyushu, északon pedig, a Shimonoseki-szoroson túl Hondo, a japáni szigetek legnagyobbika. Hatodszor láttam már ezt a történelmi jelentőségű tájképet. Azt éreztem ismét, hogy sohase tudná elveszteni érdekességét. Azelőtt azonban mindig a túlsó parton fekvő Shimonoseki vonzott: Danno Ura partvidéke, a Hachimangu, a Tairák sírjával és Tosa-stílusban festett képeivel. Jólesett visszagondolnom arra, hogyan küzdöttem a templom egyik papjával, míg megmutatta nekem az őrizetére bízott két legjobb arcképet. Három pár másolatot utasítottam vissza, míg végre beadta a derekát és az eredetit hozta. Most az előttem valósággá vált térkép láttára más gondolatok tolultak a fejembe.

Kyushu varázslatos név. Japán hőskorát jeleníti. Színes mondák, drámai történelmi valóságok vetnek rá fényt. A mi magyar szívünk is feldobog, ha arra gondolunk, hogy a nagy ázsiai szárazföldről turáni lovasnépet szállítottak ide a kezdetleges hajók. Ez a nép volt a mai nagyságára büszke japáni nemzet őse. Innen indult e nép elhódítani az ainu őslakoságtól a három nagy és körülbelül négyezer kis szigetet. Itt

szállt le az égből Ninigi no Mikoto és Jingo császárnő innen indult Korea meghódítására. Kyushu partjainál a Hakozaki-öbölben tette tönkre a tájfun, az „isei szent szél“, Kublai khán ezer hajóját és negyvenezer fegyveresből álló hódító hadát 1274-ben. De Kyushu partján léptek japáni földre Mendez Pinto portugál kereskedői és jezsuita hittérítői, utánuk pedig a hollandiak is. Szóval itt kezdett behatolni Japánba a nyugati szellem, de itt tört ki a Satsuma-forradalom is.

Mikor azonban az én szemem kalandozott végig Kyushu hegyein, nem annyira a megrendítő összecsapások, a hivatalossá vált történelmi alakok szellemeit kereste, hanem azokét, akik, bár elvesztek a névtelenség homályában, sok tekintetben több lelki értéket vittek az ázsiai szárazföldről a déli szigeten át Japánba, mint maguk a vezérek. A buddhista szerzetesek szellemét kerestem, akik le tudták győzni a szigetlakás szülte ellenállást és létrehozták a legerősebb lelki kapcsolatot, amely a Felkelő Nap Országát valaha az ázsiai szárazföld nagy népeihez fűzte. Azoknak a mestereknek szellemét idéztem, akik Koreából hozták Nipponba az ország legát-szemlelőbb érzéséből fakadó buddhista művészetét. És azokét az egyszerű fazekasokét, akik a tea nemes szertartássá fokozott élvezetét leírhatatlanul tökéletes készítményekkel szolgálták.

Szerettem volna fényképfelvételt készíteni a felleges látképről, de erre gondolni se lehetett. A gépet magammal se vittem, hogy véletlenül kísértésbe ne essem. A Shimonoseki-szoros környéke az erődítések övéhez tartozik. Mikor a hegyesúcson voltam és elővettem útinaplómat, hogy belejegyezzem a meglátogatott hely nevét, egy fiúcska, bizonyára a jelen nem lévő őr gyermeke, tágranyított szemeket meresztett minden mozdulatomra. Csodálom, hogy nem ugrott rám.

Elvittem még útitársamat a Mekari jinshához is. A kis teaház mellől még egy búcsúpillantást vettem a sziklás part mellett örvénylő tengerre. Mintha éppen róla vették volna Japán tájfestői a mintát, amikor ezüst

csavarvonalakkal rajzolták tele a sötétkékre festett vizek tükrét.

Délután felszedte horgonyait a Yasukuni Maru. Feltünedeztek újra a parti városocskák és falvak, amiket először pillantottam meg a japáni szárazföldön. Felismertem újra az elsőnek üdvözölt buddhista templomokat és shinto szentélyeket. Azután következtek a szabályos alakot mutató kis szigetek. Egy-egy sziklás kúp, fenyőfákkal. Ékítményes kedvében volt a természet, amikor létrehozta őket. Majd ritkábbak lettek a kis szigetek és sötétebb az égbolt.

(Vége.)

TARTALOM

I. kötet

	Oldal
Előszó	1
Colombo	5
Ceylonban	10
Hindu környezetben	21
Vasúton Indiában	24
India szívében	30
Csendes szemrehányás	34
Ellura	36
Ajanta	39
Ahmadabad és az Abu-hegy	47
Jaipur, a rózsaszínű város	54
A napisten bevonulása	61
Delhiben és Agrában	63
Mathura	69
Apróságok Delhiből	71
Mult és jelen	74
Északindiai határokon	78
A Khaiber-szorosban	95
„Így éltem egykor...“	99
Apróságok Lahoreból	102
Szikhek	105
Ötezer éves emlékek	110
A látható hősköltemény	112
A Ganges partján	114
Apróságok Benaresből	117
Sarnath	120

	Oldal
Gaya	122
Calcutta és Sir Hassan	123
„Oh Bajadérom!“	125
Bolyongások Calcuttában	129
Örökre egyedül	130
Orisszában	139
Tamil vidéken	144
Singapore, Honkong	148
Kínai földön	152
Koratavasz Japánban	153
A kimono	156
Nippon külön világ	161
Heian-Kyo	167
Nara	175
Az ezüst pavillon	181
O hana-mi sake	190
Horyuji	194
Ise	201
Tokyoban	210
Új emberfajták Japánban	216
Hamisítatlanok	221
Tokyo-i romantika	229
Ellentétek közt	238
„Sukoshi muzukashi desu“	242
Kamakurában a Daibutsunál	246
„Szem-szájnak ingere...“	253

TARTALOM

II. kötet

	Oldal
A multak fővárosa	5
Chung Kwoh	8
A Palotában és a korcsmában	12
Wan Li Ch'ang Ch'eng	17
Peking szépségei	25
„Shi-tze“	33
Kína szívében!	43
Lung Men — Ch'ang An	51
Látogatás egy ókori hunn emléknél	60
Ismét Pekingben. No Cha és a Tai Miao	69
A Kang T'ieh Miao	76
Yün Kang	82
Pei Hai — Chung Hai — Nan Hai	86
Wan Shou Shan	95
Kínai régiségkereskedőkkel	103
Első látogatásom Mandzsuriában	107
Kínaiak — hunn utódok	116
A Hajnali Csend Országáa	121
Még messzebb a multba	127
Meglepő felfedezés	139
Seiko és Kimiko	143
Nikko	151
Geishák közt	156
Jehol	164
Félúton a legfőbb cél felé	172
A célnál	185

	Oldal
Kung Fu-tze szülőföldjén	195
A Ming-síroknál	204
Ismét Kyotóban	206
Egy régi japáni házban	209
A Shosoin	212
A Biwako	216
Sayonara	224
Búcsú Japántól	229

SUPPLEMENTA

I. kötet

- 196 A Horyuji Kondo-ja 1949-ben leégett. A súlyosan megrongálódott falfestményeket fotók nyomán restaurálták.

II. kötet

- 12 mindössze 99 láb (a kínai láb 0,358 m, az angol láb 0,308 m — a mai adatok szerint a templom 38 m magas)
- 51 Kwan Ti, a kínai hadisten, a „Három Királyság“ korában, 200 körül élt; eredeti neve Kuan Jü. Egy kései uralkodó, 1594-ben hadistennek „nevezte ki“.
- 121 A Hajnali Csend Országá: A Tjosen vagy Csozson japán neve Koreának, szokásos fordítása a „Hajnali Harmat“ országá.
- 121—139 Heijo: Phenjan japán neve, Keiyo: Szöul japán neve, Keishu: Kjongzsu japán neve — a japán megszállás idején a japánok minden városnak japán nevet adtak.

ISBN 963 05 5601 4 össz. kötet

ISBN 963 05 5602 2 I. kötet

ISBN 963 05 5603 0 II. kötet

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest

Első kiadás 1938

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1990

Felvinczi Takács Zoltán jogutódja

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

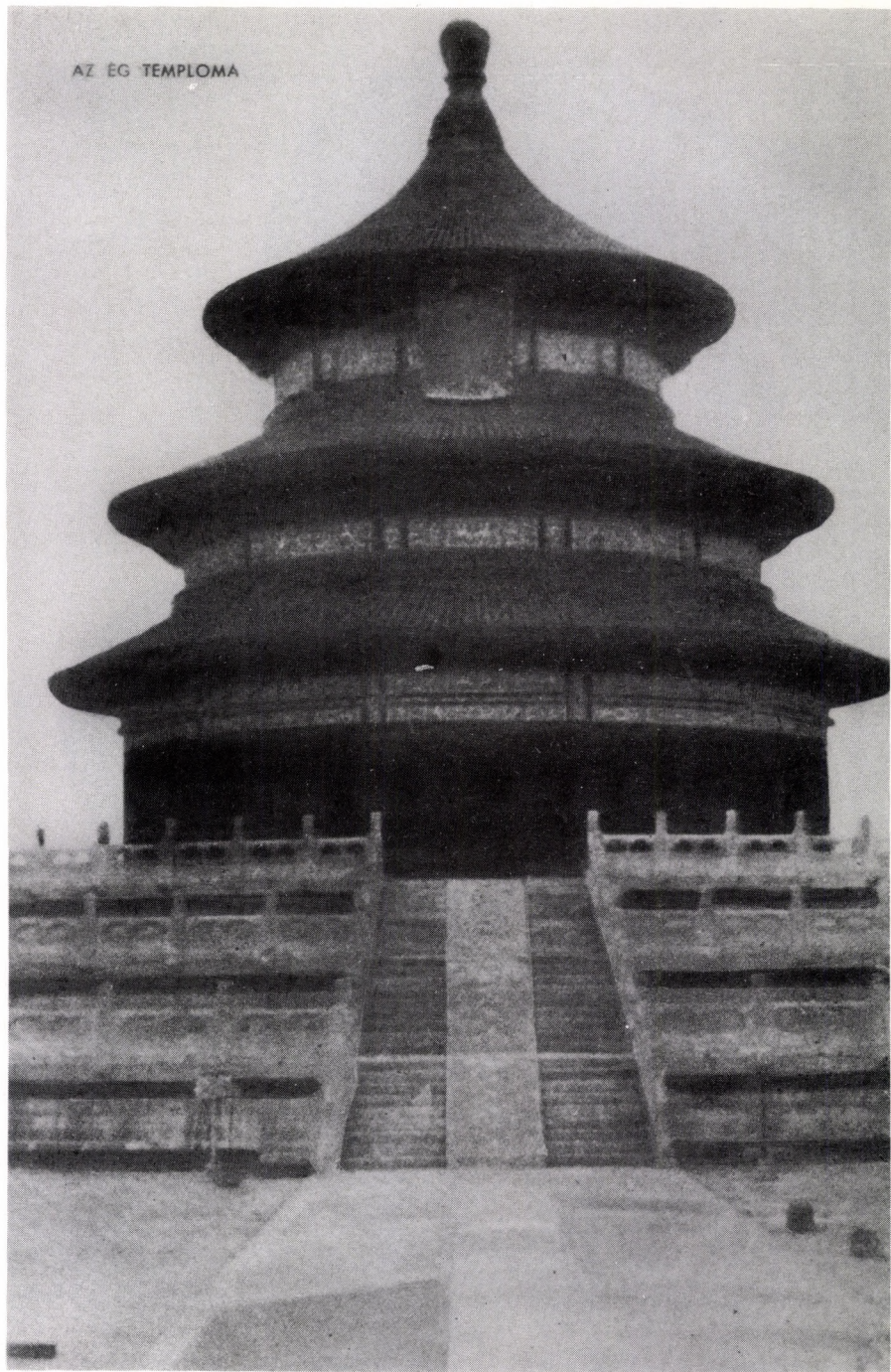
A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó
és Nyomda Vállalat főigazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó
és Nyomda Vállalat végezte
Felelős vezető: Hazai György
Budapest, 1990.

Nyomdai táskaszám: 18710
Felelős szerkesztő: Barabás József
Műszaki szerkesztő: Szakács Sándorné
Kiadványszám: 2750
Terjedelem: 33,25 (A/5) ív + 2,5 ív képmelléklet
HU ISSN 0237-6458

Printed in Hungary

AZ EG TEMPLOMA

BRONZOROSZLÁN
A PEKINGI PALOTÁBAN

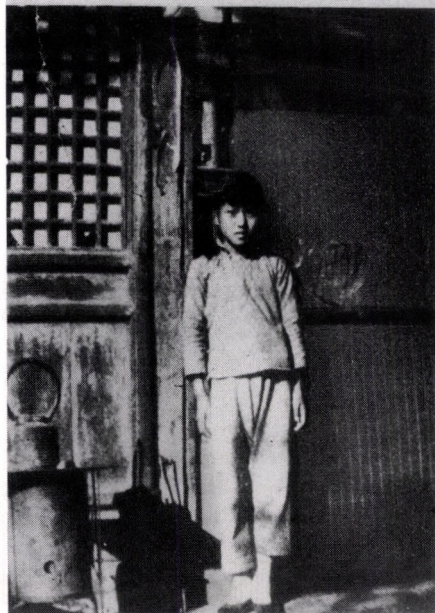

A KIS RÉGISÉGKERESKEDŐ

VEZETŐM YAOHUAMENBEN

KÍNAI LEÁNY

KÍNAI GYERMEKEK

塔之牛
意存

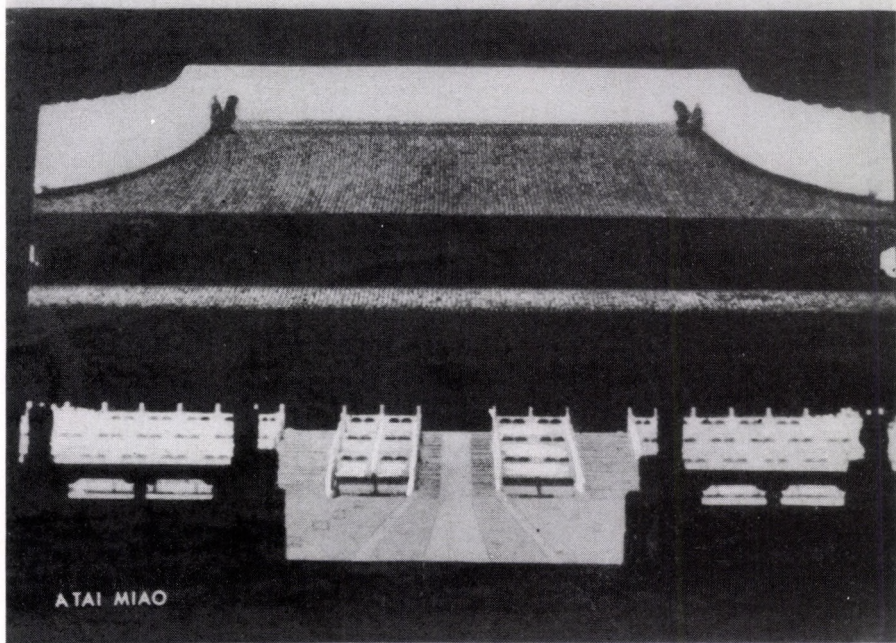
塔相持
塔之

明珍照像館
平光
西路街新南
九五九局南站電

CH'EN TUNG TABORNOK

A WEN MIAO PEKINGBEN

A TAI MIAO

A „SHI TZE“

A „SÁRKÁNY TORKA”

LOKAPALÁK

LOKAPALA

A ROSHANA BUDDHA LUNGMBEN

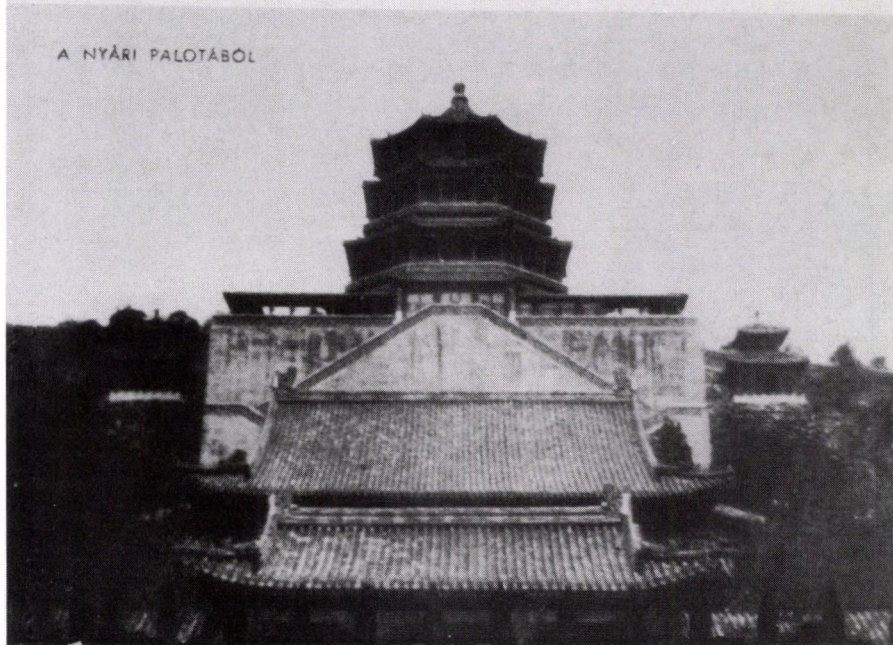

LUNG MENI BARLANGTÉPLOMOK

A NYÁRI PALOTÁBÓL

A „MATAHSIUNGNU“

A PALICHUANGI PAGODA

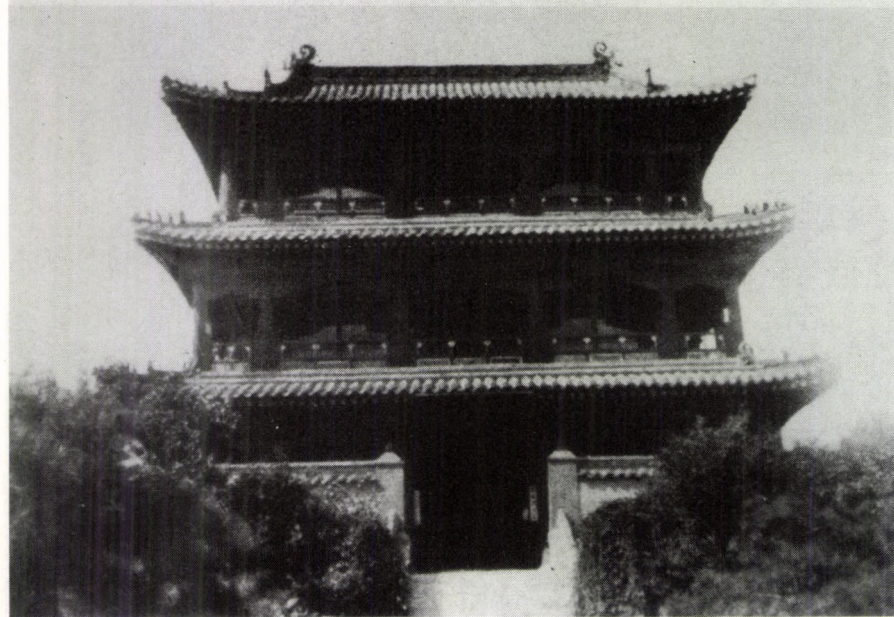

DOMBORMŰVEK A JADEIT FORRÁSNÁL

A MUKDENI RÉGI PALOTÁBÓL

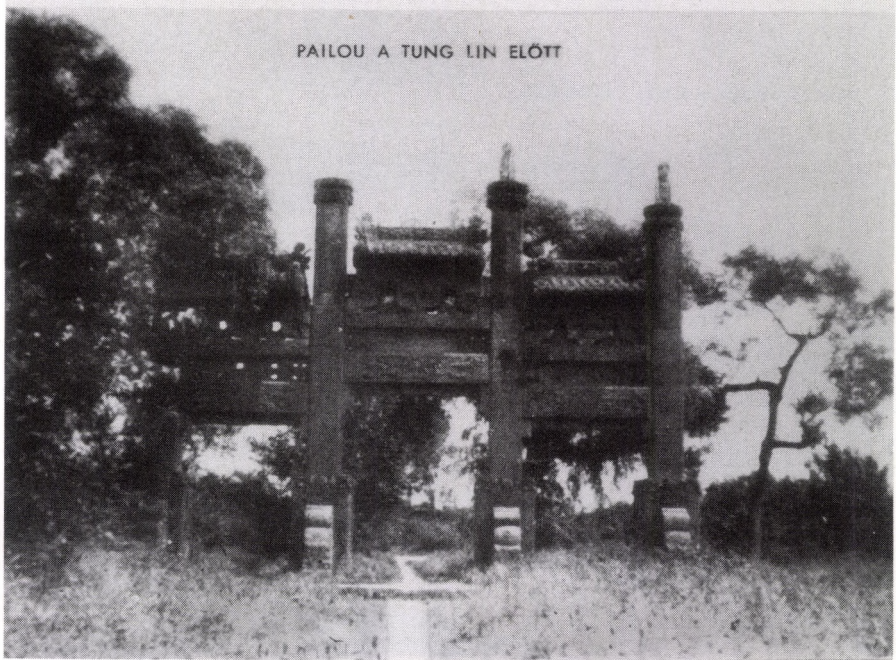

A TUNGLINBÓL

PALOU A TUNG LIN ELŐTT

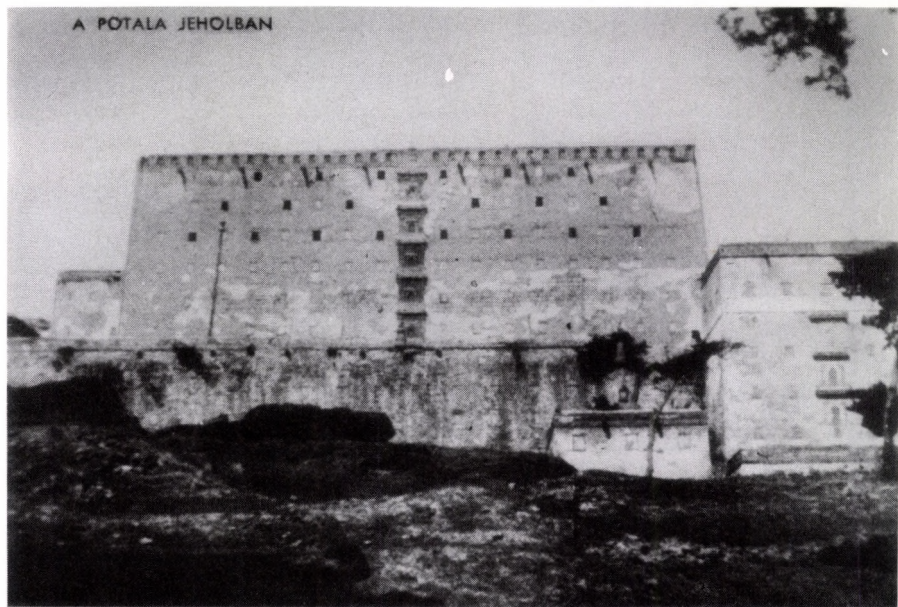
ÓKORI KÍNAI FESTMÉNY NAKNANGBÖL

A RÉGI KEIJÓI KIRÁLYI PALOTÁBÖL

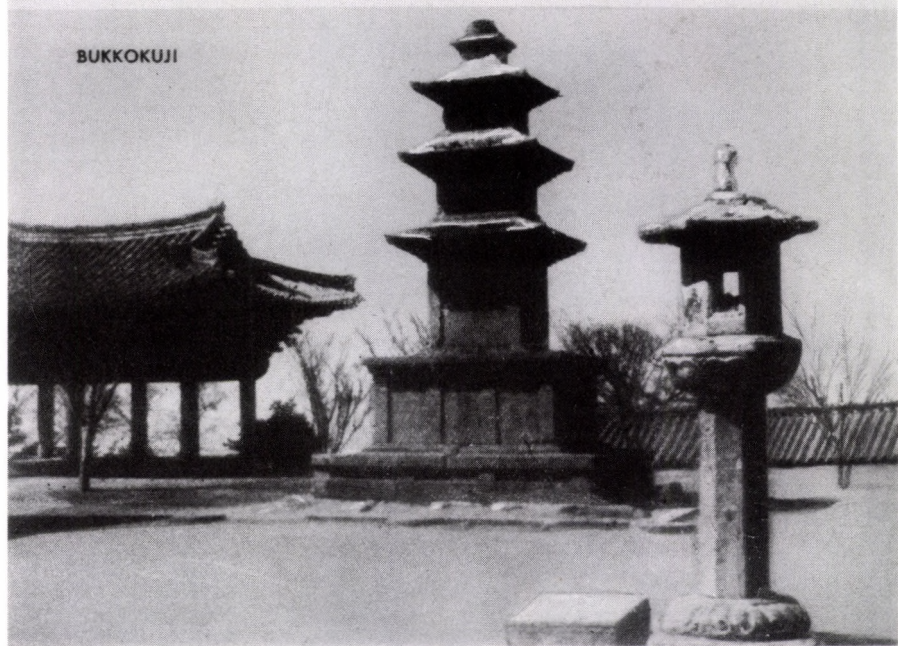

A POTALA JEHOLBAN

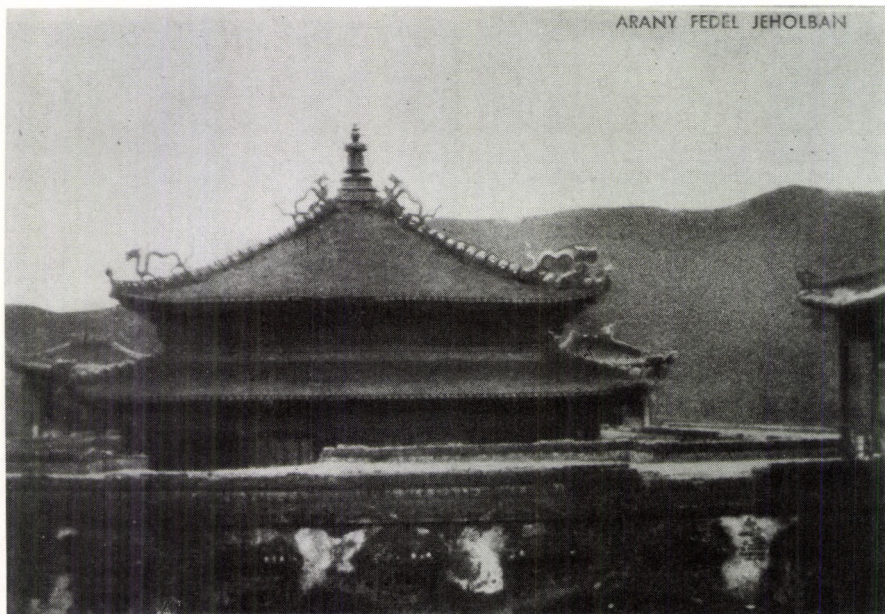

BUKKOKUJI

ARANY FEDEL JEHOŁBAN

AZ III MIAO

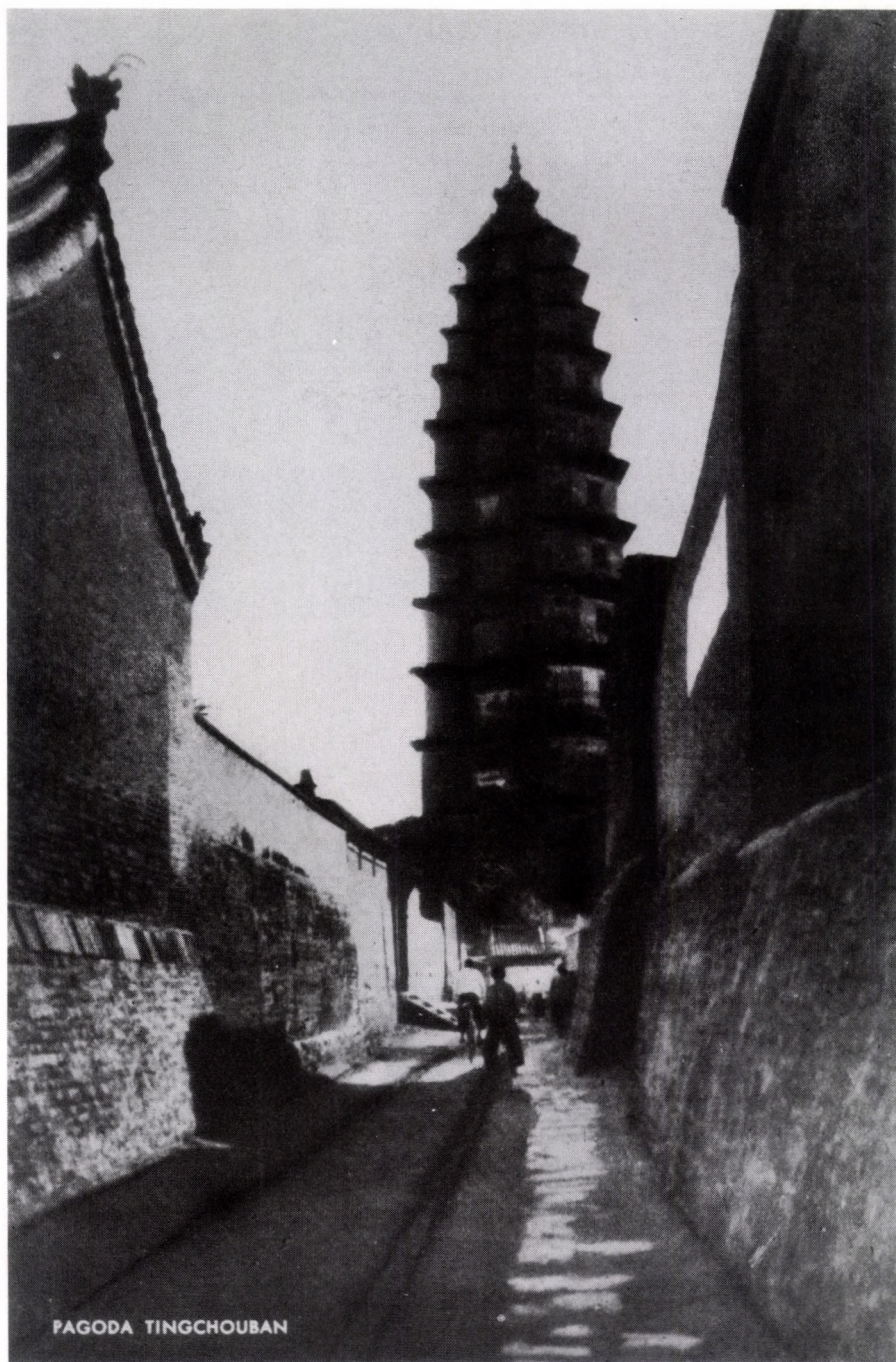
A PU LO TIEN

PAGODA CHENGTINGBEN

PAGODA TINGCHOUBAN

YENDEGLÖ CHUYANGBAN

A TAOISTA TEMPLOM CHUYANGBAN

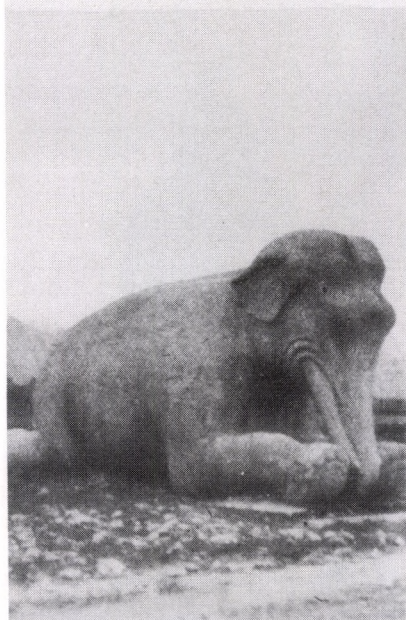

FARKASSZEMEZÉS AZ OROSLÁNNAL

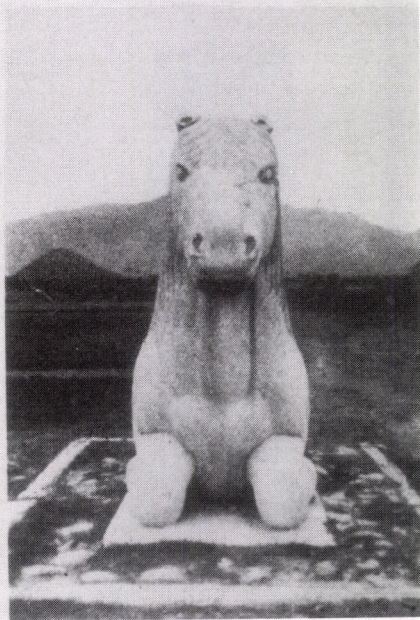

ÁLLATSZOBOR A MING SÍROK ELŐTT

ELEFÁNTSZOBOR

LŐSZOBOR

A NAGY PAILOU A MING SÍROK ELŐTT

POLGÁRI MANDARIN SZOBRA

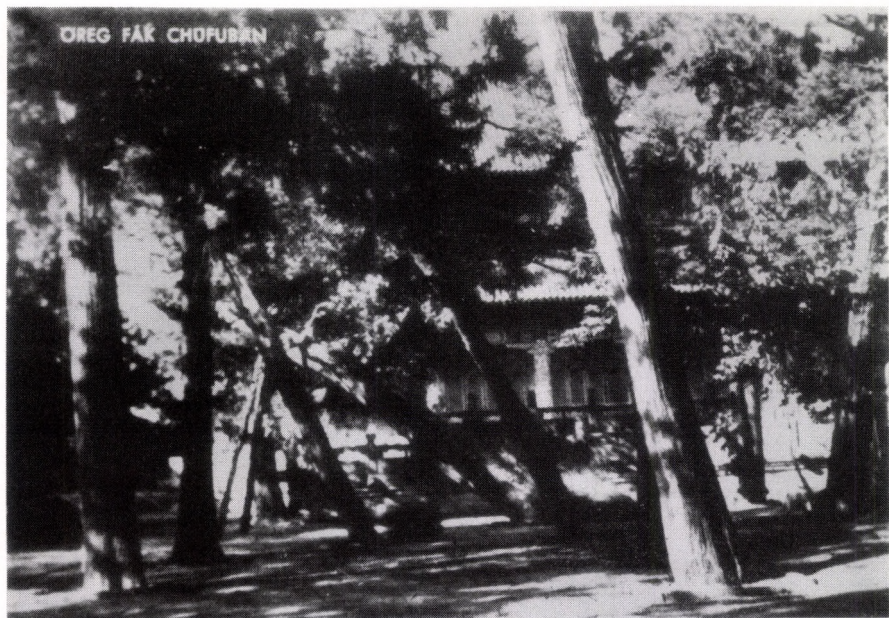

KATONAI MANDARIN SZOBRA

OREG FAK CHOPUBEN

MISS KYOTO

SEIKO ES KIMIKO

A FUJI SAN

AZ OKURA MŪZEUM TOKYOBAN

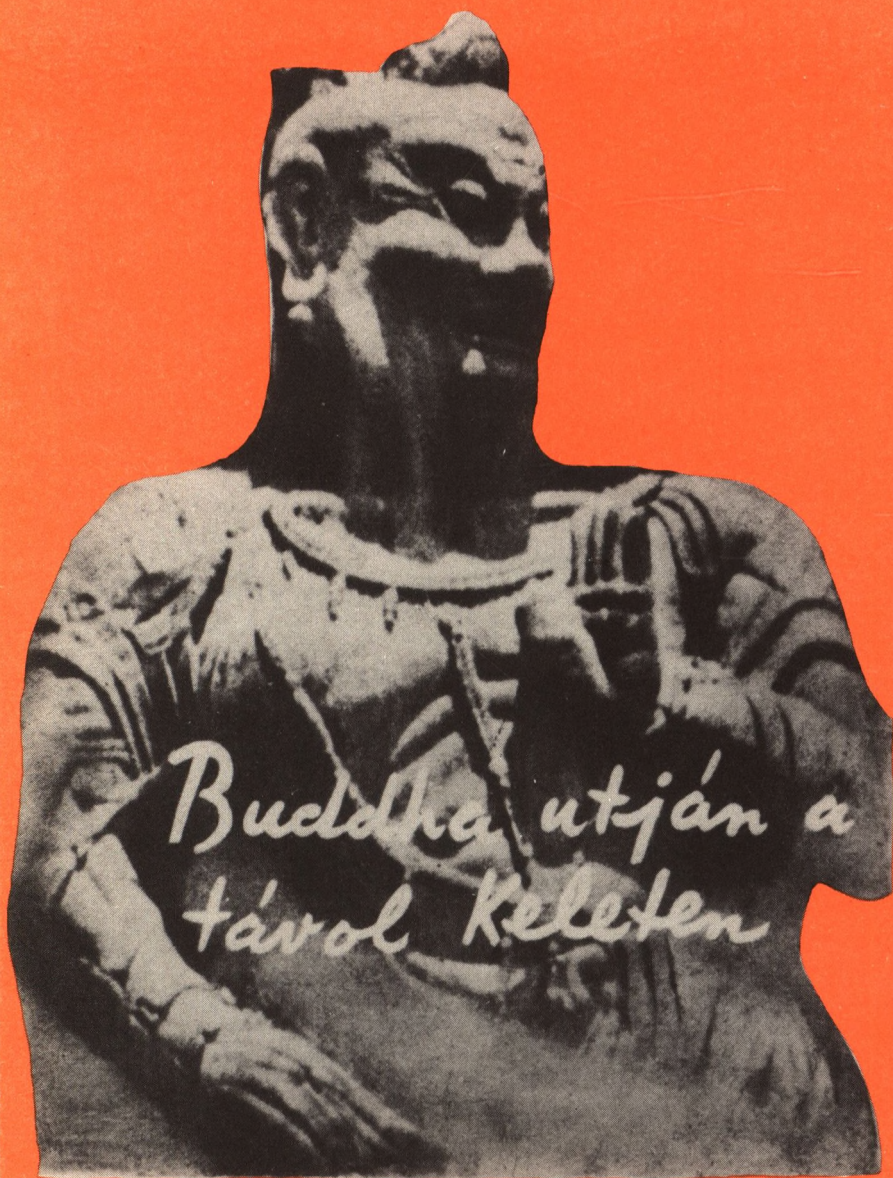

Felvincsi Takács Zoltán

Buddha útján a
távol Keleten

Évtizedek óta hiányzik könyvespolcainkról olyan távol-keleti útirajz, amilyen *Felvinczi Takács Zoltánnak* (1880—1964), a művészettörténész egyetemi tanárnak és a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum első igazgatójának a Buddha-útját, vagyis a buddhista művészet nyomait végigjáró könyve. Ahogy a szakmában megörökített rangja minősíti, „Ázsia művészetének első magyar szakértője és tudósa” 1936-ban, 56 esztendősen tölthetett egy évet a Távol-Keleten, s ez a kései találkozás három és fél évtized elmélyült stúdiumai után remek könyvet eredményezett. Az akkor már európai tekintélynek örvendő tudós alaposan előkészített útján azt nézte meg, amit tanulmányai alapján megtervezett. S meg is látta, és élvezetesen megírt könyvében meg is örökítette mindazt, ami szerinte — máig érvényes ítéletével — India, Kína, Japán, Korea kultúrájában és művészetében számunkra, európaiak s benne a magyarok számára a legfontosabb. Szubjektív — saját fényképeivel és rajzaival illusztrált — beszámolója az érzékeny lelkű és a Keletet rajongásig szerető műértő vallomásának és a páratlan szakmai felkészültséggel, céltudatosan kutató tudós írásának szerencsés ötvözete. Mindenki számára élvezhető, érthető s választékos előadásában a mindmáig idegen világ, a régi Kelet művészete rajzolódik ki maradandó értékű könyvének lapjain.

ISBN 963 05 5601 4 (össz. kötet)

ISBN 963 05 5603 0 (II. kötet)

AZ AKADÉMIAI KIADÓ REPRINT SOROZATA